

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 46 (10-11)

**КИЇВ
2023**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

/Видання засновано у 2017 році/

Свідоцтво про державну перереєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія KB № 24357-14197 ПР від 24.02.2020 року

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б"
з **Педагогіки та Філософії**
(наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкується за рішенням

Вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*
(протокол №4 від 30.11.2023 року)

*відповідно Наказу МОН України №949 від 25.10.2022 р. про реорганізації Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Шеф – редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Головний редактор: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Базалук О.О., доктор філософських наук, професор (Китай, Маомінг)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Задорожна О. М., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Луценко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарос К.М., доктор філософії, доцент (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Олефіренко Т. О., кандидат педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Самчук З.Ф., доктор філософських наук, старший науковий співробітник, (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Терепиций С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Франчук В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Чорноморець Ю. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо).

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ / Голов. ред. О. П. Кивлюк. – Київ : ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2023. – Випуск 46 (10-11). – 109 с.

DRAGOMANOV UKRAINIAN STATE UNIVERSITY

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

VOLUME 46 (10-11)

KYIV
2023

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

/The publication was founded in 2017 year/

Certificate of printed mass media's state re-registration:

Series KB № 24357-14197 IIP from February 24th, 2020

The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on **Pedagogy** and **Philosophy**

(order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision

Academic Council of Dragomanov Ukrainian State University *

(protocol № 4 from November 30, 2023)

** In accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 949 dated October 25, 2022, on the reorganisation of the National Pedagogical Dragomanov University*

Honored Chief Editor: Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Chief Editor: Kyvliuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Mordous I. O., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Oleg Bazaluk, Doctor of Philosophical Sciences, Profess (Maoming, China)

Valentyna Bobrytska, Doctor, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Olha Zadorozhna, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesaros, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Taras Olefirenko, PhD in Pedagogy, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Zoreslav Samchuk, Doctor of Philosophical Sciences (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepyshchyi, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vasyl Franchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Yuriy Chernomorets, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Raushan Shyndaulova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.).

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk. – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2023. – Volume 46(10-11). – 109 p.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Колесніченко М. В.	Методологія дослідження соціальної когезії у сучасному зарубіжному науковому дискурсі	7
Бакуменко О. В.	Позанаукове знання у викликах технологічної сучасності	20
Денисенко Н. В. Щириця Т. В.	Когнітивна комунікація та ресурсний підхід до практик соціальної роботи	29
Бірюк М. І.	Ідея “соціальної рівності” та її тлумачення в основних ідеологічних парадигмах західної філософії політики	40
Васильєв О. М.	Біографія і автобіографія : колізії вигадки і реальності в описах життєтворчості особистості	50
Король Н. М.	Пограниччя в контексті національної ідентичності: феномен кресів	59
Пономаренко О. В.	Аретологічна етика в стратегіях академічної добротності	67
Чепєгін І. В.	Філософсько-антропологічна концептуалізація політичної географії	75

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

Бабійчук С. М.	Результати організації Всеукраїнського конкурсу екологічних проєктів “Екопогляд”	82
-----------------------	--	-----------

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Лозовицький В. М.	Православна постмодерна радикальна теологія віри В. Рубського	90
--------------------------	---	-----------

CONTENT

PHILOSOPHICAL CONCEPTS: HISTORY AND MODERNITY

Maksym Kolesnichenko	Methodology of the research of social cohesion in contemporary foreign scientific discourse	7
Oleksandr Bakumenko	Non-scientific knowledge in the challenges of the technological present	20
Nataliia Denysenko Tetiana Shchyrytsia	Cognitive communication and resource approach to social work practices	29
Chzhao Han	The idea of “social equality” and its interpretation in the main ideological paradigms of western political philosophy	40
Maksym Biryuk	Biography and autobiography: collisions of fiction and reality in the creativity of a person's life	50
Natalya Korol	Borderland in the context of national identity: the phenomenon of kresy	59
Oksana Ponomarenko	Aretological ethics in strategies of academic integrity	67
Igor Chepyegin	Philosophical and anthropological conceptualization of political geography	75

INNOVATIONS IN EDUCATION

Svitlana Babiichuk	The results of the all-ukrainian competition of environmental projects “Ecopohliad”	82
---------------------------	---	-----------

RELIGIOUS INNOVATIVE STUDIES

Vasyl Lozovytskyi	Postmodern orthodox radical theology of faith by V. Rubsky	90
--------------------------	--	-----------

**ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

DOI 10.33930/ed.2019.5007.46(10-11)-1

УДК 316.3 - 046.36:001-046:36

**МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОГЕЗІЇ У
СУЧАСНОМУ ЗАРУБІЖНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ
METHODOLOGY OF THE RESEARCH OF SOCIAL COHESION IN
CONTAMPORARY FOREIGN SCIENTIFIC DISCOURSE****М. В. Колесніченко**

Актуальність теми дослідження. Соціальна когезія є важливим чинником суспільного розвитку сучасних країн, особливо етнічно диверсифікованих. Сама по собі соціальна когезія представляє складний мультимірний феномен, в силу цього його вплив на розвиток суспільств є багатовекторним. Для ефективності дослідження самого феномена та його впливів на соціальне довкілля важливо обрати адекватну методологію. Зарубіжні науковці, вивчаючи впродовж тривалого часу соціальну когезію, сформували основні засади платформ її дослідження, яка дає можливість осмислити контент феномена, його динаміку та роль у суспільних процесах тих чи тих країн. Виходячи із вищезазначеного виявляється доречним ознайомитися з ключовими моментами цієї методології й визначити ступінь її валідності в оцінці нинішнього стану соціальної когезії й її застосування у подальшому дослідженні феномена, зокрема і перспектив для українського наукового простору.

Постановка проблеми. Для з'ясування засад методології, яка властива зарубіжному науковому дискурсові, ми будемо концентрувати увагу на методах, що застосовуються західними дослідниками, й інтерпретувати, за можливості, їхню ефективність у визначенні ролі соціальної когезії в цілому чи тих чи тих її аспектів для сучасного суспільного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що порівняно з кількістю праць, присвячених феномену "соціальна когезія" взагалі, їхній список, що стосується конкретно методології

Urgency of the research. Social cohesion is an important factor in the social development of contemporary countries, especially ethnically diverse ones. In itself, social cohesion is a complex multidimensional phenomenon, therefore its influence on the development of societies is multivector. For the effectiveness of the study of the phenomenon itself and its effects on the social environment, it is important to choose an adequate methodology. Foreign scientists, studying social cohesion for a long time, formed the basic principles of platforms for its research, which makes it possible to understand the contents of the phenomenon, its dynamics and role in the social processes of certain countries. Based on the above, it is appropriate to get acquainted with the key points of this methodology and to determine the degree of its validity in assessing the current state of social cohesion and its application in the further study of the phenomenon, in particular, the prospects for the Ukrainian scientific space.

Target setting. In order to clarify the foundations of the methodology that is characteristic of foreign scientific discourse, we will focus on the methods used by Western researchers and determine, if possible, their effectiveness in determining the role of social cohesion in general or certain aspects of it for modern social development.

Actual scientific researches and issues analysis. We note that compared to the number of works dedicated to the phenomenon of "social cohesion" in general, their list, which is specifically related to

дослідження, не такий вражаючий. Цей досвід формувався працями таких дослідників, як Каролін Бове, Джейн Дженсон – вони проаналізували стан дослідження феномена соціальної когезії у Канаді та можливостей її вимірювання; як Р. Бергер-Шмідт, що виокремив засади вимірювання соціальної когезії; як Лайф Браатен, котрий запропонував мультимірівну модель для з'ясування групової згуртованості; як група науковців – Георгій Драголов, Зсоафія Ігнаш, Ян Лоренц, Ян Делхі, Клаус Бьонке – які, порівнюючи застосування різноманітних методів вимірювання соціальної когезії у різних країнах, вивели кілька узагальнюючих принципів цього вимірювання; як фахівці з методології дослідження соціальної когезії Ксав'єр Фонсека, Штефан Лукош, Френсес Бразієр, що зробили огляд найбільш поширених її концепцій на основі чисельних міжнародних публікацій; як Девід Шіфер та Йоланда ван дер Ноль, котрі запропонували вимірювання соціальної когезії на основі ключових трьох показників: соціальні відносини, ідентифікація з географічною одиницею, орієнтація на загальне благо; як Фернандо Реджалтон, Зенайда Раванера, Божо Родерік представили моделі вимірювання соціальної когезії на основі узагальнення даних Канадського національного опитування.

Постановка завдання. Спираючись на праці зарубіжних науковців феномена “соціальна когезія”, передовсім з США та країн Західної Європи, які накопичили достатньо ґрунтовний досвід у цій царині, відтворити перебіг наукового дискурсу щодо методології дослідження явища. Пропонується звернути увагу на ті чи ті методи, що виявилися продуктивними у вивченні соціальної когезії й застосування яких відкриває нові можливості у дослідженні різноманітних аспектів феномена.

Виклад основного матеріалу базується на аналізові ключових моментів методології дослідження соціальної когезії, які ми виокремлюємо у працях зарубіжних науковців, частково перелічених вище (див. Аналіз останніх досліджень і публікацій). Увага

research methodology, is not so impressive. This experience was formed by the works of such researchers as Caroline Beauvais, Jane Jenson - they analyzed the state of research on the phenomenon of social cohesion in Canada and the possibilities of its measurement; as R. Berger-Schmidt, who singled out the principles of measuring social cohesion; like Leif Braaten, who proposed a multidimensional model for elucidating group cohesion; as a group of scientists - Georgi Dragolov, Zsófia Ignác, Jan Lorenz, Jan Delhey, Klaus Boehnke - who, comparing the application of various methods of measuring social cohesion in different countries, derived several generalizing principles of this measurement; as experts in social cohesion research methodology Xavier Fonseca, Stephan Lukosch, Frances Brazier, who reviewed its most common concepts based on numerous international publications; as David Schiefer David and Yolanda van der Noll, who proposed measuring social cohesion based on three key indicators: social relations, identification with a geographical unit, orientation to the common good; as Fernando Rajulton, Zenaida Ravanera, and Beaujot Roderic presented models for measuring social cohesion based on summarizing data from the Canadian National Survey etc.

The research objective. Relying on the works of foreign scientists of the phenomenon of “social cohesion”, primarily from the USA and Western European countries, who have accumulated a sufficiently thorough experience in this area, reproduce the course of scientific discourse regarding the methodology of researching the phenomenon. Pay attention to certain methods that have proven to be productive in the study of social cohesion and the use of which opens up new opportunities in the study of various aspects of the phenomenon.

The statement of basic materials is grounded on the analysis of the key points of the social cohesion research methodology, which we highlight in the works of foreign scientists, partially listed above (see: Analysis of recent research and publications). Attention is focused on the

акцентується на з'ясуванні ними контенту соціальної когезії, на застосовуванні тієї чи тієї методики для визначення її основних сфер і індикаторів її вимірювання. Особливе місце приділяється структурному підходу до вивчення функціонування соціальної когезії у тих чи тих соціально-економічних та соціокультурних контекстах. При цьому наголос робиться на: аналізові вторинних даних, моделюванні структурних рівнянь, підтвердженню підході, факторному аналізу, рефлексивній моделі вимірювання, формуючій моделі вимірювання.

Висновки. Здійснений нами аналіз дає підстави для твердження, що продуктивними методологічними підходами до дослідження феномена "соціальна когезія" виявляються такі: 1) соціальна когезія є складним багатовимірним соціокультурним конструктом; 2) до її вивчення й формування цілісного уявлення про феномен мають бути залучені методи, якими користуються філософія, соціологія, політологія, економіка; 3) соціальна когезія представляє собою конструкт, який може бути застосований як інструмент для розробки ефективної політики у тій чи тій галузі суспільного життя; 4) необхідна стандартизація вимірювань з тим, щоб адекватно оцінити ступінь соціальної когезії у тому чи тому суспільстві; 5) комплексне вимірювання соціальної когезії необхідне для проникнення у її контенти та з'ясування загальних закономірностей і особливостей функціонування соціальної когезії.

Ключові слова: соціальна когезія, методологія дослідження, параметри методології, структурний підхід, комплексне вимірювання соціальної когезії, соціокультурна перспектива.

clarification of the content of social cohesion, on the application of this or that technique to determine its main areas and indicators of its measurement. A special place is given to the structural approach to the study of the functioning of social cohesion in certain socio-economic and socio-cultural contexts. At the same time, emphasis is placed on: secondary data analysis, structural equation modeling, confirmatory approach, factor analysis, reflective measurement model, formative measurement model.

Conclusions. Our analysis provides grounds for the assertion that productive methodological approaches to studying the phenomenon of "social cohesion" are the following: 1) social cohesion is a complex multidimensional sociocultural construct; 2) methods used by philosophy, sociology, political science, and economics should be involved in its study and the formation of a holistic understanding of the phenomenon; 3) social cohesion is a construct that is applicable as a tool for developing effective policies in a particular area of public life; 4) standardization of measurements is necessary adequately assess the degree of social cohesion in a particular society; 5) a comprehensive measurement of social cohesion is necessary to penetrate into its contents and establish general patterns and features of the functioning of social cohesion.

Keywords: social cohesion, research methodology, methodology parameters, structural approach, comprehensive measurement of social cohesion, sociocultural perspective.

Актуальність теми дослідження. Обираючи зазначену тему статті, ми враховуємо кілька ключових моментів: 1) соціальна когезія є важливим компонентом сталого й безконфліктного розвитку суспільства; 2) вважаємо, що принциповим питанням у цьому контексті є окреслення проблемного поля дослідження (про це йшлося вище); 3) усвідомлення того, що соціальна когезія є складним, мультивимірним явищем; 4) соціальна когезія є достатньо рухливим феноменом, динаміка якого залежить від багатьох соціальних, економічних,

політичних, культурницьких, психологічних факторів; 5) в етнічно диверсифікованих суспільствах функціонування соціальної когезії пов'язано з особливістю функціонування етнічних, расових, іммігрантських спільнот, зокрема й характером взаємодії між ними та мейнстрімом суспільства проживання.

Ознайомлення з методологічними засадами вивчення соціальної когезії, у тому числі в етнічно диверсифікованих суспільствах, має непересічне значення для формування такого напрямку у вітчизняному дослідницькому просторі. Зауважимо, явище соціальної когезії властиве і для суспільного розвитку України, тому воно останнім часом привертає все більшу увагу вітчизняних дослідників [2; 3; 4]. Врахування досвіду зарубіжних науковців (а вони вже мають досить вагомі напрацювання) буде сприяти вибудовуванню адекватної платформи дослідницьких змагань вітчизняних науковців і включення їх у світовий дискурс у частині означеної тематики.

Постановка проблеми. Для з'ясування засад методології, яка властива зарубіжному науковому дискурсові, ми прагнемо концентрувати увагу на методах, що застосовуються західними дослідниками, й визначати, за можливості, їхню ефективність у визначенні ролі соціальної когезії в цілому чи тих чи тих її аспектів для сучасного суспільного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для верифікації методологічної бази, на яку спираються у своїх працях західні дослідники, ми скористаємося її аналізом, що міститься у роботах визнаних науковою спільнотою таких авторів: 1) канадські дослідниці Каролін Бове, Джейн Дженсон проаналізували стан дослідження феномена соціальної когезії у своїй країні та можливостей її вимірювання [6; 18]; 2) німецький дослідник Р. Бергер-Шмідт запропонував засади вимірювання соціальної когезії [7]; 3) норвезький дослідник Лайф Браатен, який зініціював мультимірну модель для з'ясування групової згуртованості [8]; 4) група науковців Георгій Драголов, Зсоафія Ігнаш, Ян Лоренц, Ян Делхі, Клаус Бьонке [12], які у рамках виконання спеціального проєкту, порівнюючи застосування різноманітних методів вимірювання соціальної когезії у різних країнах вивели кілька узагальнюючих принципів цього вимірювання; 5) фахівці з методології дослідження соціальної когезії Ксав'єр Фонсека, Штефан Лукош, Френсес Бразієр, пропонуючи нове визначення соціальної когезії, зробили огляд найбільш поширених її концепцій на основі чисельних міжнародних публікацій [15]; 6) німецький фахівець Девід Шіфер та його колегиня з Нідерландів Йоланда ван дер Ноль, проаналізувавши великий обсяг літератури з проблематики соціальної когезії і зазначивши відсутність консенсусу з питання концептуалізації цього конструкту, запропонували вимірювання соціальної когезії на основі ключових трьох показників: соціальні відносини, ідентифікація з географічною одиницею, орієнтація на загальне благо [20]; 7) канадські науковці Фернандо Реджалтон, Зенайда Раванера, Божо Родерік представили моделі вимірювання соціальної когезії на основі узагальнення даних Канадського національного опитування, яке акцентувало увагу на благодійності, волонтерстві та участі в громадській діяльності [19].

Постановка завдання. Спираючись на праці зарубіжних науковців феномена "соціальна когезія", передовсім з США та країн Західної Європи, які накопичили достатньо ґрунтовний досвід у цій царині, здійснити спробу відтворити перебіг наукового дискурсу щодо методології дослідження явища; звернути увагу на ті чи ті методи, що виявилися продуктивними у вивченні соціальної когезії й застосування яких відкриває нові можливості у дослідженні

різноманітних аспектів феномена.

Виклад основного матеріалу. Нагадаємо, що у соціогуманітарних науках існує чотири типи концептуалізації тієї чи тієї проблеми із яких ми для застосунку щодо визначення методології дослідження феномена “соціальна когезія” виокремлюємо описовий та реляційний.

Одним із ключових моментів у пошуках методології дослідження соціальної когезії й її евалюації є те, якої концепції визначення контенту соціальної когезії ми маємо дотримуватися. Зауважимо, що у зарубіжному науковому просторі фіксуються різні підходи до концептуалізації контенту соціальної когезії. В одній із наших публікацій ми подавали найбільш поширені визначення феномена “соціальна когезія” [1]. Вони, зазвичай, практично ідентичні, з певними нюансами, які підкреслює той чи той дослідник. Корисним у нашому виборі стала узагальнена, на наш погляд, дефініція авторів проекту, виконаного за підтримки німецького Фонду Бельтерсмана (2012 р.): соціальна когезія – це поширення соціальної спільності у територіально окресленій геополітичній одиниці [12, с. 5]. У цьому контексті доречно подати складові соціальної когезії, що, за авторами згадуваного проекту, як, до речі, і за іншими дослідниками, групуються у трьох підструктурах: соціальні відносини (соціальні мережі, довіра до людей, прийняття різноманітності), пов’язаність (ідентифікація, довіра до інституцій, сприйняття справедливості), фокус на загальному благові (солідарність і готовність прийти на допомогу, повага до соціальних правил, участь у громадянських активностях).

Тут маємо нагадати, що Міжамериканський банк розвитку (IDB) скомпонував індекс соціальної когезії, що включає такі параметри: соціально-економічні (індекс бідності, коефіцієнт Джіні – статистичний показник рівня розшарованості суспільства відносно тієї чи тієї економічної ознаки (річний дохід, власність, нерухомість), кількість представників середнього класу, коефіцієнт Джіні в освіті); політичні (рівність перед законом, упередження у контексті участі у політичному житті) і соціальний капітал (громадянські активності, довіра, фінансові можливості, виробничі конфлікти, рівень вбивств) [16]. Економічна комісія ООН для Латинської Америки і Карибів (ECLAC) запропонувала низку маркерів вимірювання соціальних явищ, зокрема соціальної когезії, врахування яких як дозволяє осмислити останню як складне соціальне явище [13].

Беручи до уваги вищеназану аргументацію, зарубіжні науковці висувають кілька гіпотез, які окреслюють параметри методології дослідження соціальної когезії: 1) процес глобалізації та пов’язані з ним економічні зміни підривають соціальну когезію; 2) глобальні міграційні рухи та зростаюча етнокультурна різноманітність розглядаються як загроза для соціально згуртованих суспільств 3) розвиток нових інформаційних та комунікаційних (комп’ютерних) технологій змінює соціальні відносини, які для соціальної когезії вважаються структуроутворювальними; 4) включення до складу Європейського Союзу нових держав-членів вимагає інтеграції різних систем соціального забезпечення [20].

Враховуючи акценти параметрів дослідження соціальної когезії, зокрема збільшення нерівності у доходах, зростаючої соціальної прірви й відторгнення, індивідуалізму, ігнорування локальної ідентифікації, зростання міграцій й поглиблення етнічної й культурної різноманітності можна погодитися з зарубіжними дослідниками у тому, що структурний підхід до вивчення контентів й функціонування соціальної когезії у тих чи тих соціально-економічних та соціокультурних контекстах має стати ключовим для кращого розуміння явища

[12, с. 4]. Останній, за авторами згаданого вище дослідження (до чого доєднуємося і ми), включає у себе: аналіз вторинних даних (secondary data analysis), моделювання структурних рівнянь (structural equation modeling), підтверджуючий підхід (confirmatory approach), факторний аналіз (factor analysis), рефлексивну модель вимірювання (reflective measurement model), формуючу модель вимірювання (formative measurement model).

Застосування структурного підходу дало змогу авторам проекту здійснити заміри стану соціальної когезії та її динаміки на різних етапах у 34 країнах, які входять до Організації економічного співробітництва і розвитку. Ми вважаємо, що кожен із перелічених компонентів методології дослідження соціальної когезії відіграє важливу роль на шляху до розуміння контенту складного мультимірного феномена, як його окремих складових, так і явища в цілому. Тому вважаємо доцільним більш детально зупинитися на кожному із них.

Аналіз вторинних даних. Західні дослідники соціальної когезії активно застосовують цей метод. Завважимо, що цей метод є звичною практикою у соціогуманітарних дослідженнях [21]. Аналізуючи вторинні дані, зібрані тими чи тими дослідниками і співставляючи їх зі здобутими особисто, можна робити висновки про загальні (властиві усім виявам соціальної когезії) характеристики явища та виокремлювати особливості її функціонування у конкретних соціокультурних ситуаціях. Автори дослідження, про яке йшлося вище, підкреслили, що застосування методу аналізу вторинних даних дозволило їм встановити валідні й переконливі індикатори вимірів соціальної когезії на широкому міжнародному тлі [12, с. 7]. До того ж, практики досліджень у суспільних науках свідчать про те, що методом аналізу вторинних даних, зокрема використанням статистичних даних, можна встановити відповідність чи невідповідність обраного методу дослідження.

Моделювання структурних рівнянь передбачає підтверджуючий підхід до перевірки даних тієї чи тієї гіпотези; однак, що стосується вибору емпірично обґрунтованих показників, то тут важливим є дослідницький компонент.

Рефлексивна модель вимірювання застосовується дослідниками у тому разі, коли відсутні ідентичні індикатори (наприклад, обстеження). Мова йде про залучення вторинних даних, що безпосередньо пов'язані з факторним аналізом, який у свою чергу становить частину моделювання структурних рівнянь [12, с. 9-10].

Формуюча модель вимірювання пропонується після того, як здобуті показники за усіма об'єктами дослідження (скажімо, по кожній країні, по кожній хвили). Варто пам'ятати, що дослідники соціальної когезії визначили її у контексті вимірювання як дев'ятивимірний конструкт у трьох площинах:

1) соціальні відносини, якість яких вимірюється: а) якістю соціальних мереж (сильні соціальні мережі, слабкі соціальні мережі); б) довірою до людей (люди дуже довіряють одне одному); в) прийняттям різноманітності (прийняття осіб з різними ціннісними орієнтаціями і різними стилями життя як рівних); 2) зв'язаність (пов'язаність) вимірюється: а) ідентичністю (здатність відчувати міцний зв'язок з нею й чітко виражена пов'язаність з нею); б) довірою до інституцій (високий ступінь довіри до своїх установ); в) сприйняття справедливості (відчуття справедливості і гідного ставлення до людини); 3) орієнтація на загальне благо: а) солідарність і готовність допомогти (відчуття відповідальності один за одного і благополуччя інших); б) повага до соціальних правил (повага та дотримання існуючих правил і норми); в) участь у громадянських активностях (участь у суспільному та політичному житті) [12,

с. 6].

Факторний аналіз. Не заглиблюючись у роз'яснення факторного аналізу як метода дослідження у соціогуманітарних науках, звернемо увагу на те, що він застосовується за необхідності вирішення двох важливих проблем – це всебічний опис об'єкта виміру (дослідження) у компактній формі. А це у свою чергу дає можливість встановлення взаємозв'язків між перемінними (компонентами об'єкта, що досліджується). Таким чином вдається вибудувати максимально просту і очевидну структуру об'єкта. Автори згадуваного проєкту підкреслили важливість методу факторного аналізу у контексті вимірювання тих явищ (їхніх компонентів), які не можна виміряти іншими методами [12, с. 11]. Нагадаємо, що факторний аналіз має два види: пошуковий (дослідницький) і підтверджуючий. У дослідженнях функціонування соціальної когезії західні науковці найчастіше використовують перший вид, оскільки вважається, що саме він найбільш адекватно підходить для виявлення взаємодії між тими показниками, які можна спостерігати, та латентними (прихованими) показниками [9]. Свого часу професор фахівець з кількісних методів дослідження з Університету Сассексу (Великобританія) Енді Філд (Andy Field) звертав увагу на те, що застосування такого методу важливе, оскільки багато речей, які не піддаються вимірюванню тими чи тими методами, все ж залишаються латентними показниками (індексами) об'єкта, що досліджується [14].

Застосовуючи ту чи ту методику дослідження, зарубіжні науковці визначають ключові сфери і індикатори вимірювання соціальної когезії. Серед них головна увага звертається на такі: рівність у доступі до прав (рівність у доходах, доступ на працевлаштування, до охорони здоров'я й забезпечення житлом); гідність/визнання (рівні гендерні можливості, рівні можливості за статтю, культурним, етнічним походженням, за віком); автономія та особиста реалізація (достатність доходів, освітня достатність та соціальна мобільність); участь у політичних активностях (вибори); дія/відповідальність (місцеві органи влади, корпоративно-підприємницький сектор, дії окремих громадян, сім'я); основні компоненти життя (впевненість, соціальні зв'язки, спільні знання, сприйняття/задоволення, толерантність і повага) [5].

У цьому контексті питання соціального захисту висуваються на передній план як практик, так і наукових досліджень. Аналіз літератури дає можливість встановити траєкторії впливу соціального захисту на соціальну когезію, зокрема через реалізацію прав громадян та контракт між державою і суспільством, через подолання матеріальної бідності, зменшення економічної й соціальної нерівності, через подолання соціального відторгнення й посилення інклюзивних тенденцій, через зміцнення соціального капіталу та міжособистісних стосунків [5]. За запропонованою англійськими дослідниками Штефаном Девере (Stephen Devereux) та Рахель Сабетс-Вілер (Rachel Sabates Wheeler) концептуалізацією, соціальний захист виконує чотири важливі функції: підтримка засобами до існування, запобігання деривації (погіршення становища), підвищення реальних доходів завдяки просуванню по службі, сприяння трансформації з метою посилення соціальної справедливості й готовності до боротьби проти виключення із соціальних процесів [11].

Базуючись на загальних засадах платформи методології дослідження соціальної когезії, описаних вище, зарубіжні науковці обирають конкретні підходи і адекватні контекстам методи. Як свідчить проаналізована нами література, це відбувається у межах таких площин: теоретичної, емпіричної, експериментальної та аналізу соціальних мереж [15, с. 232].

Ксав'єр Фонсека з колегами застосовували двоетапний підхід огляду літератури про соціальну когезію (цей досвід, до речі, може бути використаний і вітчизняними фахівцями, які вивчають феномен соціальної когезії): на першому етапові були проаналізовані найбільш цитовані книги про соціальну когезію, щоб отримати уявлення про поточний стан досліджень у цій галузі. На другому етапові були проаналізовані наукові статті, які стосуються соціальної когезії [1, с. 22-23]. При цьому увага концентрувалася на концептуалізації феномена, що, власне, сформувало теоретичну площину методології дослідження соціальної когезії. Згідно з встановленими таким чином даними вдалося сформувати пул дослідників-теоретиків соціальної когезії, куди входять представники різних країн; щоправда, переважна їхня більшість – це науковці з США, Канади та деяких європейських країн. Важливо, що автори, концентруючи увагу на теоретичному доробку названих науковців, подали певний пошуковий (у методологічному сенсі) URL тем і напрямків, які мають перебувати у полі зору дослідників феномена “соціальна когезія”. Зокрема йдеться про теорію колективної поведінки соціальну когезію як характерну рису суспільства, ідею первинних груп, ідею представлення соціальної когезії як внутрішньої колективної ментальності; твердження про те, що групова когезія - це бажання індивідів підтримувати свою приналежність до групи; визначення соціальної когезії як властивості групи, яка зумовлена кількістю та силою взаємного позитивного ставлення між членами групи тощо. Чимало сучасних американських, канадських та європейських дослідників у своїх працях прагнуть поглибити розуміння (у теоретичному плані) контентів соціальної когезії у конкретних соціально-економічних та соціокультурних контекстах, звертаючи увагу на особливості функціонування цього феномену у конкретних соціокультурних контекстах.

Згодом науковці активно вдалися до аналізу доробку *експериментального підходу* у вивченні соціальної когезії. Зауважимо, що в основі експериментальних досліджень соціальної когезії лежить дослідницький підхід; вони включають три загальні типи експериментів: спостереження, маніпуляції груповою згуртованістю або перевірка її стійкості, експерименти, що сприяють соціальній когезії. У методологічному плані важливо визначити роль кожного із перелічених типів.

Аналіз публікацій, які містять результати експериментів й теоретичних узагальнень на їхній основі щодо контентів соціальної когезії, дають можливість виокремити тематику й напрямки частини наукового дискурсу. Щоб з'ясувати, яким чином це відбувається, ми мусимо бодай коротко зупинитися на змістові названих типів експериментів, висліди яких тим чи тим чином включалися у цей дискурс.

Нагадаємо, що експерименти в категорії спостережень стосуються вимірювань шляхом спостереження за певними груповими умовами, які записуються за допомогою певного кількісного методу (шкали, опитувальника чи іншої форми письмової фіксації). Наведемо деякі результати із арсеналу досліджень цієї категорії: групова динаміка формується вибором і моделями, які індивіди приймають щодо своїх стосунків (Джекоб Морено – Jacod Moreno); групова згуртованість вища, коли лідер є демократичним, оскільки виправдалися очікування людей (Рональд Ліппітт - Ronald Lippitt); статус у групі є важливим детермінантом як сприйнятливості, так і фактичного підбурювання активізації поведінки в інших (Норман Полянський – Norman Polansky, Рональд Ліппітт – Ronald Lippitt та Фрітц Редль - Fritz Redl); групова згуртованість є

процесом перебування разом і єдності, із задоволенням усіх потреб індивідів (Альберт Каррон – Albert Carron і його колеги); пов'язаність групової згуртованості із сприйняттям результатів у груп, а для кількісної оцінки соціальної когезії застосовуються три індикатори: індивіди діють разом задля досягнення спільної мети, позитивне залучення навколо спільних цілей, вразливе та довірливе ставлення, яке сприяє обміну приватними матеріалами (Симон Будман – Simon Budman та його колеги); соціальна когезія як структура, пов'язана з участю в активностях громади з поняттями довіри, спільної емоційної відданості та взаємності (Ендрю Петерсон - Andrew Peterson та Джозеф Хагі – Joseph Hughey); “соціальне лідарство” та зв'язок між груповою згуртованістю, груповими нормами та сприйняттям “соціального лідарства” виявляє таку закономірність - поєднання високої соціальної когезії, низької соціальної когезії, завдань і низьких командних норм, здається, лежить в основі сприйняття (Рун Хьоїгаард – Rune Nøigaard та його колеги); концептуалізація соціального капіталу як атрибута згуртованої групи (Даніел Кім – Daniel Kim та його колеги); дослідження впливу засвоєння інформації на зв'язок між етнічною самооцінкою та ситуативним благополуччям (Майкел Веркуйтен – Maykel Verkuuten). Тут важливе твердження, особливо для нашого дослідження, про те, що етнічна самооцінка позитивно пов'язана з почуттям глобальної власної гідності та загальної задоволеності життям, особливо коли інформація підриває здатність індивіда жити своєю етнічною ідентичністю та загрожує позитивній самотності своєї групи; спільноти з низьким рівнем доходу можуть запобігти насильству та його серйозним наслідкам, розвиваючи колективну ефективність (обмін нормами та цінностями, довіра один до одного та готовність втручатися для вирішення спільних проблем); підвищення колективної ефективності включає соціальний капітал і соціальну згуртованість (Мері Омер - Mary Ohmer) [15].

Експерименти з маніпулювання згуртованістю групи або тестування її стійкості - це експерименти, в яких експериментатори безпосередньо впливають на згуртованість групи: особиста взаємодія в малих групах створює тиск на індивідів, щоб вони дотримувалися групових норм (Леон Фестінгер, Курт Бек, Стенлі Шахтер); твердження про те, що люди хочуть, щоб їм подобалися, і тому більш-менш конформуються залежно від сил, які протистоять їм у групі (Соломон Аш - Solomon Asch); експеримент з теорією тиску конформізму, так і зі стійкістю згуртованості групи, з'ясовує, що люди йдуть майже на все, щоб завдати шкоди іншим, щоб підкоритися наданим наказам (Стенлі Мілграм - Stanley Milgram); гіпотеза про те, що люди, які подобаються, можуть функціонувати як ефективні позитивні фактори, а особи, які не подобаються, навпаки (Альберт Лотт та Берніс Лотт); вплив внутрішньої та зовнішньої мотивації на групову згуртованість: індивідуальні уявлення про згуртованість позитивно передбачають задоволення основних психологічних потреб індивідів (Целін Бланчард - Céline Blanchard та колеги).

Нарешті, *експерименти зі сприяння соціальної когезії* належать до третьої категорії, головним чином змінюючи початкові умови тестування, а потім дозволяючи групі змінити свій рівень згуртованості без подальшого впливу дослідників. Тут досліджуються такі чинники: вплив винагороди на соціальну згуртованість, засновану на співпраці та конкуренції (Мортон Дойч – Morton Deutsch): 1) групи, які винагороджуються на основі співпраці, є більш згуртованими, ніж ті, що працюють на основі змагання, 2) групова динаміка відіграє більшу роль, ніж мета групи, коли мова йде про мотивацію члена

залишатися в групі; конфлікти та те, як спільні завдання можуть пом'якшити конфлікти та сприяти соціальній згуртованості (Музафер Шериф – Muzafer Sherif та Каролін Шериф – Carolyn Sherif) - спільна діяльність, як між різними групами, так і з усіма членами разом, призводить, відповідно, до міжгрупової ворожнечі та міжгрупової співпраці (обидва з високими зв'язками в групі); групи формуються через мотиви особистої ідентичності, а не для існуючої соціальної згуртованості (Майкл Хогг – Michael Hogg та Джон Тернер - John Turner) [15].

Важливим компонентом методології дослідження соціальної когезії є *аналіз соціальних мереж (SNA)*, який намагається подолати розрив між різними сферами кількох наукових дисциплін, розглядаючи всі мережеві рівні суспільства – індивідуальний, мікро-, мезо- та макро-рівні. Зазвичай SNA характеризує мережеві структури через індивідів і зв'язки, які з'єднують їх і представляють відносини або взаємодії. За Ксав'єром Фонсекою та його колегами, інформація представлена таким чином, щоб передати читачеві два повідомлення: 1) дослідники, відповідальні за подальше розуміння соціальної когезії через SNA; 2) теми/фактори, на яких ці дослідження зосереджені [15].

У дослідженнях соціальної когезії широко застосовуються *базові аналітичні методи*, що запровадив засновник соціометрії Джекоб Морено й які розвиваються його послідовниками, зокрема: а) Едвард Лауман (Edward Laumann) організував опитування соціальних мереж для відтворення етнографічних та релігійних структур різних класів соціальних мереж на вищих рівнях, ніж індивід; б) Харрісон Вайт (Harrison White), Скотт Бурман (Scott Voorman) та Рональд Брейгер (Ronald Breiger) розробили синтетичні моделі, які поєднують моделі взаємозв'язків у описі соціальних структур; в) Баррі Веллман (Barry Wellman) і Скотт Вортлі (Scot Wortley) започаткували визначення спільнот як особистих мереж, які більше не визначаються географічними областями та мають можливість надавати різні види допоміжних ресурсів для дослідження [15].

Продуктивними у формуванні методологічних засад дослідження соціальної когезії виявляються зусилля Девіда Шіфера та Йоланди ван дер Ноль. Автори синтезували літературу індуктивним способом, визначаючи набір відповідних вимірів соціальної згуртованості, і охопили ті публікації, які за Джозефом Чаном і його колегами, складала академічний та політичний дискурс про соціальну когезію [10]. Цей пул публікацій формувався із статей, робочих документів, доповідей, книг, матеріалів конференцій, виступів, газетних статей тощо. В основну критеріїв включення у пул були такі показники: 1) соціальна когезія з'являлася як основна (підтема) у назві або в анотації; 2) публікація зосереджувалася на концептуалізації поняття; 3) у публікації пропонувалися індикатори соціальної когезії; 4) публікація відтворювала емпіричні висновки про рівень соціальної когезії у тій чи тій країні або у порівнянні між країнами. Доступ до літератури здійснювався у пошукових базах Google Scholar, Web of Science, PsychInfo та WISO base . До речі, таким способом було виявлено близько 350 статей, книг, доповідей, директивних документів або громадських позицій суспільствознавців та політичних зацікавлених сторін, а взагалі Google Scholar дає майже 4000 звернень до терміну “соціальна когезія” у заголовках [20].

Індуктивний метод доповнювався дедуктивним “агрегативним” підходом, який збирає інформацію в рамках певної теорії, щоб перевірити гіпотезу або синтезувати висновки щодо певного явища.

Згодом була застосована *процедура квазііндуктивного синтезу*. Спочатку автори здійснили огляд академічної та політичної сфери, яка

стосується конструкції соціальної когезії (залучені академічні дисципліни та зацікавлені сторони політики, основна сфера інтересів зацікавлених сторін, географічна концентрація тощо). Іншими словами, Девід Шіфер та Йоланда ван дер Ноль відтворили, за Девідом Гаугом (David Gough) і колегами, “карту” сфери дослідження соціальної когезії та огляд її природи [17].

Висновки. Ключовими засадами для формулювання платформи методології дослідження феномена “соціальна когезія” виявляються такі: 1) соціальна когезія є складним багатовимірним соціокультурним конструктом; 2) до її вивчення й формування цілісного уявлення про феномен мають бути залучені методи, якими користуються філософія, соціологія, політологія, економіка; 3) соціальна когезія представляє собою конструкт, який може бути застосований як інструмент для розробки ефективної політики у тій чи тій галузі суспільного життя; 4) необхідна стандартизація вимірювань з тим, щоб адекватно оцінити ступінь соціальної когезії у тому чи тому суспільстві; 5) комплексне вимірювання соціальної когезії необхідне для проникнення у її контенти та з'ясування загальних закономірностей і особливостей функціонування соціальної когезії, що допоможе сформувати принципи управління нею у конкретних соціально-економічних і соціокультурних контекстах.

Як засвідчує аналіз зарубіжного наукового дискурсу, ефективними елементами методологічної бази дослідження феномена “соціальна когезія” виявляються такі: структурний підхід як узагальнююча платформа, яка включає у себе: аналіз вторинних даних (secondary data analysis), моделювання структурних рівнянь (structural equation modeling), підтверджуючий підхід (confirmatory approach), факторний аналіз (factor analysis), рефлексивну модель вимірювання (reflective measurement model), формуючу модель вимірювання (formative measurement model).

Сьогодні актуалізується питання розробки системи комплексного вимірювання соціальної когезії, зокрема стандартизації її вимірювань, що є важливим елементом методології осмислення контентів та з'ясування загальних закономірностей і особливостей функціонування соціальної когезії у тому чи тому суспільстві, а це допоможе сформувати принципи управління нею у конкретних соціально-економічних і соціокультурних контекстах.

Список використаних джерел:

1. Колесніченко, МВ 2021, ‘Проблематика соціальної когезії у зарубіжному науковому дискурсі’, *Освітній дискурс: збірник наукових праць*, Випуск 35 (7), с.17-32.
2. Оржель, ОЮ 2012, *Концептуальні підходи до визначення соціального згуртування*. Доступно: <[dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01\(7\)/1200yvsz.pdf](http://dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01(7)/1200yvsz.pdf)>. [26 Серпень 2021].
3. Поліщук, Ю 2019, ‘Види суспільної консолідації у підходах вітчизняних дослідників’, *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Випуск 3-4 (95-96), с. 73-93.
4. Шелест, ОС 2019, *Суспільна консолідація у вітчизняному політичному дискурсі: від поняття до реальної практики*. Доступно: <<http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/30280>>. [20 Жовтень 2022].
5. Babajanian, B 2012, ‘Social protection and its contribution to social cohesion and state-building’, *Published by: GIZ Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, 12*. Available from: <<https://cdn.odi.org/media/documents/7759.pdf>>. [12 October 2022].
6. Beauvais, C & Jenson, J 2002, ‘Social cohesion: Updating the state of the research’, *Canadian Policy Research Networks*, 62 p. Available from: <https://www.socialcohesion.info/fileadmin/user_upload/Beauvais_Jenson_02.pdf>.

- [20 August 2021].
7. Berger-Schmidt, R 2000 'Social cohesion as an aspect of the quality of societies: Concept and measurement', *European Union Reporting Working Paper*. № 14. Mannheim: Center for Survey Research and Methodology, 31 p. Available from: <https://www.gesis.org/fileadmin/upload/dienstleistung/daten/soz_indikatoren/eusi/paper14.pdf>. [20 August 2021].
 8. Braaten, L 1991, 'Group cohesion: A new multidimensional model', Group 15, p. 39–55. Available from: <<https://doi.org/10.1007/BF01419845>>. [15 August 2021].
 9. Byrne, B 2012, *Structural equation modeling with Mplus: Basic concepts, applications and programming*, New York: Routledge, 432 p.
 10. Chan, J, To, H-P & Chan, E 2006 'Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research', *Social Indicators Research*, 75(2), pp. 273–302. Available from: <<http://doi.org/10.1007/s11205-005-2118-1>>. [05 October 2022].
 11. Dereveux, S & Sabates-Wheeler, R 2004, 'Transformative social protection', *IDS working Paper No 232*. Brighton: Institute of Development Studies. Available from: <ids.ac.uk/download.php?file=files/dmfile/Wp232.pdf>. [05 October 2022].
 12. Dragolov, Georgi, Ignácz, Zsófia, S, Lorenz, Jan, Delhey, Jan & Boehnke, Klaus 2013, 'Social Cohesion Radar measuring common ground: An international comparison of social cohesion methods report', *Bertelsmann Stiftung*, 56 p. Available from: <<http://aei.pitt.edu/id/eprint/74134>>. [05 October 2022].
 13. ECLAC 2007, *Social cohesion: inclusion and a sense of belonging in Latin America and the Caribbean*, Summary. Available from: <<https://www.cepal.org/en/publications/31966-social-cohesion-inclusion-and-sense-belonging-latin-america-and-caribbean-summary>>. [24 October 2023].
 14. Field, A 2009, *Discovering statistics using SPSS*, London: Thousand Oaks, 856 p.
 15. Fonseca, Xavier, Lukosch, Stephan, Brazier, Frances, 'Social cohesion revisited: a new definition and how to characterize it'. Available from: <<https://doi.org/10.1080/13511610.2018.1497480>>. [07 August 2021].
 16. IDB 2006, *Social cohesion in Latin America and the Caribbean: Analysis, action and coordination*, Washington, DC: *Inter-American Development Bank*. Available from: <https://www.academia.edu/7695716/Social_Cohesion_and_Development_in_Latin_America_and_the_Caribbean_Analysis_Action_and_Coordination>. [02 October 2022].
 17. Gough, D, Oliver, S & Thomas, J 2013, 'Learning from research: Systematic reviews for informing policy decisions: A quick guide', *A paper for the Alliance for Useful Evidence*, London: Nesta. Available from: <betterevaluation.org/en/resource/guide/_learning_from%20_research>. [12 October 2022].
 18. Jenson, J 2010, 'Defining and measuring social cohesion', *Commonwealth Secretariat and United Nations Research Institute for Social Development*, 44 p.
 19. Rajulton, Fernando, Ravanera, Zenaida & Roderic, Beaujo, 2007, 'Measuring social cohesion: An experiment using the Canadian National Survey of giving, volunteering and participating', *Social Indicator Research*, Vol. 80(30), pp. 461-492. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/40763388_Measuring_Social_Cohesion_An_Experiment_using_the_Canadian_National_Survey_of_Giving_Volunteering_and_Participating>. [12 October 2022].
 20. Schiefer, David & van der Noll, Jolanda 2017, 'The essentials of social cohesion: A literature review', *Social Indicators Research, An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement*, Vol. 132 (20), pp. 579-603. Available from: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s11205-016-1314-5>>. [03 September 2021].
 21. Smith, E 2008, *Using secondary data in educational and social research*, Maidenhead: McGraw-Hill Education, 264 p.

References:

1. Kolesnichenko, MV 2021, 'Problematyka sotsial'noyi kohesiyi e zarubizhnomy naukovomy dyskursi (Problems of social cohesion in foreign scientific discourse)', *Osvitniy dyskurs. Zbirnyk naukovykh prats'*, Vypusk 35 (7). Kyiv, s. 17-32.
2. Orzhel, OYu 2012, *Kontseptual'ni pidkhody do vuznachennya sotsial'noho zhurtuvannya (Conceptual approaches to the definition of social cohesion)*. Dostupno: <[dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01\(7\)](http://dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01(7))>. [26 Serpen' 2022].
3. Polishchuk, Y 2019, 'Vydy suspil'noyi konsolidatsiyi u pidkhodakh vitchyznyanykh doslidnykiv (Species of social consolidation in publications of domestic researchers)', *Naukovi zapysky IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. Vypusk 3-4 (95-96), s. 73-93.
4. Shelest, OS 2019, *Sypil'na konsolidatsiya u vitchyznyanomu politychnomu dyskursi: vid ponyattya do real'noyi praktyky (Social consolidation in domestic discourse: from the notion to real practice)*. Dostupno: <<http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/30280>>. [20 Zhovten' 2022].
5. Babajanian, B 2012, 'Social protection and its contribution to social cohesion and state-building', *Published by: GIZ Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, 12*. Available from: <<https://cdn.odi.org/media/documents/7759.pdf>>. [12 October 2022].
6. Beauvais, C & Jenson, J 2002, 'Social cohesion: Updating the state of the research', *Canadian Policy Research Networks*, 62 p. Available from: <https://www.socialcohesion.info/fileadmin/user_upload/Beauvais_Jenson_02.pdf>. [20 August 2021].
7. Berger-Schmidt, R 2000 'Social cohesion as an aspect of the quality of societies: Concept and measurement', *European Union Reporting Working Paper*. № 14. Mannheim: Center for Survey Research and Methodology, 31 p. Available from: <https://www.gesis.org/fileadmin/upload/dienstleistung/daten/soz_indikatoren/eusi/paper14.pdf>. [20 August 2021].
8. Braaten, L 1991, 'Group cohesion: A new multidimensional model', *Group* 15, p. 39-55. Available from: <<https://doi.org/10.1007/BF01419845>>. [15 August 2021].
9. Byrne, B 2012, *Structural equation modeling with Mplus: Basic concepts, applications and programming*, New York: Routledge, 432 p.
10. Chan, J, To, H-P & Chan, E 2006 'Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research', *Social Indicators Research*, 75(2), pp. 273-302. Available from: <<http://doi.org/10.1007/s11205-005-2118-1>>. [05 October 2022].
11. Dereveux, S & Sabates-Wheeler, R 2004, 'Transformative social protection', *IDS working Paper No 232*. Brighton: Institute of Development Studies. Available from: <ids.ac.uk/download.php?file=files/dmfile/Wp232.pdf>. [05 October 2022].
12. Dragolov, Georgi, Ignácz, Zsófia, S, Lorenz, Jan, Delhey, Jan & Boehnke, Klaus 2013, 'Social Cohesion Radar measuring common ground: An international comparison of social cohesion methods report', *Bertelsmann Stiftung*, 56 p. Available from: <<http://aei.pitt.edu/id/eprint/74134>>. [05 October 2022].
13. ECLAC 2007, *Social cohesion: inclusion and a sense of belonging in Latin America and the Caribbean*, Summary. Available from: <<https://www.cepal.org/en/publications/31966-social-cohesion-inclusion-and-sense-belonging-latin-america-and-caribbean-summary>>. [24 October 2023].
14. Field, A 2009, *Discovering statistics using SPSS*, London: Thousand Oaks, 856 p.
15. Fonseca, Xavier, Lukosch, Stephan, Brazier, Frances, 'Social cohesion revisited: a new definition and how to characterize it'. Available from: <<https://doi.org/10.1080/13511610.2018.1497480>>. [07 August 2021].
16. IDB 2006, *Social cohesion in Latin America and the Caribbean: Analysis, action and coordination*, Washington, DC: Inter-American Development Bank. Available from: <https://www.academia.edu/7695716/Social_Cohesion_and_Development_in_Latin_America_and_the_Caribbean_Analysis_Action_and_Coordination>. [02. October 2022].

17. Gough, D, Oliver, S & Thomas, J 2013, 'Learning from research: Systematic reviews for informing policy decisions: A quick guide', *A paper for the Alliance for Useful Evidence*, London: Nesta. Available from: <betterevaluation.org/en/resource/guide/_learning_from%20_research>. [12 October 2022].
18. Jenson, J 2010, 'Defining and measuring social cohesion', *Commonwealth Secretariat and United Nations Research Institute for Social Development*, 44 p.
19. Rajulton, Fernando, Ravanera, Zenaida & Roderic, Beaujo, 2007, 'Measuring social cohesion: An experiment using the Canadian National Survey of giving, volunteering and participating', *Social Indicator Research*, Vol. 80(30), pp. 461-492. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/40763388_Measuring_Social_Cohesion_An_Experiment_using_the_Canadian_National_Survey_of_Giving_Volunteering_and_Participating>. [12 October 2022].
20. Schiefer, David & van der Noll, Jolanda 2017, 'The essentials of social cohesion: A literature review', *Social Indicators Research, An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurmant*, Vol. 132 (20), pp. 579-603. Available from: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11205-016-1314-5>. [03 September 2021].
21. Smith, E 2008, *Using secondary data in educational and social research*, Maidenhead: McGraw-Hill Education, 264 p.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.46(10-11)-2

УДК 130.2: 316.324.8

ПОЗАНАУКОВЕ ЗНАННЯ У ВИКЛИКАХ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ СУЧАСНОСТІ

NON-SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN THE CHALLENGES OF THE TECHNOLOGICAL PRESENT

О. В. Бакуменко

Актуальність теми дослідження. Суперечність між технологічним та біологічним як маркер науково-технологічних зрушень сучасної цивілізації є модифікацією конфлікту / суперечності двох культур – технічної та духовної культури. Якщо перша зазнає небаченого розвитку, то саме духовна культура потребує особливої уваги, що пов'язано з переосмисленням наявної системи цінностей, а саме гуманістичних орієнтирів як матриці, яка відповідає за ідею збереження людства. Такі гуманістичні константи, як-от відповідальність, відкритість, свобода, толерантність, співчуття, здатність до компромісів, помірність – це насамперед ті складники без яких наука, наукова діяльність залишається втіленням інструментального розуму, перетворюючись на самоцінність.

Urgency of the research. The contradiction between technological and biological as a marker of scientific and technological shifts of modern civilization is a modification of the conflict / contradiction of two cultures – technical and spiritual culture. If the first is undergoing an unprecedented development, then it is the spiritual culture that needs special attention, which is connected with the rethinking of the existing system of values, namely humanistic guidelines as a matrix responsible for the idea of preserving humanity. Such humanistic constants as responsibility, openness, freedom, tolerance, compassion, the ability to compromise, moderation are primarily those components without which science, scientific activity remains the embodiment of the instrumental mind, turning into self-worth.

Постановка проблеми. Наука як соціокультурний феномен є одним із головних чинників трансформації сучасності. Осмислення значення останньої розгортається в координатах “ефективність–успішність–продуктивність”, що корелює з проблемою істинності / хибності наукового знання, що може розумітися як проблема науковості та позанауковості. Якщо класична наука визначалася в системі причинно-наслідкових зв'язків / лінійності, некласична наука стала можливою в діалектичному вимірі, то постнекласична наука розгортається в координатах множинності / плюральності / варіативності, що унеможливорює наявність єдиної парадигми. Зазначена поліпарадигмальність артикулює проблему позанаукового знання там його значення в подоланні абсолютизації наукоцентризму, що набуває особливого значення в ситуації технологічної сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню модусів наукового і позанаукового знання присвячені праці Т. Куна, І. Лакатоса, К. Поппера, Б. Рассела, П. Фейєрабенда та ін. Серед українських дослідників варто назвати І. Загрійчука, С. Кримського, М. Поповича, Л. Дротянка, І. Чорноморденка.

Постановка завдання. Звернення до позанаукового знання у викликах технологічної сучасності зумовлює наступні завдання: дослідити позанаукове знання в контексті опозиції “Science – Humanity’s”; розкрити значення позанаукового знання як умови запобігання монологізму науки; визначити взаємозв'язок наукового і позанаукового знання як можливість становлення єдиної інтегральної платформи, де долається розірваність / дуалізм двох культур, тим самим актуалізуючи внутрішній потенціал розвитку людства як світової спільноти

Виклад основного матеріалу дослідження. Статтю присвячено дослідженню проблеми наукового та позанаукового знання, яка фундаментально пов'язана із осмисленням можливих обривів людської діяльності, що

Target setting. Science as a socio-cultural phenomenon is one of the main factors of modern transformation. Understanding the meaning of the latter unfolds in the coordinates “efficiency – success – productivity”, which correlates with the problem of truth / falsity of scientific knowledge, which can be understood as a problem of scientificity and non-scientific nature. If classical science was defined in the system of cause-and-effect relationships / linearity, non-classical science became possible in a dialectical dimension, then post-non-classical science unfolds in the coordinates of multiplicity / plurality / variability, which makes it impossible to have a single paradigm. The specified polyparadigmality articulates the problem of non-scientific knowledge and its importance in overcoming the absolutization of scientific centrism, which acquires special importance in the situation of technological modernity.

Actual scientific researches and issues analysis. The works of T. Kuhn, I. Lakatos, K. Popper, B. Russell, P. Feyerabend, and others are devoted to the study of modes of scientific and non-scientific knowledge. Among Ukrainian researchers, it is worth mentioning I. Zagriichuk, S. Krymsky, M. Popovych, L. Drotynko, I. Chornomordenko.

The research objective. Turning to non-scientific knowledge in the challenges of technological modernity presupposes the following tasks: to investigate non-scientific knowledge in the context of the opposition “Science – Humanity’s”; to reveal the meaning of non-scientific knowledge as a condition for preventing the monologism of science; determine the relationship between scientific and non-scientific knowledge as an opportunity to create a single integrated platform that overcomes the discontinuity / dualism of two cultures, thereby actualizing the internal potential for the development of humanity as a world community

The statement of basic materials. The article is devoted to the study of the problem of scientific and non-scientific knowledge, which is fundamentally related to the understanding of the possible horizons of human activity, which appears

постає саморозгортанням останньої. Сучасна цивілізація як технологічна не вирішила конфлікт науково-технічного розвитку та системи цінностей, що породжує множинність суперечностей, одна з яких – це “відставання” гуманітарного складника від інтенсивного розвитку технологічного складника.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Питання про взаємозв'язок наукового і позанаукового знання, про можливі перспективи подальшого розвитку людства, про можливість єдиної інтегральної платформи, де долається розірваність / дуалізм двох культур на початку ХХІ ст., набуває нової конфігурації. Ідеться про наявний потенціал позанаукового знання в ситуації теперішнього, насамперед посилення взаємодії між елементами системи “філософія – наука – освіта”, адже відсутність внутрішнього узгодження може призвести до становлення технократичної культури. Зв'язок гуманітарних і природничих наук є проектом реалізації сталого розвитку людства та є умовою збереження сутності людини.

Ключові слова: позанаукове знання, наукове знання, наука, постнекласична наука, технологічність, науково-технічна революція, наукова парадигма.

as a result of the latter's self-development. Modern civilization, as a technological one, has not resolved the conflict between scientific and technical development and the value system, which gives rise to a multitude of contradictions, one of which is the “lagging behind” of the humanitarian component from the intensive development of the technological component.

Conclusions. The question of the relationship between scientific and non-scientific knowledge, about the possible prospects for the further development of humanity, about the possibility of a single integral platform that overcomes the discontinuity / dualism of two cultures at the beginning of the 21st century, is taking on a new configuration. It is about the existing potential of non-scientific knowledge in the current situation, primarily the strengthening of interaction between the elements of the “philosophy – science – education” system, because the lack of internal coordination can lead to the formation of a technocratic culture. The connection of humanities and natural sciences is a project of realizing the sustainable development of humanity and is a condition for the preservation of the essence of man.

Key words: non-scientific knowledge, scientific knowledge, science, post-non-classical science, manufacturability, scientific and technical revolution, scientific paradigm.

Актуальність теми дослідження. Суперечність між технологічним та біологічним як маркер науково-технологічних зрушень сучасної цивілізації є модифікацією конфлікту / суперечності двох культур – технічної та духовної культури. Якщо перша зазнає небаченого розвитку, то саме духовна культура потребує особливої уваги, що пов'язано з переосмисленням наявної системи цінностей, а саме гуманістичних орієнтирів як матриці, яка відповідає за ідею збереження людства. Такі гуманістичні константи, як-от відповідальність, відкритість, свобода, толерантність, співчуття, здатність до компромісів, помірність – це насамперед ті складники без яких наука, наукова діяльність залишається втіленням інструментального розуму, перетворюючись на самоцінність. “Сьогодні проблема гуманітарної науки набула гостроти у зв'язку з оздоровленням культурної сфери сучасного суспільства. Культурне відродження не може бути виключно самоціллю, воно повинно служити людині, її інтересам, поліпшенню і духовно-культурному піднесенню її життя” [3, с. 312]. Самовдосконалення людини як глибинна проблема філософського знання у вирі технологічних змін сучасності вимагає особливої уваги до феномену наукове / позанаукове знання з метою збереження існування людської спільноти.

Постановка проблеми. Наука як соціокультурний феномен є одним із головних чинників трансформації сучасності. Осмислення значення останньої розгортається в координатах “ефективність – успішність – продуктивність”, що корелює з проблемою істинності / хибності наукового знання, що може розумітися як проблема науковості та позанауковості. Так, М. Попович, розглядаючи прагнення науковців витіснити “метафізичний неспокій” зазначив: “Не вдалося побудувати таку колосальну теоретичну споруду, яка б вмещувала б усі математичні дисципліни і давала б змогу оглянути усі все одним поглядом з пташиного польоту, щоб ствердити: все в порядку, все гармонійно пов’язане одне з одним, і тріщин ніде нема. ... Однак усунути метафізичний неспокій строго науковими методами не вдається – чим абстрактніше розв’язання, тим більше доводиться думати над його змістом і значенням” [5, с. 34]. Якщо класична наука визначалася в системі причинно-наслідкових зв’язків / лінійності, некласична наука стала можливою в діалектичному вимірі, то постнекласична наука розгортається в координатах множинності / плюральності / варіативності, що унеможлиблює наявність єдиної парадигми. Зазначена поліпарадигмальність артикулює проблему позанаукового знання там його значення в подоланні абсолютизації наукоцентризму, що набуває особливого значення в ситуації технологічної сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея науки пов’язана з певним етапом розвитку людства і знаходить свій вияв в контексті системи “Бог – людина”, парадигмі Просвітництва як ідеї вдосконалення / трансформації людини шляхом набуття знань, виховання та парадигмі десакралізації світу початку ХХ ст. Проблема науковості та позанауковості знання нерозривно пов’язана із осмисленням можливих обривів людської діяльності та власне можливостей самої людини, що постає “само розгортанням” останньої, завдяки чому остання резонує зі світом. Дослідженню модусів наукового і позанаукового знання присвячені праці Т. Куна, І. Лакатоса, К. Поппера, Б. Рассела, П. Фейєрабенда та ін. Серед українських дослідників варто назвати І. Загрійчука, С. Кримського, М. Поповича, Л. Дротянко, І. Чорноморденка та ін. Так, І. Чорноморденко звертається до проблеми позанаукового знання як до екзистенційного досвіду, нумінозного, інтимного, що виконує культуротворчі функції [9].

Постановка завдання. Звернення до позанаукового знання у викликах технологічної сучасності зумовлює наступні завдання: дослідити позанаукове знання в контексті опозиції “Science – Humanity’s”; розкрити значення позанаукового знання як умови запобігання монологізму науки; визначити взаємозв’язок наукового і позанаукового знання як можливість становлення єдиної інтегральної платформи, де долається розірваність / дуалізм двох культур, тим самим актуалізуючи внутрішній потенціал розвитку людства як світової спільноти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема позанаукового знання є однією із засадничих сучасного філософського дискурсу. Дилема: наука – це вічна авантюра людства чи сукупність досягнень людства? – набуває нового сенсу у викликах ХХІ ст.. “Люди завжди шукали відповіді на великі питання. Звідки ми взялися? Звідки взявся Всесвіт? У чому сенс буття? Чи живе у Всесвіті ще хтось, крім нас? Стародавні легенди про створення світу вже не задовольняють людей, їх важко прийняти на віру. Вакантне місце зайняли нові забобони – від ідеології нью-ейджа до серіалу “Зоряний шлях”. Однак справжня наука буває фантастичною за будь-яку наукову фантастику і дає ще більше

задоволення” [8, с. 25]. Так, під позанауковістю розуміється неможливість доведення істинності знання шляхом застосування емпіричних методів пізнання. Позанаукове знання не відповідає загальним критеріям доказу / доведення наукових теорій, не відповідає вимогам наукової раціональності. Інакше кажучи, позанауковим вважається знання, яке не можливо перевірити.

Історія становлення людства – це історія розгортання людської діяльності, її посилення, до якої варто віднести і наукову діяльність. Наука як соціальний інститут виникає в XVII – на початку XVIII ст., акцентувавши на власній могутності і всеохопності. “Одним із підсумків епохи Просвітництва стало переконання в тому, що розв’язання фундаментальних проблем науки є справою самої науки” [5, с. 28]. Водночас під протонауковим знанням дослідники розуміють історичні форми філософського знання, що зумовлює суперечність наукового і позанаукового знання, яке на початку XXI ст. набуває нової конфігурації. У цьому зв’язку система “класична наука – некласична наука – постнекласична наука” резонує із ситуацією наукових революцій чи революцій наукових парадигм (Т. Кун). Позанаукове знання створює нові можливості для осмислення проєктів майбутнього людства. Це знання розширює обрії пізнання.

Якщо класична наука визначається в системі причинно-наслідкових зв’язків / лінійності, некласична наука стає можливою в діалектичному вимірі, то постнекласична наука розгортається в координатах множинності / плюральності / варіативності, що унеможливорює наявність єдиної парадигми. Ідеться про поліпарадигмальність сучасного наукового дискурсу, що долає “лінійність – циклічність”, “єдність – множинність”, “непреривність – дискретність”, “поступовість – раптовість”, “закономірність – випадковість” тощо. Варто підкреслити, що концептуальні моделі – лінійно-еволюційна і діалектична як парадигми наукового пізнання втілювали / абсолютизували функціональність науки для реалізації ідеї невинного поступу людства, який розумівся виключно у сенсі позитивізму, інакше кажучи, наука як ідеальний інструмент покращання / вдосконалення / трансформації. Варто підкреслити, що ця ідеалізація похитнулася на початку XX ст., змусивши визнати нерозривність і взаємопов’язаність таких складників, як нежива природа, жива природа і соціальне життя / простір, що виводить суперечність наукового та позанаукового знання на новий вимір. Ю. Н. Харарі використовує поняття “ілюзія знання”: “Наше використання групового мислення зробило нас господарями світу, а ілюзія знання дає змогу іти скрізь життя, не докладаючи жодних зусиль, щоб зрозуміти все самим. З еволюційного погляду довіра до знання інших вельми добре спрацювала для Homo sapiens. Однак, як і багато інших здібностей людини, що мали значення в минулі століття, але принесли клопіт у сучасну епоху, ілюзія знання має зворотний бік. Світ стає дедалі складнішим, і людям не вдається збагнути, які вони невігласи щодо того, що відбувається” [7, с. 272–273]. Цей процес можна простежити на підставі науково-технічного прогресу, який визначає трансформацію як способів комунікації соціальних спільнот, так і трансформації форм життєвого світу людини. Науково-технічний прогрес XIX ст. як свідчення ефективності / успішності / продуктивності зумовив нові питання, пов’язані з подальшим розвитком людства. Засновник соціології О. Конт поставив питання про можливість демаркаційної лінії, що повинна розмежовувати наукове і позанаукове знання [13]. На його думку цей вододіл визначає питання “Як?”, на відміну від питання “Чому?”. Наука звертається до аналізу досвіду, опису зв’язків або трансформації світу, свідченням чого є ідея винайдення техніки як доказу цієї зв’язності.

Наукове і позанаукове знання постає як опозиція “наука – метафізика”. Так, “Закон трьох стадій” О. Конта як закон еволюції людської думки та розвитку / прогресу суспільства – це свідчення переходу від позанаукового до наукового знання, що структурує усі соціальні взаємодії. Філософ робить висновок, що науковий метод, характерний для стадії позитивної, є найбільш розвиненим та визнаним способом розуміння світу та управління суспільством.

Одним із маркерів початку ХХ ст. є ідея кризи / смерті культури (А. Бергсон, Ф. Ніцше, О. Шпенглер та ін.). Криза як розлом минулого і теперішнього, що супроводжується знеціненням ідеї безумовності наукового знання та проголошенням ситуації “відчуження” людини. Прагнення до уникнення метафізичних конструкцій у філософії і науці, абсолютизоване позитивістами, знайшло вияв у вимогах об’єктивності та нейтральності, формальної точності у площині редукціонізму, що наприкінці ХХ ст. отримало нову конфігурацію у феномені поп-науки як ситуації популяризації науки.

Критичний раціоналізм К. Поппера [11] остаточно усунув розмежування Емпіризму та Раціоналізму, зосередивши увагу на постановці питання / проблеми. Науковець підкреслює, що науку відрізняє від ненауки те, що вона спростовується фактами. Останні набувають особливого значення. У зв’язку з цим К. Поппер наголошував, що діяльність науковця є парадоксальною, проте ця парадоксальність є умовою пізнання світу. Формується заклик: раціоналізм замість позитивізму. Прагнення позитивізму до абсолютизації наукової теорії, на думку філософа, постає ще одним втіленням міфологічного світогляду. Дослухаємося до К. Поппера, який наголошував, що наукові твердження завжди мають контекст і обмежену сферу застосування. Жодна теорія не може стверджувати абсолютну істину, і вона завжди схильна до змін у світлі нових даних і досліджень. Наукове знання ніколи не є абсолютним. Саме тому існує потреба в постійному пошуку істини через критичну дискусію та перевірку гіпотез.

На увагу заслуговує теорія Т. Куна, розроблена ним в праці “Структура наукових революцій”, що постає своєрідним вододілом як наука “до” Т. Куна і “після” [2]. На думку Т. Куна, науковець має: по-перше, можливість відкривати нові факти за допомогою спостережень; по-друге, здатність формувати нові теорії; по-третє, уміння винаходити нові методи пізнання. Змальований Куном образ ученого відповідає кумулятивному принципу розвитку наукового знання, проте, підкреслює дослідник, реальна наукова практика суттєво відрізняється. У цьому зв’язку варто говорити про парадокс ученого. Останній, на думку Куна, спрямовує свої сили на збереження існуючої наукової парадигми, бо інакше він буде витіснений за межі цієї парадигми. Так, вчений, який працює в лабораторії, за Т. Куном, постійно вирішує якусь задачу / Пазл / Головоломку, отримуючи задоволення від своєї роботи. Дослідник наголошує, що вчені “ненавидять” відкриття / Аномалії, бо віднині усі їхні сили будуть спрямовані на опис, вивчення, докази, суперечки тощо, замість того, щоб досягати певного спіху в контексті наукової парадигми, яка вже склалася. Тому, підкреслює Кун, якщо трапляються нові сенсаційні результати, то найімовірніше вчений буде прагнути “відкласти” їх до “кращих часів”, тим самим продовжуючи будувати свою наукову кар’єру. Точка кризи – точка Наукової революції – це ситуації, коли наукові завдання не розв’язуються, наукова парадигма не спрацьовує. Ця точка кризи продукує нові наукові парадигми. Останні можуть розглядатися представниками попередньої парадигми виключно як вияв дилентатизму / позанаукового знання, проте це усуває будь-яку можливість поступального наукового розвитку. Інакше

кажучи, парадигми – це втілення світів, але перехід від одного світу до іншого вимагає час перемикання.

Суспільство, яке зазнає потрясінь, унаслідок науково-технічних революцій, вимагає єдиної об'єднуючої методологічно платформи, яку не можна звести виключно єдиної парадигми, у тому числі й наукової. Так, Ч. П. Сноу [12] зазначив, що Європейська свідомість зазнала значної кризи, що спровоковано поділом / протистоянням двох культур. Science винайшли ядерну і нейтронну бомбу, знехтувавши гуманітарним порядком денного, що призвело до онтоантропологічної кризи сьогодення. Водночас Humanity's, хоча і закликають до загальнолюдських цінностей, але їх ніхто не чує, адже весь світ слухає технологів – людей, які приймають сильні політичні рішення.

Спробою подолання ситуації, яка склалася, є праця Джона Брокмана “Третя культура: за межами наукової революції” [10], де актуалізує значення так званої “третьої сили” – людини Science-Humanity's, яка здатна втілити культуру філософії, тим самим здійснити проєкт популяризації науки. Третя культура охоплює вчених, які заміщують інтелектуалів, проте не відмовляються від репрезентації глибинних буттєвих та антропологічних сенсів.

Ситуація людини, змальована М. Вебером у статті “Наука як покликання і професія” [1], в умовах сучасних викликів стає ще більш драматичною. Людина не лише залишилася наодинці із світом, що все більше визначається технікою. Ця ситуація артикулює питання раціональності в контексті проблеми збереження людського у світі технологій на кшталт генно-інженерних, біотехнологій, інформаційних тощо, які постали новою площиною діяльності суспільства і свідчать про успішність науково-технічних революцій.

Сучасна цивілізація як технологічна не вирішила конфлікт науково-технічного розвитку та системи цінностей, що породжує множинність суперечностей, одна з яких – це “відставання” гуманітарного складника від інтенсивного розвитку технологічного складника. Постає проблема культурного / гуманітарного “запізнення”. Сучасні технології здатні втілювати альтернативні культурні та соціальні сценарії. Це зумовлює пошук нових парадигм, які спрямовані на створення нових / оновлених проєктів.

Наука перетворила людство, яке виступає суб'єктом планетарного рівня. Останнє постає космопланетарною силою, що має небачені раніше можливості технологічної могутності. Постає нова максима: діяльність – це технологія, що втілює новий тип кооперації. “Наукова революція об'єднала технологію та науку. І перша, і друга мають суто утилітарний підхід до природи, ставляться до неї як до постійного запасу ресурсів для людського використання. Наука – це лише збільшуване скло, за допомогою якого можна бачити тільки те, що піддається виміру та кількісній оцінці. Дивлячись на природу крізь неї, дуже легко втратити наше зачарування світом природи. Саме тому Мартін Гайдеггер й назвав технологію жажливою, оскільки вона витісняє всі інші можливості навчання та знання” [6, с. 91]. Проте є ще одна проблема, яка змінює, деформує внутрішній сенс наукового знання.

Науковий проєкт сприймається як реклама, як вигідна пропозиція. Орієнтованість на “видовищність” можливих результатів та швидкість реалізації пропагує участь у конкурсах та можливих фінансових дотаціях, що змінює вмотивованість і спрямованість науковця: зацікавленість проєктом, який має прикладний характер, значно вища. Виникає нова суперечність істинного і наукового. Відтепер, щоб дослідження було визнаним, науковець повинен бути впізнаваним [4]. Маємо погодитися, що економічний чинник / чинник ринку

визначає попит і на науку. Постає питання, чи здатне XXI ст., створивши нові критерії співвідношення наукового та позанаукового знання, зберегти ідеї гуманізму як умови подолання наявного ціннісного релятивізму, небезпека якого полягає в запереченні самої людини, є віддзеркаленням онтоантропологічних ризиків сучасного суспільства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Питання про взаємозв'язок наукового і позанаукового знання, про можливі перспективи подальшого розвитку людства, про можливість єдиної інтегральної платформи, де долається розірваність / дуалізм двох культур на початку XXI ст., набуває нової конфігурації. Сучасний науково-техніко-технологічний прогрес не повинен притишувати актуальність відповіді на запитання щодо науковості / позанауковості знання як опозиції "Science – Humanity's". Остання як втілення двох методів / наукових знань (кантіанський та герменевтичний) виступають двома культурами, проте мова про непримиримість Humanity's до Science не йдеться. Навпаки, Humanity's орієнтовано на осмислення значущості та цінності Science. Ідеться про наявний потенціал позанаукового знання в ситуації теперішнього, насамперед посилення взаємодії між елементами системи "філософія – наука – освіта", адже відсутність внутрішнього узгодження може призвести до становлення технократичної культури. Зв'язок гуманітарних і природничих наук є проєктом реалізації сталого розвитку людства та є умовою збереження сутності людини.

Позанаукове знання долає абсолютизацію наукоцентризму, що дозволяє розглянути людину як вільну, творчу особистість, тим самим актуалізуючи внутрішній потенціал розвитку людства як світової спільноти. Проблема збереження людства, проблема людяності в ситуації сучасних ризиків артикулює проблему метаграницного буття людини (Н. Хамітов). Головною постає ідея відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Вебер, М 1998, Про внутрішнє покликання до науки, *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*, пер. з нім., післям. та комен. О. Погорілого. Київ, с. 310–337.
2. Кун, Т 2001, *Структура наукових революцій*, пер. О. Васильєва. Київ: Port-Royal, 226 с.
3. Павлов, В & Сенченко, А 2019, 'Філософське осмислення людинотворчої сутності гуманітарної культури і втілення її в сучасну реальність', *Проблема людини у філософії: матеріали XXVII Харківських міжнар. Сковородинівських читань*, 27–28 верес. 2019 р. Харків, с. 312–315.
4. Пилипенко, СГ 2019, 'Академічність і публічність як модуси поширення філософського знання в умовах сучасності', *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, Вип. 86, с. 83–91.
5. Попович, МВ 2016, *Бути людиною*, Київ: Києво-Могилянська академія, 331 с.
6. Смайт, К 2021, *Цілісне життя планети: воз'єднання землі, історії, тіла та розуму*, пер. з англ. О. Самойленко, Київ: Ніка-Центр, 208 с.
7. Харарі, ЮН 2023, *21 урок для століття*, пер. з англ. О. Дем'янука; доповн. автор. Київ: Видавництво Букшеф, 416 с.
8. Хокінг, С 2019, *Короткі відповіді на великі питання*, пер. з англ. М. Климчука. Харків: Вівсянка, 224 с.
9. Чорноморденко, ІВ 2009, *Позанаукові знання і культуротворчий процес*, Київ: КНУБА, 360 с.
10. Brockman, J 1995, *The Third Culture: Beyond the Scientific Revolution*, New York: Touchstone, 416 p.
11. Popper, K 2005, *The Logic of Scientific Discovery*, London and New York: Taylor & Francis e-Library, 513 p.

12. Snow, CP 1965, *The Two Cultures: and A Second Look An expanded version of The Two Cultures and the Scientific Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 64 p.
13. *The Positive Philosophy of Auguste Comte* 1896, Transl. and conden. by H. Martineau, introd. by F. Harrison. In Three Volumes, Vol. I, London: George Bell & Sons. Available from :
<<https://ia902902.us.archive.org/10/items/positivephilosop01comt/positivephilosop01comt.pdf>>. [20 October 2023].

References:

1. Veber, M 1998, Pro vnutrishnye poklykannya do nauky (About the internal vocation to science), *Sotsiologiya. Zahal'noistorychni analizi. Polityka*, per. z nim., pislyam. ta komen. O. Pohoriloho. Kyiv, s. 310–337.
2. Kun, T 2001, *Struktura naukovykh revolyutsiy (The structure of scientific revolutions)*, per. O. Vasyl'yeva. Kyiv: Port-Royal, 226 s.
3. Pavlov, V & Senchenko, A 2019, 'Filosofs'ke osmyslennya lyudynotvorchoyi sutnosti humanitarnoyi kul'tury i vtillennya yiyi v suchasnu real'nist' (Philosophical understanding of the human-creating essence of humanitarian culture and its implementation in modern reality)', *Problema lyudyny u filozofiyi : materialy KHKHVII Kharkivs'kykh mizhnar. Skovorodynivs'kykh chytan'*, 27–28 veres. 2019 r. Kharkiv, s. 312–315.
4. Pylypenko, SH 2019, 'Akademichnist' i publichnist' yak modusy poshyrennya filosofs'koho znannya v umovakh suchasnosti (Academicism and publicity as modes of dissemination of philosophical knowledge in modern conditions)', *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filosofs'ki nauky*, Vyp. 86, s. 83–91.
5. Popovych, MV 2016, *Buty lyudynoyu (To be human)*, Kyiv: Kyievo-Mohylyans'ka akademiya, 331 s.
6. Smayt, K 2021, *Tsilisne zhyttya planety: vozz'yednannya zemli, istoriyi, tila ta rozumu (Whole planet life: reuniting earth, history, body, and mind)*, per. z anhl. O. Samoilenko. Kyiv: Nika-Tsentr, 208 s.
7. Kharari, YUN 2023, *21 urok dlya stolittya (21 lessons for the century)*, per. z anhl. O. Demyanchuka; dopovn. avtor. Kyiv: Vydavnytstvo Bukshef, 416 s.
8. Khokinh, S 2019, *Korotki vidpovidi na velyki pytannya (Short answers to big questions)*, per. z anhl. M. Klymchuka, Kharkiv: Vivs'yanka, 224 s.
9. Chornomordenko, IV 2009, *Pozanaukovi znannya i kul'turotvorchyy protses (Non-scientific knowledge and the cultural process)*, Kyiv: KNUBA, 360 s.
10. Brockman, J 1995, *The Third Culture: Beyond the Scientific Revolution*, New York: Touchstone, 416 p.
11. Popper, K 2005, *The Logic of Scientific Discovery*, London and New York: Taylor & Francis e-Library, 513 p.
12. Snow, CP 1965, *The Two Cultures: and A Second Look An expanded version of The Two Cultures and the Scientific Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 64 p.
13. *The Positive Philosophy of Auguste Comte* 1896, Transl. and conden. by H. Martineau, introd. by F. Harrison. In Three Volumes, Vol. I, London: George Bell & Sons. Available from :
<<https://ia902902.us.archive.org/10/items/positivephilosop01comt/positivephilosop01comt.pdf>>. [20 October 2023].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.46(10-11)-3
УДК: 316.28:81'27]:364-78(045)

**КОГНІТИВНА КОМУНІКАЦІЯ ТА РЕСУРСНИЙ ПІДХІД ДО
ПРАКТИК СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**
*COGNITIVE COMMUNICATION AND RESOURCE APPROACH TO
SOCIAL WORK PRACTICES*

**Н. В. Денисенко
Т. В. Щириця**

Актуальність теми дослідження. За умов демократизації українського суспільства та пріоритету цінностей і норм правового суспільства змінюються практики соціальної роботи. Зміст таких практик детермінований соціальним порядком та етосом соціальної роботи, горизонтом яких є основні цінності свободи, справедливості, солідарності. Рефлексія стосується кризових ситуацій.

Постановка проблеми. Вперше в український соціально-філософський та освітній дискурс залучено концепт когнітивної комунікації в дослідженні практик соціальної роботи та волонтерства як їхнього ресурсу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Залучаючи потенціал Сократового діалогу, традицію діалогічної філософії М. Бубера, теорію комунікативної дії Ю. Габермаса, дискурсивну етику Ю. Габермаса та К.-О. Апеля, феноменологічні розвідки топографії Чужого Б. Вальденфельса, дослідження довіри О. Кожем'якіної, історичні розвідки взаємин "далекі близькі" В. Єрмоленка та інші деталізовано когнітивну (лінгвістичну) комунікацію як мовно-мовленнєву компетенцію соціального працівника.

Постановка завдання. Визначити теоретичне та практичне значення когнітивної (лінгвістичної) комунікації та волонтерства як ресурсу соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. У парадигмі комунікативного повороту від суб'єктності до інтерсуб'єктності пропонується використовувати концепт когнітивної комунікації, визначити його зміст та форму на базі теорій соціальної роботи: психологічно-

Urgency of the research. The urgency of the research lies in the evolving practices of social work within the context of democratizing Ukrainian society and prioritizing the values and norms of a legal society. This transformation is influenced by the social order and the ethos of social work, guided by the fundamental values of freedom, justice, and solidarity, particularly in reflection on crisis situations.

Target setting. This study marks the first engagement with the concept of cognitive communication within Ukrainian social-philosophical and educational discourses concerning the practices of social work and volunteerism as a resource.

Actual scientific researches and issues analysis. Recent research and publications are analyzed by integrating the potential of Socratic dialogue, the tradition of dialogical philosophy by M. Buber, J. Habermas's theory of communicative action, discourse ethics by J. Habermas and K.-O. Apel, the phenomenological investigations into the topology of the Other by B. Waldenfels, trust research by O. Kozhemiakina, historical explorations of "distant closeness" by V. Yermolenko, and other detailed studies that specifically elaborate on cognitive (linguistic) communication as the linguistic-communicative competence of the social worker.

The research objective. The research objective is to define the theoretical and practical significance of cognitive (linguistic) communication and volunteerism as a resource in social work.

The statement of basic materials. In the paradigm of the communicative turn from subjectivity to intersubjectivity, this study suggests employing the concept of cognitive communication, defining its content and form based on social work theories. It covers psychologically oriented,

орієнтованої; гуманістично-персоналістської; теорії ролей і стигматизації; теорії, орієнтованої на сильні сторони клієнта (*Strength-Based Perspective*). Для опису волонтерства як ресурсу в практиках соціальної роботи залучено концепт соціального капіталу П. Бурд'є.

Висновки. Надані конкретні пропозиції використання в практиках соціальної роботи з людиною з обмеженими можливостями такого лексикону, який не принижує її людську гідність, яка постає а priori повсякденної комунікації. Наголошено, що така комунікація можлива лише за умов довіри. Подальший розвиток волонтерства та інших форм повсякденних практик соціальної роботи планується досліджувати у горизонті функціонування самоорганізаційних систем.

Ключові слова: когнітивність, комунікація, комунікативна дія, комунікативна компетенція, комунікативний поворот в філософії ХХ століття, практики соціальної роботи, волонтерство як ресурс соціальної роботи.

humanistic-personalistic, role theory and stigma, and the Strength-Based Perspective theories. To describe volunteerism as a resource in social work practices, Pierre Bourdieu's concept of social capital is utilized.

Conclusions. *The conclusions offer specific proposals for using a lexicon in social work practices with people with disabilities that does not diminish their human dignity, which appears a priori in everyday communication. It was emphasized that such communication is possible only under conditions of trust. Future developments in volunteerism and other forms of everyday social work practices are intended to be explored within the horizon of self-organizational system functioning.*

Keywords: *cognition, communication, communicative action, communicative competence, communicative turn in 20th-century philosophy, social work practices, volunteerism as a resource in social work.*

Актуальність теми. Сутність, форми та зміст взаємозв'язку соціального працівника та його клієнта обумовлені структурами і функціями того соціального порядку, за умов якого вони реалізується. Дослідження взаємозв'язку соціального порядку й етосу соціальної роботи має декілька аспектів, а саме: соціально-історичний, конкретно-історичний, соціально-економічний, соціально-психологічний, політико-правовий тощо. При цьому системоутворювальним чинником тут є горизонт основних цінностей: свободи, справедливості, солідарності, що конституують сучасне високотехнологічне суспільство через механізми рамкового порядку, закріпленими в соціальних інституціях.

Соціальний порядок та відповідні йому соціальні інституції, що формуються на базі економічної раціональності, мають конкретний зміст і форму. Зміст – у динамічному етосі (етос як стиль і спосіб облаштування спільного життя), форма – в конкретно реалізованих механізмах соціальної роботи. При цьому панівний в ХХ та ХХІ столітті homo economicus, навчившись калькуляції усіх видів діяльності, виявився відірваним від трансцендентного світу, а його екзистенція і дискурси звузились до пошуків смислів і значущостей у тотально каузальному бутті.

Постановка проблеми. Раціоналізація суспільної свідомості, модернізація соціальних відносин, демократизація соціального буття мають амбівалентні наслідки, негативним аспектом яких стала недовіра до науки і технічного розуму, раціональної філософії і комунікації на засадах загальнолюдських цінностей (К. Ясперс). Раціоналізованим моделям сучасного суспільства, кризі когнітивної комунікації протистоять інтуїтивістські,

нерационалізовані проєкти соціальних інституцій, які спрямовані на культурно-інтегративні функції. Одну з цих функцій виконує організована демократичною державою та підтримувана загалом соціальна робота. Аби вона не поставала як така, що обмежує свободу і права знедолених людей, а навпаки допомагала б кожній людині, яка потребує підтримки, виявити себе в суспільстві і зреалізувати свій індивідуальний життєвий проєкт, така практика соціальної роботи спирається на когнітивну комунікацію та ресурсний підхід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для нашого дослідження важливу роль мають розвідки Т. Семигіної з актуальних проблем та теорій соціальної роботи в Україні, які ґрунтуються на морально-етичних цінностях і нормах а рїогї гїдностї людини. Залучити концепт когнітивної комунікації до аналізу взаємин між соціальним працівником та клієнтом нам допомогла розвідка О. Рубанець. Для рефлексії ресурсів соціальної роботи ми використали психологічний підхід С. Лукомської. Артикуляцію волонтерства як ресурсу соціальної роботи здійснює С. Рузметова. Соціально-філософський аналіз взаємозв'язку когнітивної комунікації та ресурсного підходу до практик соціальної роботи ми зробили, залучаючи потенціал Сократового діалогу, традицію діалогічної філософії М. Бубера, теорію комунікативної дії Ю. Габермаса, дискурсивну етику Ю. Габермаса та К.-О. Апеля, феноменологічні розвідки топографії Чужого Б. Вальденфельса, дослідження довіри О. Кожем'якіної, історичні розвідки взаємин "далекі близькі" В. Єрмоленка та інші, деталізовано когнітивну (лінгвістичну) комунікацію як мовно-мовленнєву компетенцію соціального працівника.

Постановка завдання. У межах комунікативного повороту в сучасній філософії як панівної парадигми сучасного філософування здійснити аналіз взаємозв'язку когнітивної комунікації та мовно-мовленнєвих практик у соціальній роботі в контексті людського капіталу, а також волонтерства як повсякденної форми соціальної роботи та організаційного ресурсу [20] за умов кризових, надзвичайних ситуацій і як чинника розбудови громадянського суспільства [8].

Задля досягнення поставленого завдання необхідно: визначити зміст та евристику поняття когнітивної комунікації та ресурсів в практиках соціальної роботи та обґрунтувати ефективність їхнього застосування соціальним працівником у допомозі клієнту розв'язувати кризову ситуацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Імпульсом до залучення концепту "когнітивна комунікація" ми зобов'язані О. М. Рубанець, яка в своїй статті зазначає, що "когнітивна комунікація стає не просто способом передачі об'єктивного знання чи засобом засвідчення його об'єктивності, а й способом розкриття впливу когнітивної активності учасників комунікації на процес і результат передачі інформації та знання" [19, с. 87]. Методологічний підхід, який було запроваджено ще традицією Просвітництва щодо філософії соціальної інтеракції, провідним трендом якої вже в сучасному філософському дискурсі постає комунікативна практична філософія, ґрунтується на розумінні, що "в процесі комунікативної і когнітивної (лінгвістичної) взаємодії можливі культурно-особливі упередження, що завжди притаманні людям, котрі приналежать тому чи тому особливому життєвому світу" [2, с. 7]. І саме в комунікативній взаємодії, через дискурсивні практики, діалог такі упередження та неузгодженості мають набувати "раціональне прояснення та погодження на рівні побудови спільних соціальних структур" [там само], що постають як результат порозуміння.

Когнітивна комунікація в соціальній роботі як взаємодії працівника та клієнта постає як мовно-мовленнєва компетенція, яка конкретизується в роботі з окремими соціальними групами населення. Ми розрізняємо мову й мовлення і пов'язуємо мовлення з прагматикою, тобто питанням про те, хто, де і у який спосіб використовує загальноновизнаний словник. Антропологи припускають, що пересічна людина має словниковий запас до 10 тисяч слів, використовуючи при актуальному вжитку тільки дві-три тисячі слів. Мовною компетенцією соціального працівника є сума систематизованих знань норм і правил природної (літературної та сленгової) мови, за якими сконструйовані зрозумілі мовні висловлювання (когнітивний аспект), мотивуються певні дії (сугестивний аспект) та формуються емоції (експресивний аспект) [18, с. 73-77]. Зазначені нами три складники – опис, примус та емоція – когнітивної комунікації в соціальній роботі мають різні теоретико-методологічні аспекти – мовознавчі, психологічні, традиційні, соціальні, ментальні тощо – потребують додаткових розвідок, що виходить за межі нашої статті. Проте важливою є евристика теорії комунікативного акту, в якому віддзеркалюється мовленнєво-комунікативна компетенція як складно структурований інваріантний феномен, нарративні схеми якого конкретизуються в певному локусі. Така дія стає успішною та ефективною за умов автономії волі та свободи вибору, тобто зрілої персони, за І. Кантом.

Чи може бути помилка в такій теоретичній конструкції? Звісно, може і проблема не в тому, що діалог між соціальним працівником та його клієнтом може бути хибним, а в обмеженостях лінгвістичної комунікації і в латентних лакунах непорозуміння. виправити однозначність вербальної комунікації може ситуація гри як вільного вибору варіантів. “Когнітивна взаємодія в когнітивній комунікації виявляє момент гри, яка передбачає вивільнення когнітивних здатностей і визначає сутність боротьби та спрямування цих здатностей на досягнення суспільно значущих цілей” [19, с. 95].

Залучення когнітивного концепту в соціальній роботі акцентують роль когнітивних умінь, рефлексії, визначення значущості для людини цінностей і норм демократичного суспільства, смислу її дії в повсякденних практиках, вміння раціоналізувати емоційні переживання.

Для досягненні мети нашої статті ми залуцаємо раціонально-емоційну терапію Альберта Елліса [9]. Попри те, що це психологічна розвідка, ми спробуємо надати такому підходу світоглядно-філософський сенс. Для цього ми визначимо контроверсійність двох підходів до теорії соціальної роботи, а саме: орієнтованому на сильні сторони клієнта та дефіцитний. У доповіді на конференції “Соціальна робота і сучасність: теорія та практика вирішення проблем учасників і постраждалих у збройних конфліктах” Т. Семигіна зазначає: “Цей підхід (Strength-Based Perspective) зосереджується на можливостях, компетенціях та ресурсах, на протигагу фокусування на патології, проблемах чи дефіциті потрібних ресурсів/навичок, передбачає оцінювання ресурсів, а не потреб клієнтів” [22, с. 177].

Оскільки в повсякденних практиках соціальної роботи в Україні [21] можна вгледіти наявність цих двох протилежних щодо етосу соціальної взаємодії підходів, доречно звернути увагу на латентну подвійну пастку. Одна – це наявність державних стандартів соціальної роботи, що регламентуються відповідними документами і формами контролю, з одного боку, та дефіцит в соціальних відносинах довіри та толерантності, який екстраполюється на недовіру до клієнта, з чого випливає асиметрія соціальної взаємодії, яка хибує на втрату креативності при розв'язанні життєвих проблем індивіда, з другого. Інша

пастка причаїлась у тому, що соціальні працівники не мають компетентностей соціальної творчості. Відсутність таких компетентностей має потрійну структуру недоліків, а саме: навчально-методичну, культурно-історичну (або ментальну) і мовно-мовленнєву. У цих структур свої витоки, проте їх доречно подолати через практики залучення Іншого. “Залучення іншого” – це назва праці Ю. Габермаса. Попри те, що це студії з політичної теорії, ми знаходимо в його дослідженнях методологію формування ціннісно-смыслового універсуму [17] соціальної роботи як співтворчості, коли Ю. Габермас пише: “Однакова повага до кожного поширюється не на собі подібних, а на особу іншого чи інших у їхній інакшості” (курсив Ю. Габермаса) [6, с. 6].

Як виявляється така інакшість та у який спосіб має діяти соціальний працівник аби виконати подвійну функцію: апріорної поваги до людини (незалежно від її соціального, матеріального або психологічного стану), з одного боку, та свого авторитету та знань, передусім про мовно-мовленнєві ресурси, задля досягнення взаєморозуміння, – з іншого? Звісно, ми не будемо надавати тут безпосередні практичні поради, а спробуємо окреслити аксіологічний ландшафт проблеми когнітивної комунікації агентів соціальної взаємодії, одним із варіантів якої є соціальна робота. Знов повернемося до О. Рубанець: “На відміну від передачі повідомлень, що розкриває комунікацію як інформаційну взаємодію, когнітивна комунікація виявляє значення когнітивної взаємодії учасників у процесі здійснення комунікації” [19, с. 98]. Задля взаємодії, результатом якої постає порозуміння, важливу роль відіграє мовно-мовленнєва компетенція соціального працівника. Формування такої компетенції починається з діалогу.

Витоки діалогу як засобу для пізнання сягають часів Сократа з його сократичним діалогом. Афінянин був переконаний, що саме живе слово, а не текст, є дієвим засобом комунікації. Через правильні, усім загалом визнані граматично-семантичні мовленнєві практики люди пізнають істину, узгоджують цінності та норми, переконуються у важливості принципів та механізмів взаємодії, пристають до інших інтелектуальних позицій тощо. Іншими словами, така компетентність має потрійну функцію: описувати, пізнавати та приписувати (дескрипція, пізнання, прескрипція).

Вміння брати активну участь у діалозі, спроба його тематизації чи радикалізації ми розглянемо через психолого-орієнтовані теорії соціальної роботи [10, с. 111]. В основу соціальної дії на підставі такої теорії закладена ідея допомоги клієнтові через активізацію власних зусиль клієнта при розв'язанні конкретної екзистенціальної ситуації через найширше використання його особистісних ресурсів. Доцільно зосередити увагу на змісті тої розмови, на яку готовий піти клієнт і до якої має підготуватись соціальний працівник. Люди, що потребують соціальної допомоги, часто-густо через їхні складні форми життя, мають у своїй свідомості елементи фобій різного походження: від інформації в масмедіа до сарафанного радіо. Тож сценарій розмови між клієнтом та фахівцем не може відбуватись у спосіб типових нарративів. Спеціалісту слід уважно підбирати слова, аби не зруйнувати тонкий прошарок довіри та надії [16]. При аналізі мовно-мовленнєвої поведінки клієнта спеціаліст передусім зосереджений на тому, як людина сприймає та інтерпретує свої суб'єктивні уявлення про життєву ситуацію. Навіть якщо вони абсолютно неприйнятні, спеціаліст не може одразу їх відкидати, адже вони складають ціннісно-смысловий горизонт індивіда та сенс його життя.

Коли ми кажемо про мову та мовлення в практиках соціальної роботи,

доцільно підкреслити тут два аспекти мови: вербальний та невербальний. Фахівець з соціальної роботи має навички та компетентності поєднувати такі аспекти для того, щоб вербально-невербальна комунікація стала дієвою та актуальною для розв'язання життєвих проблем.

Пропонувати свою допомогу доцільно тоді, коли уявлення клієнта про свої здібності, життєву ситуацію, подальшу долю тощо не є об'єктивними через неадекватну, викривлену через життєві ситуації рефлексію його власного соціального статусу. Психологи стверджують, що проблема, яку треба вирішити тут і тепер, обумовлена попереднім досвідом, негативним спогадом, неправильним вербальним описом ситуації. Велика місія спеціаліста в галузі соціальної роботи полягає у тому, аби через мовно-мовленнєві практики переписати екзистенціальний випадок, краще сказати створити умови для переосмислення клієнтом своєї ситуації в прийнятних термінах. При цьому не слід забувати про гуманістичні теорії соціальної роботи [10, с. 112], згідно з якими спеціаліст має навички допомоги клієнтові у самопізнанні та усвідомленні значущості своєї особистості в розумінні соціального статусу та залежності від інших людей (у Сократа це практики майєвтики). Когнітивна комунікація, яка спирається на традицію діалогічної філософії, а саме: Я-Ти філософію М. Бубера [3], розвідку українського філософа Т. Лютого [15], німецького філософа-феноменолога Б. Вальденфельса [5], дискурсивну етику Ю. Габермаса [6], К.-О. Апеля [1], В. Єрмоленка [13] тощо – має ресурс дуальності структури. За Е. Гіденсом [7] така дуальність полягає у тому, що правила, які регулюють соціальну взаємодію, постають одночасно і як результат, і як умова дії. Учасники розмови здійснюють синкретичну дію творення й відтворення, а саме: неповторний розмовний текст та контекст. У такий спосіб соціальний працівник орієнтує клієнта на необхідність зрозуміти Іншого як умову розуміння себе і, як наслідок такого формату бесіди, сприяє створенню можливостей вирішення нагальних проблем тільки через комунікацію з іншими. Вербалізація такої взаємодії має допомогти клієнтові обрати таку стратегію дії, яка спирається на визначення власного життєвого призначення.

Використовуючи мовленнєво-дискурсивні практики соціальний працівник спирається на теорію ролей і стигматизації [10, с. 112-113], що активно використовується в соціальній роботі. Згідно з нею спеціаліст у галузі соціальної роботи конструє свою поведінку відповідно до моделей, панівних наративів, усталених соціально-психологічних та культурно-ментальних стереотипів, що відтворюються індивідуальною свідомістю. Рольова модель пов'язана з очікуваннями бажаного розвитку подій з урахуванням минулого досвіду, розумінням значущості своєї ролі у житті, подальших перспектив.

Звісно, що мовленнєво-дискурсивні практики задля своєї результативності, мають спиратись на комплексний підхід, коли спрацьовує системна соціальна допомога при порушенні процесів соціалізації чи втрати смисложиттєвого вектору. Їхня ефективність залежить не тільки від працівника, а й від клієнта, який на засадах довіри та солідарності, має інтенцію до позитивного розв'язання конфлікту чи проблеми.

У разі, коли форми спілкування в соціальній роботі ґрунтуються на базових ліберальних цінностях, а саме: свободі, справедливості, солідарності, толерантності – тоді їх можна описати як гуманістичні та дієві. Тонкий прошарок довіри важко встановити, проте легко втратити. Тож важливе значення має лексика соціального працівника, в якій не використовуються слова, що принижують гідність клієнта, як то: інвалід, сліпий, аутист, псих, шизофренік

тощо. Навіть якщо клієнт має відповідний діагноз. Дуже важливим є принцип того, що фахівець з соціальної роботи в процесах мовленнєво-дискурсивних практик виносить за дужки медичний діагноз клієнта, жодним способом його не артикулює, не вербалізує, не нагадує ані жестом, ані поглядом, ані інтонацією. У разі, коли людська особистість первинна (гуманістично-персоналістські теорії), тоді у мовленнєвому ресурсі живої мови фахівець з соціальної роботи знаходить аналоги: “дівчина на інвалідному возику”, “людина, яка погано бачить”, “людина з порушеннями психіки” [23]. Від того, що соціальний працівник буде лайливо звертатись до клієнта, нічого хорошого не станеться, навпаки така форма комунікації не спрямована на взаєморозуміння. А без взаємодії та довіри соціальна робота взагалі втрачає свій сенс.

Для формування таких компетенцій у фахівців з соціальної роботи недостатньо теоретичного знання, має бути а рїогї гуманістичне ставлення до клієнта. У процесі підготовки бакалаврів та магістрів з соціальної роботи ми маємо пропонувати студентам певні теоретичні позиції, проте без емпатії до людей такі знання не стануть у нагоді. Емпатію неможна сформувати когнітивно, це сфера емоцій. Аби чуттєвість набула реалізації потрібні ресурси для дії.

Ресурсний підхід, пов'язаний зі здатністю людини використовувати свої особистісні якості, соціальну підтримку, можливості громади у подоланні екстремальних, стресових життєвих ситуацій [14, с. 191]. Ресурс не з'являється нізвідки, він виникає на основі попереднього успішного досвіду подолання складних життєвих ситуацій.

Соціальний працівник у своїй діяльності має враховувати соціокультурні та психологічні особливості особистості, економічні ресурси (доходи), час соціальний та астрономічний як ресурс (сон, робота, відпочинок, дозвілля), знання, інформація, ціннісно-смісловий універсум [17]. Такі та інші ресурси не є однорідними та однозначними, все залежить від соціального локусу, в якому перебуває людина, від її оточення, від інформаційного простору, в який вона занурена через соціальні мережі та масмедійні ресурси, зрештою від її неререфлексованого ставлення до світу – оптимістичного чи песимістичного, від її життєвих преференцій та уподобань. Із такою складною структурою особистості доводиться комунікувати соціальному працівникові. Тому такий рівень його фаховості має бути сформований у вишах, де пропонуються відповідні освітньо-навчальні програми, та в безпосередніх практиках соціальної роботи, які регламентуються нормативно-правовими актами та мають соціально-інституційний вимір.

До ресурсів у практиках соціальної роботи належить такі: матеріальні (фінансові), людські та організаційні. Ми абстрагуємось від матеріальних, проте зосередимо нашу увагу на людських ресурсах (це компетентності комунікації та мовно-мовленнєві навички) та організаційних, які втілені у практиках волонтерства.

У реаліях сучасної України волонтерська діяльність постає однією з найбільш поважних форм соціальної активності громадян. Волонтерський рух у сучасній Україні за останній час перетворився на потужний соціальний процес зі властивими йому суттєвими впливами на соціально-політичні, економічні, культурні складові суспільного життя. Активне розгортання волонтерських практик зумовлено неспровокованою військовою агресією РФ проти незалежної України, яка призводить до посилення процесів аномії суспільного буття, і постає швидким реагуванням на обмежену здатність як вияв дисфункції відповідних державних інституцій у мобільному реагуванні на нові запити і потреби

українського суспільства у протидії збройній агресії, допомозі нашим захисникам, які боронять не тільки наші життя, а й виборюють цінності демократичного світу. В умовах неспроможності державних структур діяти в екстремальних умовах соціальної аномії та ефективно реагувати на виклики громадянське суспільство створило гнучкі форми громадських ініціатив та об'єднань волонтерського спрямування, які забезпечують вирішення найбільш гострих та невідкладних проблем. Враховуючи вітчизняний досвід організаційної допомоги через волонтерські практики під час Революції Гідності, російсько-української війни в сфері розбудови української армії та її матеріально-технічного забезпечення, збору та доставки необхідних ресурсів у зону проведення бойових дій для підвищення боєздатності армії, надання медичної допомоги постраждалим, допомоги вимушеним переселенцям та тимчасово переміщеним особам, пошук зниклих безвісті та звільнення полонених, ми можемо констатувати, що такі практики переконливо засвідчують спроможність волонтерства відігравати роль важливого чинника як форми соціальної роботи з метою розбудови громадянського суспільства [8].

Сутнісним виміром волонтерських практик є потреба й усвідомлення в необхідності об'єднання громадян з метою практичного вирішення нагальних проблем пристосування і людини, і соціуму до нових викликів соціального і природного оточення, в зв'язку з чим можна вбачати кореспонденції волонтерства і соціальної роботи. Рекомендаціями ООН волонтерство стверджується як суспільно-корисна діяльність, яка має бути складовою будь-якої стратегії вирішення сучасних проблем: подолання бідності, охорони здоров'я, попередження катастроф, соціальної інтеграції, усунення соціальної нерівності та дискримінації. Вказані проблеми кореспондують і є актуальними також для професійної самореалізації соціального працівника. Філософія волонтерства, так само як і практика соціальної роботи, ґрунтується на засадах ідеї соціального служіння через надання допомоги тим, хто її потребує, і таких принципах як милосердя, добро, гуманність, рівність, добровільність, безоплатність заради суспільного блага.

Волонтерський рух у сучасній Україні сприяє формуванню нової громадянської свідомості, активної громадянської позиції, громадянській самореалізації в напрямку ствердження гуманізму та загальнолюдських цінностей, соціальної відповідальності та небайдужості, що знаходить свій вияв у розвитку громадянського суспільства в Україні та накреслює таку соціальну стратегію розвитку країни, яка актуалізує значущість людини для суспільства та її безпосередньої корисної активної участі у вирішенні соціальних, економічних та культурних проблем суспільства ризиків. Розвиток волонтерства впливає на формування громадянського суспільства і на інституційному рівні за рахунок збільшення ролі некомерційних та громадських організацій, благодійних фондів, які виконують роль посередника між державою та широким колом громадськості, забезпечуючи громадський контроль у різних сферах суспільного життя. Вказані аспекти через волонтерські практики та організаційні зусилля сприяють вирішенню соціально значущих проблем, що позначається як на розвиткові країни, так і розбудові громадянського суспільства.

Коли йдеться про волонтерство як організаційний та людський ресурс (людський капітал у термінах П. Бурдье [4]), ми звертаємо увагу на його характеристики. Він використовується ефективно тоді, коли визначені такі складники: ціннісно-нормативний вимір, зануреність у конкретну ситуацію та незамінність іншими ресурсами. Волонтерство як форму соціальної роботи

доречно розглядати в контексті функціонування самоорганізаційних соціальних систем.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Виходячи з розуміння когнітивності як здібності людини до розумового сприйняття світу та інформації та доповнюючи таку здатність комунікативними компетенціями, які використовуються в практиках соціальної роботи, ми визначили актуальність та оригінальність такого підходу. Спираючись на ціннісно-світоглядний потенціал герменевтично-лінгвістично-прагматично-семіотичного повороту [12] ми підкреслили, що в повсякденних практиках соціальної роботи когнітивна комунікація інтеріоризується і в такому вигляді стає однією з структур ідентичності. Подальші розвідки окресленої проблеми в межах комунікативного повороту доцільно здійснювати в горизонті переходу від монологічної, егоцентричної відповідальності до спільної відповідальності, солідарності та довіри, одним з прикладів чого стає волонтерська діяльність. Підходи до волонтерства як ресурсу соціальної роботи мають бути доповнені аналізом такої діяльності як способу функціонування самоорганізаційних систем. Вказані аспекти окреслюють траєкторію і подальші перспективи наукових розвідок проблем, що тематизуються в межах даної статті.

Список використаних джерел:

1. Апель, К.-О 1999. 'Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу', переклад з німецької А. Ермоленка, В кн.: *Комунікативна практична філософія*, Київ: Лібра, с. 395-412.
2. Бистрицький, Є, Пролеєв, С, Білий, О, Лозниця, С, Зимовець, Р & Кобець, Р 2018, *Національна ідентичність та громадянське суспільство. Вид. 2-ге, допов.*, Київ: Дух і Літера, 464 с.
3. Бубер, М 2012, *Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням*, пер. з нім., Київ: *Дух і літера*, 272 с.
4. Бурдьє, П 2003, *Практичний глузд*, переклад з франц., Київ: *Український Центр духовної культури*, 503 с.
5. Вальденфельс, Б 2004, *Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого*, Київ: ППС, 206 с.
6. Габермас, Ю 2006, *Залучення іншого: Студії з політичної теорії*, перекл. з нім., Андрій Дахній; наук.ред Борис Поляруш, Львів: *Астролябія*, 416 с.
7. Гіденс, Е 1999, *Соціологія*, переклад з англійської, Київ: *Основи*, 726 с.
8. Денисенко, НВ 2019, 'Волонтерство як чинник та похідна громадянського суспільства в Україні', *Соціальна робота і сучасність: теорія та практика вирішення проблем учасників і постраждалих у збройних конфліктах: Міжнародна наук.-практ.конференція*, редактор Гавва, ОО, Київ, Україна, 28 березня 2019, с. 67-70.
9. Елліс, А 2023, *Як зберегти емоційне здоров'я за будь-яких обставин*, переклад з англійської, Київ: *Сварог*, 286 с.
10. *Енциклопедія для фахівців соціальної сфери* 2012, Київ; Сімферополь: *Універсум*, 536 с.
11. Ермоленко, А 2021, *Дискурс. Комунікація. Моральність*. Монографія, Київ: *Наукова думка*, 438 с.
12. Ермоленко, А 2020, 'Інтеріоризація інтерсуб'єктивності в "Я"-концепті та співвідповідальність у трансцендентальній прагматиці', *Філософська думка*, № 6, с. 6-15.
13. Ермоленко, В 2015, *Далекі близькі*, Львів: Видавництво Старого Лева, 304 с.
14. Лукомська, С 2020, 'Ресурсний підхід до подолання особистістю кризових ситуацій', *Науковий вісник ХДУ. Серія Психологічні науки, Випуск 1*, с. 190-195.

15. Лютий, Т 2018, 'Інший і Чужий у структурі людського Я (М. Бубер, Е. Левінас, Ю. Кристева)', *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, № 1, с. 20-28.
16. Кожем'якіна, О 2019, *Довіра як ціннісна основа соціальної взаємодії*. Монографія, Черкаси: ФОП Гордієнко Є.І., 424 с.
17. Кримський, СБ 2003, *Запити філософських смислів*, Київ: ПАРАПАН, 240 с.
18. Попович, МВ 1997, *Раціональність і виміри людського буття*, Київ: Сфера, 290 с.
19. Рубанець, О 2015, 'Когнітивна комунікація', *Мультиверсум. Філософський альманах*, Випуск 5-6, с. 87-99.
20. Рузметова, А 2018, 'Волонтерство як ресурс соціальної роботи: основні характеристики', *Студентський науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення: II Міжнародна науково-практ.конференція*, редактор Лісовець, ОВ, Ніжин, Україна, 26 квітня 2018, с. 79-80.
21. Семигіна, Т 2020, *Сучасна соціальна робота*, Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 275 с.
22. Семигіна, Т 2019, 'Підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів соціальної роботи: наскільки він важливий в Україні', *Соціальна робота і сучасність: теорія та практика вирішення проблем учасників і постраждалих у збройних конфліктах : Міжнародна наук.-практ.конференція*, редактор Гавва, ОО, Київ, Україна, 28 березня 2019, с. 177-179.
23. Щириця, Т 2019, 'Світоглядні аспекти мовленнєвої компетентності в соціальній роботі з вразливими верствами населення України', *Соціальна робота і сучасність: теорія та практика вирішення проблем учасників і постраждалих у збройних конфліктах : Міжнародна наук.-практ.конференція*, редактор Гавва, ОО, Київ, Україна, 28 березня 2019, с. 212-214.

References:

1. Apel, K.-O 1999. 'Dyskursywna etyka як politychna etyka відповідальності у ситуації сучасного світу (Discursive Ethics as Political Ethics of Responsibility in the Situation of the Modern World)', переклад з німецької А. Yermolenka, V kn.: *Komunikatywna praktychna filozofia*, Kyiv: Libra, s. 395-412.
2. Bystrytskyi, Ye, Proleiev, S, Bilyi, O, Loznytsia, S, Zymovets, R & Kobets, R 2018, *Natsionalna identychnist ta hromadianske suspilstvo (National Identity and Civil Society)*. Vyd. 2-he, dopov., Kyiv: Dukh i Litera, 464 s.
3. Buber, M 2012, *Ya i Ty. Shliakh liudyny za khasyds'kym vchenniam (I and You. The Path of a Person according to Hasidic Teaching)*, per. z nim., Kyiv: Dukh i litera, 272 s.
4. Burdie, P 2003, *Praktychnyi hluzd (Practical Reason)*, perеклад z frants., Kyiv: *Ukrainskyi Tsentр dukhovnoi kultury*, 503 s.
5. Valdenfels, B 2004, *Topohrafiia Chuzhoho: studii do fenomenologii Chuzhoho (The Topography of the Other: Studies on the Phenomenology of the Other)*, Kyiv: PPS, 206 s.
6. Habermas, Yu 2006, *Zaluchennia inshoho: Studii z politychnoi teorii (The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory)*, perekl. z nim., Andrii Dakhnii; nauk.red Borys Poliarush, Lviv: *Astroliabiia*, 416 s.
7. Gidens, E 1999, *Sotsiologiia (Sociology)*, pereklad z anhliiskoi, Kyiv: *Osnovy*, 726 s.
8. Denysenko, NV 2019, 'Volonterstvo yak chynnyk ta pokhidna hromadianskoho suspilstva v Ukraini (Volunteerism as a Factor and Derivative of Civil Society in Ukraine)', *Sotsialna robota i suchasnist: teoriia ta praktyka vyrishennia problem uchastnykiv i postrazhdalikh u zbroinykh konfliktakh: Mizhnarodna nauk.-prakt.konferentsiia*, redaktor Havva, OO, Kyiv, Ukraina, 28 bereznia 2019, s. 67-70.
9. Ellis, A 2023, *Yak zberehty emotsiine zdorovia za bud-yakyykh obstavyn (How to Maintain Emotional Health in Any Circumstances)*, pereklad z anhliiskoi, Kyiv: *Svaroh*, 286 s.
10. *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery (Encyclopedia for Social Sector Professionals)* 2012, Kyiv; Simferopol: *Universum*, 536 s.
11. Iermolenko, A 2021, *Dyskurs. Komunikatsiia. Moralnist (Discourse. Communication. Morality)*. Monohrafiia, Kyiv: *Naukova dumka*, 438 s.

12. Iermolenko, A 2020, 'Interioryzatsia intersubiektivnosti v "Ia"-kontsepti ta spivvidpovidalnist u transtsendentalnii prahmatytsi (The Interiorization of Intersubjectivity in the "I" Concept and Co-Responsibility in Transcendental Pragmatics)', *Filosofska dumka*, № 6, s. 6-15.
13. Iermolenko, V 2015, *Daleki blyzki (Distant Closeness)*, Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 304 s.
14. Lukomska, S 2020, 'Resursnyi pidkhid do podolannia osobystistiu kryzovykh sytuatsii (Resource Approach to Overcoming Crisis Situations by an Individual)', *Naukovyi visnyk KhDU. Seriia Psykholohichni nauky*, Vypusk 1, s. 190-195.
15. Liutyi, T 2018, 'Inshyi i Chuzhyi u strukturi liudskoho Ya (M. Buber, E. Levinas, Yu. Krysteva) (The Other and the Stranger in the Structure of Human Self (M. Buber, E. Levinas, J. Kristeva))', *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, № 1, s. 20-28.
16. Kozhemiakina, O 2019, *Dovira yak tsinnisna osnova sotsialnoi vzaiemodii (Trust as the Value Basis of Social Interaction)*. Monohrafiia, Cherkasy: FOP Hordiienko Ye.I., 424 s.
17. Krymskyi, SB 2003, *Zapyty filosofskykh smysliv (Requests for Philosophical Meanings)*, Kyiv: PARAPAN, 240 s.
18. Popovych, MV 1997, *Ratsionalnist i vymiry liudskoho buttia (Rationality and Dimensions of Human Existence)*, Kyiv: Sfera, 290 s.
19. Rubanets, O 2015, 'Kohnityvna komunikatsiia (Cognitive Communication)', *Multyversum. Filosofskyi almanakh*, Vypusk 5-6, s. 87-99.
20. Ruzmetova, A 2018, 'Volonterstvo yak resurs sotsialnoi roboty: osnovni kharakterystyky (Volunteerism as a Resource in Social Work: Key Characteristics)', *Studentskyi naukovyi vymir sotsialno-pedahohichnykh problem sohodennia: II Mizhnarodna naukovoprakt.konferentsiia*, redaktor Lisovets, OV, Nizhyn, Ukraina, 26 kvitnia 2018, s. 79-80.
21. Semyhina, T 2020, *Suchasna sotsialna robota (Modern Social Work)*, Kyiv: Akademiia pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu, 275 s.
22. Semyhina, T 2019, 'Pidkhid, oriientovanyi na sylni storony kliientiv sotsialnoi roboty: naskilky vin vazhlyvyi v Ukraini (Strengths-Based Approach to Clients of Social Work: How Important is it in Ukraine)', *Sotsialna robota i suchasnist: teoriia ta praktyka vyrishennia problem uchasnykiv i postrazhdalykh u zbroinykh konfliktakh : Mizhnarodna nauk.-prakt.konferentsiia*, redaktor Havva, OO, Kyiv, Ukraina, 28 bereznia 2019, s. 177-179.
23. Shchyrytsia, T 2019, 'Svitohliadni aspekty movlennievoi kompetentnosti v sotsialnii roboti z vrazlyvymy verstvamy naselennia Ukrainy (Worldview Aspects of Speech Competence in Social Work with Vulnerable Population Strata in Ukraine)', *Sotsialna robota i suchasnist: teoriia ta praktyka vyrishennia problem uchasnykiv i postrazhdalykh u zbroinykh konfliktakh : Mizhnarodna nauk.-prakt.konferentsiia*, redaktor Havva, OO, Kyiv, Ukraina, 28 bereznia 2019, s. 212-214.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.46(10-11)-4

УДК 316.3 + 316.75

ІДЕЯ “СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ” ТА ЇЇ ТЛУМАЧЕННЯ В ОСНОВНИХ ІДЕОЛОГІЧНИХ ПАРАДИГМАХ ЗАХІДНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПОЛІТИКИ

THE IDEA OF “SOCIAL EQUALITY” AND ITS INTERPRETATION IN THE
MAIN IDEOLOGICAL PARADIGMS OF WESTERN POLITICAL PHILOSOPHY

М. І. Бірюк

Актуальність теми дослідження. Інтеграція у західне правове поле, де рівність є найфундаментальнішою цінністю, є одним з важливих кроків наближення нашої країни до повноправного членства у Європейському Союзі.

Постановка проблеми. Фокусування виключно на юридичному аспекті проблеми, на дотриманні норми закону не повинно приховувати те, що насправді ідея рівності – це більш глибока світоглядно-філософська проблема. Рівність як моральна цінність культурно обумовлена, залежить від світоглядного та ідеологічного каркасу (framework), від тієї чи іншої парадигми суспільно-політичної думки. Боротьба проти нерівності як несправедливості задля утвердження людської гідності носить екзистенційний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У аналізі ідей соціальної рівності, нерівності та справедливості крізь призму основних ідеологічних парадигм політичної філософії ми спираємося як на ідеї класиків філософської думки (Платон, Аристотель, Ж. де Местр, К. Маркс, А. Камю), так і на сучасних теоретиків егалітаризму (Дж. Роулз, Дж. Поул, Х. Фелпс Браун, Ф. Хаек, Р. Дворкін та ін.).

Постановка завдання. Спершу розглянемо різні градації соціальної рівності, та подивимося на основні аргументи на користь рівності з точки зору егалітаризму. Далі проаналізуємо, як ідея рівності тлумачиться в трьох ключових ідеологічних традиціях (парадигмах) західної суспільно-політичної думки: лібералізмі, соціалізмі та консерватизмі.

Виклад основного матеріалу. Розглядаються основні градації

Urgency of the research. Integration into the Western legal field, where equality is the most fundamental value, is one of the important steps in bringing our country closer to full membership in the European Union.

Target setting. Focusing exclusively on the legal aspect of the problem, on compliance with the law, should not hide the fact that the idea of equality is a deeper philosophical problem. Equality as a moral value is culturally determined, depends on the worldview and ideological framework, on one or another paradigm of socio-political thought. The struggle against inequality as injustice for the purpose of affirming human dignity is existential in nature.

Actual scientific researches and issues analysis. In the analysis of the ideas of social equality, inequality and justice through the prism of the main ideological paradigms of political philosophy, we rely on the ideas of the classics of philosophical thought (Plato, Aristotle, J. de Maistre, K. Marx, A. Camus) and on modern theorists of egalitarianism (J. Rawls, J. Pole, H. Phelps Brown, F. Hayek, R. Dworkin, etc.).

The research objective. First, we will consider the different gradations of social equality, and look at the main arguments in favor of equality from the point of view of egalitarianism. Next, we will analyze how the idea of equality is interpreted in three key ideological traditions (paradigms) of Western social and political thought: liberalism, socialism, and conservatism.

The statement of basic materials. The main gradations of social equality are

соціальної рівності, зокрема формальна рівність, рівність ставлення, рівність можливостей, рівність розгляду. Зазначається, що філософія консерватизму, як ностальгія за становою системою ancient regime, заперечує рівність та виступає апологією соціальної нерівності, вираженою в ідеї природної аристократії. Філософія лібералізму фокусує увагу на формальних аспектах рівності перед законом та політичної рівності. Лібералізм спирається на ідеї меритократії, де рівність стартових можливостей дозволяє виявити нерівність людських потенціалів. Якщо для традиції лібералізму характерне поєднання ідей рівності та індивідуалізму, то для соціалізму рівність неодмінно йде у зв'язці з ідеєю домінування колективного над індивідуальним. Вищою поза-ідеологічною градацією рівності є рівність розгляду, що також можна назвати онтологічною рівністю всіх людей.

Висновки. Встановлено певні градації соціальної рівності, які є стадіями поступового подолання нерівності. Розглянуто формальну "рівність перед законом", засновану на принципі like for like, рівність можливостей та рівність розгляду. Зазначається, що філософія консерватизму характеризується нульовим ступенем рівності, для філософії лібералізму притаманне опора на формальну рівність та рівність можливостей, а для філософії соціалізму характерне розуміння соціальної рівності як рівності здобутків. Що ж до рівності розгляду, то можна вважати її поза-ідеологічною характеристикою.

Ключові слова: егалітаризм, рівність як моральна цінність, соціальна рівність, справедливість, ідеологічна парадигма, лібералізм, соціалізм, консерватизм.

considered, in particular, formal equality, equality of treatment, equality of opportunities, equality of consideration. It is noted that the philosophy of conservatism, as nostalgia for the state system of the ancient regime, denies equality and acts as an apologist for social inequality expressed in the idea of natural aristocracy. The philosophy of liberalism focuses attention on the formal aspects of equality before the law and political equality. Liberalism is based on the idea of meritocracy, where the equality of starting opportunities allows us to reveal the inequality of human potential. If the tradition of liberalism is characterized by a combination of the ideas of equality and individualism, then for socialism equality is necessarily connected with the idea of the dominance of the collective over the individual. The highest non-ideological gradation of equality is equality of consideration, which can also be called the ontological equality of all people.

Conclusions. Certain gradations of social equality have been established, which are stages of gradual overcoming of inequality. Formal "equality before the law" based on the principle of like for like, equality of opportunities and equality of consideration were considered. It is noted that the philosophy of conservatism is characterized by a zero degree of equality, the philosophy of liberalism is characterized by a reliance on formal equality and equality of opportunities, and the philosophy of socialism is characterized by an understanding of social equality as equality of outcomes. As for equality of treatment, it can be considered a non-ideological characteristic.

Keywords: egalitarianism, equality as a moral value, social equality, justice, ideological paradigm, liberalism, socialism, conservatism.

Актуальність теми дослідження. Рівність є базовою цінністю сучасного демократичного суспільства, а тому заборона дискримінації є фундаментальним принципом, на якому побудоване законодавство країн Європейського Союзу. Достатньо згадати такі правові документи, як Хартію Основних прав ЄС, Конвенцію про захист прав людини Ради Європи, Європейську Соціальну Хартію, Конвенцію про ліквідацію всіх форм расової

дискримінації, Конвенцію про права людини тощо [6].

Україна, яка розриває кайдани тоталітарного минулого і прагне інтегруватися в ліберально-демократичний світ, йде шляхом ратифікації всіх вищезазначених базових документів європейського права. І попри те, що завжди існує зазор між анти-дискримінаційним законодавством та реальною політикою і правозастосовною практикою, все ж таки інтеграція у західне правове поле є одним з важливих кроків наближення нашої країни до повноправного членства у Європейському Союзі.

Постановка проблеми. Втім, фокусування виключно на юридичному аспекті проблеми, на дотриманні норми закони не повинно приховувати від уважного дослідника те, що насправді ідея рівності – це більш глибинна світоглядно-філософська проблема. Те, чи взагалі ми визначаємо або не визначаємо рівність як цінність, і що ми вкладаємо в це поняття, залежить від картини світу і від загальних історико-культурних передумов існування того чи іншого народу. Так, наприклад, в релігійній картині світу індуїста кастова система, що апоріорі закріплює вихідну соціальну нерівність, є самоочевидною істиною, адже відповідає загальним уявленням про світобудову, універсальний космічний закон. Тоді як для європейської картини світу такий соціальний устрій є абсолютно неприйнятним, і не дарма саме в надрах європейської думки, давньогрецької демократії (всупереч східному деспотизму) зародилася ідея егалітаризму та космополітизму (софісти, стоїки), коли рівність стала не просто ідеєю, а моральною цінністю – тим, що не дано, а задано, тобто належить здобути. Звичайно, і східна культура неоднорідна, і там також присутні елементи егалітаризму. Наприклад, відомо, що вчення Сіддхартхи Гаутами (Будди) відкинуло традиційну кастову систему, і також апелювало до ідеї рівності. Однак, як зазначає М. Еліаде, буддизм не пропагував боротьбу за рівність, а залишився на рівні споглядального “ескапізму”, тобто втечі від світу під гаслами не-насилья і не-спротиву злу (моральний принцип “ахімса”) [5]. У західній же культурі проблематизація суспільної нерівності виразилася не лише у теорію (маніфести, політичні концепції егалітаризму, філософські соціально-утопічні проекти), але й передусім у дієво-практичну площину: рухи за рівність, соціальні протести, революції. З цього приводу, класик німецької філософської думки слушно сказав, що “філософи тільки по різному пояснювали світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його” [9]. Отже, рівність як моральна цінність культурно обумовлена, залежить від світоглядного та ідеологічного каркасу (framework), від тієї чи іншої парадигми суспільно-політичної думки.

Більш того, той факт, що за соціальну рівність людина готова боротися і помирати, насправді свідчить про те, що людина відчуває внутрішній зв'язок рівності та власної гідності. Виборюючи свої права, вона тим самим виборює та утверджує власну гідність, демонструє, що у неї є внутрішній екзистенційний потяг до справедливості. Через бунт проти несправедливості та нерівності вона здобуває сенс власного існування. Тут можна послатися на Альбера Камю, який пов'язував коріння бунту із прагнення людини віднайти сенс у абсурдному світі [3]. Таким чином, боротьба проти нерівності як несправедливості, утвердження особистої гідності та сенсу існування, героїзм – все це однозначно виводить проблему соціальної рівності за межі формалізму юридичного закону в площину етики і філософії політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У аналізі ідей соціальної рівності, нерівності та справедливості крізь призму основних ідеологічних парадигм політичної філософії ми спираємося як на праці класиків філософської

думки (Платон, Аристотель, Ж. де Местр, К. Маркс, А. Камю), так і на сучасних теоретиків егалітаризму (Дж. Роулз, Дж. Поул, Х. Фелпс Браун, Ф. Хаєк, Р. Дворкін та ін.).

Постановка завдання. Спершу розглянемо різні градації соціальної рівності, та подивимося на основні аргументи на користь рівності з точки зору егалітаризму. Далі проаналізуємо, як ідея рівності тлумачиться в трьох ключових ідеологічних традиціях (парадигмах) західної суспільно-політичної думки: лібералізмі, соціалізмі та консерватизмі.

Виклад основного матеріалу. Рівність є принципом рівномірного розподілу, однак не означає однаковості. Термін “рівність” має різні значення залежно від того, що розподіляється. На нашу думку, слід говорити про певні градації (ступені) соціальної рівності.

Першою ступеню рівності є “формальна рівність” (formal equality), що означає рівний розподіл юридичних і політичних прав. Формальна рівність зазвичай базується на припущенні, що люди народжуються рівними, тобто від народження мають рівні права. Формальна рівність тісно пов’язана із ідеєю “вроджених прав” (Дж. Локк).

Наступною сходинкою у градаціях рівності є “рівність можливостей” (equality of opportunity). Вона означає, що кожен має однакову стартову точку, або рівні життєві шанси. Водночас рівність можливостей може виправдовувати соціальну нерівність, оскільки талант і здатність до наполегливої праці розподілені нерівномірно. Рівність можливостей пов’язана з ідеєю “меритократії” (на противагу аристократії).

І нарешті, “рівність результатів” (equality of outcome) - це принцип, який, ґрунтуючись на рівності можливостей, означає рівномірний розподіл доходу, багатства та інших соціальних благ. Рівність результатів апелює до ідей чесного і справедливого суспільства, до проєктів ідеального утопічного суспільства (Платон, Т. Мор, К. Маркс).

Розглянемо два основних аргументи на користь ідеї рівності з точки зору егалітаризму. По-перше, рівність є основою нормального функціонування суспільства, а нерівність навпаки є причиною соціальних хвороб. Соціалізм стверджує, що соціальна нерівність породжує невдоволення, ворожість і взаємне відчуження. За К. Марксом, класова нерівність неминуче переростає в соціальну революцію [9]. Занепокоєння стосовно того, що нерівність призводить до соціальної дисфункції також були підтверджені й емпіричними дослідженнями, які пов’язують нерівність із низкою негативних особистих і соціальних результатів. Порівняльні дослідження країн із високим рівнем нерівності, таких як Великобританія, США та країн із низьким рівнем нерівності, таких як Японія, Швеція показують, що нерівність призводить до більш короткого, нездорового та нещасливого життя, що відображається у підвищенні показників наприклад, підліткової вагітності, насильства, ожиріння, ув’язнення та різних форм залежності [16].

По-друге, рівність є основою справедливості, а відповідно нерівність обумовлює несправедливість. Моральна аргументація на користь рівності полягає в тому, що бідність і соціальне неблагополуччя погіршують можливості та життєві шанси людини. Оскільки соціальна диференціація частіше виникає внаслідок нерівного ставлення з боку суспільства, ніж через нерівні природні здібності, справедливість вимагає, щоб соціальні винагороди загалом розподілялися більш рівномірно, і щоб це було зроблено через політику добробуту та перерозподілу. За словами Джона Роулза, якби люди не

усвідомлювали своїх особистих якостей і обдарувань (гіпотетична ситуація “завіси невіглавства”), більшість віддала б перевагу рівності, а не нерівності, оскільки їхній страх бути бідним і знедоленим переважав би над їхнім бажанням великого багатства. Роулз пропонує три принципи справедливості, кожен з яких тісно пов'язаний з проблемою рівності: “принцип найбільшої рівної свободи” (який повинен гарантувати громадянам справедливого суспільства право на свободу слова, совісті та зібрання, право на приватну власність, політичні права тощо), “принцип чесної рівності можливостей” (який передбачає урядову політику по усуненню класових бар'єрів та забезпечення особам з нерівним походженням відносно рівних шансів на конкурентну боротьбу) та “принцип відмінності” (який наголошує те, що нерівність може бути дозволена тільки якщо вона приносить користь найменш благополучним верствам суспільствам) [15].

Тепер, подивимося, як різні градації рівності розглядаються в межах різних ідеологічних традицій. Почнемо з філософії консерватизму. Консервативні ідеї та філософські доктрини вперше виникли наприкінці XVIII — на початку XIX століття. Вони з'явилися як реакція на зростання темпів економічних і політичних змін, символом яких багато в чому стала Велика Французька буржуазна революція. У цьому сенсі консерватизм є ностальгією за “ancien régime” (“старим порядком”, пов'язаним з абсолютистськими монархічними структурами, що передували Французькій революції), та становою стратифікованою системою, що складалася з духовенства, дворянства, буржуазії та простолюдинів. У цій системі саме народження людини визначало її соціальний статус (у вкрай рідких випадках можна було перейти до іншого стану, наприклад, отримати дворянський титул). Виправдання цієї жорсткої ієрархії часто ґрунтувалося на певних релігійних переконаннях, особливо на “божественному праві” (релігійній доктрині, в якій легітимність влади монарха обґрунтовувалася тим, що він є помазаником та обранцем Бога) [2]. По суті, консерватизм романтизував станову систему, що закріплювала нерівність на всіх рівнях. Адже члени різних станів відрізнялися за своїм правовим становищем, привілеями та обов'язками. Намагаючись протистояти тиску модерного капіталістичного суспільства, консерватизм став на захист традиційного суспільного ладу. Наприклад, у Франції виникла форма консерватизму, яка знайшла своє концептуальне оформлення в роботах католицького мислителя Жозефа де Местра. “Консерватизм де Местра був різко автократичним і реакційним, відкидаючи будь-які ідеї реформ” [1, с. 20].

Таким чином, в центрі політичної філософії консерватизму знаходиться ідея ієрархічності та нерівності. З точки зору консерватизму, рівності не може існувати, бо різні градації соціального становища та статусу є природними та немінучими в органічному суспільстві. Вони відображають різні ролі та обов'язки, наприклад, роботодавців і працівників, учителів і учнів, батьків і дітей. Для консерваторів нерівність є підґрунтям справедливості. В даному випадку вони посилаються на Аристотеля, який говорив, що “несправедливість виникає не тільки тоді, коли до рівних ставляться нерівно, але й коли до нерівних ставляться однаково” [цит. за 15, с. 10]. Тим не менш, ієрархія, а отже й нерівність не породжують конфлікту, оскільки суспільство пов'язане взаємними зобов'язаннями та обов'язками. Так, наприклад, вважається, що заможні та привілейовані особи отримують особливу відповідальність піклуватися про менш привілейованих. “У консервативній парадигмі влада завжди здійснюється не ‘знизу’, а ніби ‘зверху” [8, с. 32]. Вона санкціонована вищим божественним порядком, забезпечуючи керівництво, авторитет та підтримку для тих, кому

бракує знань, досвіду чи освіти, щоб діяти мудро у власних інтересах, наприклад – влада батьків над дітьми, аристократа над селянами, короля-батька над своїми підлеглими-дітьми”. Для консерватизму характерна ідея вродженого аристократизму (“природної аристократії”), тобто позиція, згідно якій талант і лідерство є вродженими чи природними якостями, які неможливо набути зусиллями чи саморозвитком. Все вищезазначене дозволяє зробити висновок, що у філософії консерватизму унеможлиблюється ідея соціальної рівності на всіх рівнях: як формальному, так і змістовному. Отже, консерватизм як ідейний напрямок філософії політики (або ширше: ідеологічної парадигми суспільно-політичного життя) характеризується *“нульовим ступенем рівності” (термін наш)*.

Наступною світоглядною течією є лібералізм, де проблема рівності і нерівності розглядається у кардинально інший спосіб, аніж у консерватизмі. Філософія лібералізму ґрунтується на індивідуалізмі, а це передбачає віру в рівність усіх індивідів: тобто віру в те, що люди “народжуються рівними”, принаймні з точки зору моральної цінності. Це відображено в ліберальній прихильності до рівних прав і переваг, зокрема у формі юридичної рівності (“рівність перед законом”) і політичної рівності (“одна особа-один голос- одна цінність”). Отже, лібералізм спершу робить акцент на першій “формальній” ступені рівності. З формальної рівності можна вивести зв'язок ідей рівності та справедливості, який втілюється у принцип рівності ставлення (equality of treatment). Розглянемо його більш детально, спираючись на роботи видатного британського вченого сера Ернеста Генрі Фелпс Брауна (Sir Ernest Henry Phelps Brown), професора Лондонської школи економіки та Королівського економічного товариства (Royal Economic Society). На думку Е.Г.Ф. Брауна, одним із важливих моральних суджень є судження про чесність чи справедливість “like for like” (з англ. можливі різні варіанти перекладу: “схоже для схожих”, “однакове для однакових”, “рівне для рівних”, тому для зручності залишимо цей вираз мовою оригіналу). Браун також називає його принципом ідентичності. Він полягає в тому, що ми вважаємо морально неправильним (аморальним) ставитися до двох людей по-різному, коли вони знаходяться в однакових чи схожих випадках. Справедливість вимагає, щоб особи, винні в злочинах однакової тяжкості, отримували однакове покарання, і щоб покарання відповідало злочину. Ми також вважаємо, що однакові досягнення повинні бути однаково винагороджені. “Якщо двом працівникам потрібно платити по-різному, це може бути лише через певну відповідну різницю в якості їхньої продукції чи продуктивності. Але якщо, наприклад, жінки працюють разом з чоловіками і виконують ту саму роботу з однаковою ефективністю, їм не можна платити менше, тому що вони жінки” [12, с. 40]. Як зазначає інший американський дослідник Дж. Поул, весь рух проти дискримінації - за расою, віросповіданням, кольором шкіри чи статтю - ґрунтується на цьому моральному принципі ідентичності “like for like” [14, с. 57].

Рівне ставлення в одному відношенні цілком може означати нерівне ставлення до них в іншому відношенні. Наприклад, якщо кільком працівникам платять однакоvu відрядну оплату (piece-work payment), тобто коли заробіток залежить від кількості, обсягу та якості виробленої продукції, більш працьовиті чи вправні з них зароблятимуть більше, ніж менш працьовиті. Цей результат не є несправедливим. А ось що було б дійсно несправедливим, якби виплачували вищу відрядну оплату чоловікам, аніж жінкам, білим, аніж чорношкірим, і т.д. За словами Брауна, цей випадок гендерної нерівності нагадує нам, що принцип

рівності “like for like” потребує більш ретельного формулювання, аніж здається на перший погляд. Загальне моральне питання, яке ставить вчений, полягає в тому, які відмінності є достатньою підставою для різного ставлення до людей, а які ні? “Неправильно платити жінці-адміністратору менше, ніж її колезі-чоловіку, але не звільняти жінок від військової служби, оскільки в першому випадку підстава дискримінації, а саме гендер, не стосується цілі ставлення (purpose of treatment), а саме оплати за виконану роботу, тоді як в іншому випадку це стосується цілі ставлення, а саме призиву на військову службу” [12, с. 37]. Отже, формально принцип “like for like” вимагає, що “до людей слід ставитися однаково, якщо вони знаходяться в однаковому положенні у всіх відношеннях, що стосуються цілі ставлення, і лише за цієї умови” [Браун, там само]. Цей принцип рівного ставлення (principle of equal treatment) є водночас принципом справедливості.

Але егалітаристи ліберального напрямку стверджують, що одного по собі принципу справедливого розподілу благ, винагород та покарань (like for like) недостатньо для побудови справедливого суспільства. З кожним могли б поводитись у строгій відповідності до цього принципу, але нерівності, а отже несправедливості все одно залишатимуться. Деякі люди можуть заробляти набагато більше, ніж інші, мати великий стартовий капітал без жодних зусиль, наприклад, отриманий у спадок. Отже, результати нашої діяльності здаються несправедливими, оскільки люди не мають рівних шансів на їх досягнення. Якщо і професор, і прибиральниця в університеті отримують зарплату відповідно до принципу рівного ставлення, все одно може здатися, що життя ставилося до них не однаково. У професора та прибиральниці різний соціальний фон (background), тому можна лише припустити, як би ці двоє оцінювалися відносно один одного, якби вони були на однаковому початковому рівні, мали однаковий background. Саме цей рівень однакового старту хочуть організувати прихильники егалітаризму, коли вони прагнуть до рівності можливостей (equality of opportunity). Якими б чесними і прозорими були правила гри на ринку, розподіл прибутку, що виходить з нього, буде несправедливим, доки вихідні життєві шанси не зрівняються.

Представники філософії егалітаризму (Рональд Дворкін, Дерек Парфїт, Дж. Роулз) стверджують, що якби можна було забезпечити лише рівність можливостей, нерівність, що зберігається в доходах і багатстві, була б прийнятною і дійсно служила б корисною метою як стимул до праці. Якби у всіх були однакові первісні шанси на успіх у світі, ті, хто просунувся далі за інших, були б зобов'язані своїм великим доходом і високим суспільним статусом власній енергії, кмітливості та підприємливості. Їх не можна було б критикувати як привілейованих; навпаки, їхні досягнення будуть виглядати як справедлива нагорода за їхні зусилля та стимул для інших піти та вчинити так само. По суті, тут мова йде меритократію, правління талановитих; “принцип, згідно якому винагороди та посади мають розподілятися на основі здібностей” [8, с. 55].

Отже, повертаючись до доктрини лібералізму, можна сказати, що класичний лібералізм зупиняється на цьому рівні розуміння рівності і не йде далі. Оскільки люди не мають однакового рівня таланту чи бажання працювати, ліберали не підтримують соціальну рівність чи рівність результатів. Вони, як вже було сказано вище, виступають за рівність можливостей, що дає всім індивідам рівний шанс реалізувати свій нерівний потенціал. Тому ліберали підтримують принцип меритократії, де від твоїх заслуг, що відображають “талант плюс працьовитість”, залежить твій суспільний статус.

У поєднанні з підприємницьким капіталізмом таке ліберальне розуміння рівності має серйозні недоліки. Можливо, найбільш значущим з них є “тенденція до глибокої економічної нерівності в суспільстві та соціальної фрагментації. Це демонструють США, де є соціальні групи, що досягли рівня абсолютної бідності, і де також спостерігається зростання малоосвіченого та залежного від соціального забезпечення нижчого класу” [10, с. 64].

Далі перейдемо від філософії лібералізму до ідейної течії соціалізму, який по праву називають різновидом егалітаризму. Якщо для традиції лібералізму характерне поєднання ідей рівності та індивідуалізму, то для філософії соціалізму рівність неодмінно йде у зв'язці з ідеєю домінування колективного над індивідуальним. Соціальна рівність є центральною цінністю соціалізму, що можна навіть говорити про примат рівності над всіма іншими цінностями. Соціалісти наголошують на важливості соціальної рівності саме як рівності результатів (equality of outcome) на противагу рівності можливостей (equality of opportunity). Вони вірять, що міра соціальної рівності є важливою гарантією соціальної стабільності та згуртованості, яка заохочує людей ідентифікувати себе з іншими людьми. Це також забезпечує основу для здійснення юридичних і політичних прав. Однак соціалісти між собою не погоджуються щодо того, наскільки соціальна рівність може і повинна бути досягнута. В той час як марксистки вірять в абсолютну соціальну рівність, колективізацію вироблених благ та майна [див. 9], соціал-демократи віддають перевагу простому звуженню матеріальної нерівності, часто більше дбаючи про вирівнювання можливостей, ніж про рівність результатів [14; 16].

Отже, рівність можливостей, очевидно, призведе до нерівності досягнень; і для багатьох соціалістів-егалітаристів той факт, що ця нерівність існує між більш і менш здібними та енергійними, а не між більш і менш привілейованими, не буде достатнім виправданням. Чого досі не вистачає, так це базової рівності між однією особою та іншою, незалежно від їхніх здібностей. Це незадоволення рівністю можливостей поглиблюється, коли розглядається можливість її реального досягнення. Як слушно зазначає Е. Браун, сама ідея можливостей передбачає, що просування людей в соціальному плані частково залежить від зовнішніх по відношенню до них обставин, що є поза їхнім контролем, а частково від їх власних зусиль, наприклад, від того, наскільки старанно вони працюють. І здається цілком справедливим, щоб їхні прибутки залежали саме від цього. Але чи справді ми можемо правильно враховувати цю різницю між зовнішнім і внутрішнім, між тим, що поза нашим контролем, і тим, що знаходиться в межах нашого контролю при побудові справедливого суспільства?

Питання про те, які чинники знаходяться під контролем людини, а які ні – це питання, яке сягає корінням кантівської антиномії свободи, бо людина водночас належить до царства природи (в термінах Ф. Енгельса “царство необхідності”) і царства свободи. Якщо перевести кантівську проблематику в контекст нашої проблематики, то стане зрозумілим, що, з одного боку, діти не можуть нести відповідальність за кількість ресурсів, які їхні батьки виділяють на їхню освіту (це для них є “царство необхідності”, детермінована даність), а з іншого боку, їхня власна поведінка, сумлінне чи недбале навчання, використання чи ігнорування тих можливостей освіти, які їм надаються, є справа особистого вибору. Отже, ті, хто вирішує, працювати і вчитися наполегливо чи ні, повинні нести відповідальність за наслідки своїх рішень (“царство свободи”). Тут доречно згадати Р. Дворкіна, який виступає за теорію “рівності ресурсів”, що поєднує дві базові ідеї. Перша полягає в тому, що люди

несуть відповідальність за свій життєвий вибір. По-друге, природні здібності інтелекту й таланту є довільно розподілені й не повинні впливати на розподіл ресурсів у суспільстві. Теорія рівності ресурсів ґрунтується на основному принципі, згідно з яким кожна людина має право на однакову турботу та повагу у суспільстві [4].

Отже, продовжуючи Брауна і Дворкіна, ми могли б сказати, що один із способів, яким можна подолати цю дихотомію необхідності та свободи, полягає в тому, щоб розрізнити здібності та волю: можливості, які є в нашому розпорядженні, і те, як ми їх використовуємо. Люди не відповідають за свої розумові та фізичні здібності, які успадковані чи обумовлені вихованням, але вони зберігають відповідальність за те, як вони їх використовують. Свобода волі “вільна” не в тому сенсі, що я можу робити все, що завгодно, а в тому, що я можу правильно чи неправильно, морально чи аморально використовувати свої можливості та дані мені повноваження.

Так, поступово ми підходимо до третього розуміння рівності, яке є, на мою думку, поза-ідеологічним. Якщо всі здібності людини, фізичні, розумові та емоційні, розглядати як продукт спадковості та середовища, сама людина залишається просто діючим суб'єктом без відмінних характеристик. У такому розумінні кожна людська істота як така заслуговує такої ж поваги, як і будь-яка інша, оскільки всі мають спільну людську природу і насправді існують лише як прояви єдиної субстанції (матеріальної чи духовної в даному випадку неважливо). Це третій аспект принципу рівності, а саме рівність розгляду (*equality of consideration*). Релігійний аспект рівності розгляду полягає в тому, що “усі душі рівні в очах Бога”. Як пише апостол Павло, “Немає юдея, ні грека; немає ані раба, ані вільного; немає чоловічого роду, ні жіночого, бо в Ісусі Христі ви всі — одно” (Гал. 3:28) [цит. за 5, с. 271]. Онтологічно ми всі рівні. “Те, що одна людина дурна, а інша розумна, не є ще однією причиною приписувати їм різні доходи. Якщо ми імпліцитно збережемо уявлення про те, що дохід і багатство людини повинні бути співмірними з результатами їхньої діяльності (наприклад, обсягом виконаної продукції), але розглядатимемо цей результат як залежний від особистих якостей, які, в свою чергу, є продуктом незалежних від людини сил і факторів, тоді питання виправдання нерівності просто більше не виникає” [13, с. 9]. Нерівномірний розподіл доходів і багатства більше не можна вважати виправданим. З цієї точки зору, положення і статус для всіх людей має бути однаковим, тому що всі вони люди, належать до одного людського роду, мають одну людську природу і, (якщо взяти релігійний християнський контекст), створені “за образом і подобою Бога”.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, етика розглядає різні версії соціальної рівності: формальну рівність, рівність ставлення, рівність можливостей, рівність здобутків, рівність розгляду. Питання соціальної рівності лежить в центрі світоглядно-ідеологічних дебатів і аргументів. У той час як ліві ідеології, як правило, підтримують рівність, вбачаючи в ній ключ до соціальної справедливості, праві зазвичай сприймають нерівність як щось неминуче, якщо навіть не бажане.

Що означає сказати, що всі люди рівні? Чи люди народжуються рівними, чи має суспільство ставитися до них як до рівних? Чи повинні люди мати рівні права, рівні можливості, рівний політичний вплив, однакову зарплату? Рівності прагнуть у багатьох сферах: політичній, економічній, культурній, релігійній, гендерній тощо. Дана стаття стосується аналізу соціальної рівності як цінності та норми, яка пов'язана зі справедливим розподілом доходів і багатства у

суспільстві, а також з пов'язаними з ними соціальними відмінностями. На наш погляд, слід говорити про певні градації (ступені) соціальної рівності як поступового подолання нерівності, кожна з яких співвідноситься з певною ідейно-політичною течією. Розглянуто формальну "рівність перед законом", засновану на принципі like for like, рівність можливостей та рівність розгляду. Зазначається, що філософія консерватизму характеризується нульовим ступенем рівності, для філософії лібералізму притаманне опора на формальну рівність та рівність можливостей, а для філософії соціалізму характерне розуміння соціальної рівності як рівності здобутків. Що ж до рівності розгляду, то можна вважати її поза-ідеологічною характеристикою, яка сягає корінням у християнську теологічну доктрину.

Тему рівності перспективно й надалі розробляти у зв'язку з новітніми тенденціями в глобалізованому світі, а саме: пандеміями [11], проксі-війнами, винайденням штучного інтелекту, коли на зміну соціальним нерівностям та дискримінаціям приходить новий тип нерівності між розумовими можливостями людини і робота.

Список використаних джерел:

1. Bradley, O 1999, *A Modern Maistre: The Social and Political Thought of Joseph de Maistre*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
2. Burgess, G 1992, 'The Divine Right of Kings Reconsidered'. *The English Historical Review*, 107 (425), 837-861.
3. Camus, A 2018, *The Myth of Sisyphus*. Vintage International, Knopf Doubleday Publishing Group.
4. Dworkin, R 2000, *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
5. Eliade, M 1982, *A History of Religious Ideas, vol. II, From Gautama Buddha to the Triumph of Christianity*, translated: W. Trask, Chicago, IL: University of Chicago Press.
6. *Handbook on European non-discrimination law*, 2018. Available from: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Handbook_non_discri_law_ENG> [6 December, 2023]
7. Hayek, F 1980, *Individualism and economic order* (Reprint ed.). Chicago: The University of Chicago press.
8. Heywood, A 1992, *Political Ideologies: An Introduction*, Palgrave MacMillan.
9. Marx, K, Engels, F 1970, *The German Ideology*. London: Lawrence & Wishart (ed. C. J. Arthur).
10. Milanovic, B 2016, *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Harvard University Press.
11. Morozov, A, Shust, N, Rohozha, M & Kulagin, Y 2022, 'Socio-Economic Dimensions of the Pandemic: a Philosophical Analysis'. *Postmodern Openings*, 13(1), 450-467. Available from: <<https://doi.org/10.18662/po/13.1/407>>. [6 December, 2023]
12. Phelps Brown, H 1977, *The Inequality of Pay*. Oxford University Press.
13. Phelps Brown, H 1988, *Egalitarianism and the Generation of Inequality*. Oxford, Clarendon Press.
14. Pole, JR 1978, *The Pursuit of Equality in American History*. Berkeley, California
15. Rawls, J 1971, *A Theory of Justice*. Belknap Press.
16. Wilkinson, R, Pickett, K 2010, *The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone*. Harmondsworth: Penguin.

References:

1. Bradley, O 1999, *A Modern Maistre: The Social and Political Thought of Joseph de Maistre*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
2. Burgess, G 1992, 'The Divine Right of Kings Reconsidered'. *The English Historical Review*, 107 (425), 837-861.

3. Camus, A 2018, *The Myth of Sisyphus*. Vintage International, Knopf Doubleday Publishing Group.
4. Dworkin, R 2000, *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
5. Eliade, M 1982, *A History of Religious Ideas, vol. II, From Gautama Buddha to the Triumph of Christianity*, translated: W. Trask, Chicago, IL: University of Chicago Press.
6. *Handbook on European non-discrimination law*, 2018. Available from: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Handbook_non_discriLaw_ENG> [6 December, 2023]
7. Hayek, F 1980, *Individualism and economic order* (Reprint ed.). Chicago: The University of Chicago press.
8. Heywood, A 1992, *Political Ideologies: An Introduction*, Palgrave MacMillan.
9. Marx, K, Engels, F 1970, *The German Ideology*. London: Lawrence & Wishart (ed. C. J. Arthur).
10. Milanovic, B 2016, *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Harvard University Press.
11. Morozov, A, Shust, N, Rohozha, M & Kulagin, Y 2022, 'Socio-Economic Dimensions of the Pandemic: a Philosophical Analysis'. *Postmodern Openings*, 13(1), 450-467. Available from: <<https://doi.org/10.18662/po/13.1/407>>. [6 December, 2023]
12. Phelps Brown, H 1977, *The Inequality of Pay*. Oxford University Press.
13. Phelps Brown, H 1988, *Egalitarianism and the Generation of Inequality*. Oxford, Clarendon Press.
14. Pole, JR 1978, *The Pursuit of Equality in American History*. Berkeley, California
15. Rawls, J 1971, *A Theory of Justice*. Belknap Press.
16. Wilkinson, R, Pickett, K 2010, *The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone*. Harmondsworth: Penguin.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.46(10-11)-5

УДК:130.2 : 141 [171]

**БІОГРАФІЯ І АВТОБІОГРАФІЯ : КОЛІЗІЇ ВИГАДКИ І РЕАЛЬНОСТІ
В ОПИСАХ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОСТІ
BIOGRAPHY AND AUTOBIOGRAPHY: COLLISIONS OF FICTION AND
REALITY IN THE CREATIVITY OF A PERSON'S LIFE**

О. М. Васильєв

Актуальність теми дослідження. Значний попит на біографічні та автобіографічні твори у якості художнього та наукового читання останніми десятиліттями супроводжувалися так званим "біографічним поворотом" у гуманітаристиці, зокрема філософії. В зв'язку із цим зростає актуальність визначення науково-методологічного та практичного життєтворчого потенціалу у саморефлексивній практиці створення біографії/автобіографії.

Постановка проблеми. Наявна

Urgency of the research. Significant demand for biographical and autobiographical works as fiction and scientific reading in recent decades has been accompanied by the so-called "biographical turn" in humanities, in particular philosophy. In this connection, the relevance of determining the scientific-methodological and practical life-creating potential in the self-reflective practice of creating a biography/autobiography is growing.

Target setting. There is a controversy

суперечка навколо питання про наявність у біографічному підході достатнього методологічного потенціалу. Біографісти вбачають невіддільний зв'язок між життєписом особистості та соціокультурними умовами її існування. Антибіографісти відділяють науку від життєпису науковця, та заперечують важливість дослідження життєвих обставин особистості задля кращого розуміння її наукових та творчих здобутків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний поштовх до осягнення та залучення наукового потенціалу, закладеного у практиках життєпису, надали у своїх працях Ф. Шлейєрмахер, В. Дільтей, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, Р. Рорті. Вітчизняні вчені О. Валевський, В. Горський, І. Голубович, А. Цяпа, В. Менжулін особливо ретельно опрацювали біографічний дискурс у рамках філософської науки та вивели деякі ґрунтовні, на нашу думку, методологічні засади.

Постановка завдання. У цьому дослідженні розглянемо біографію та автобіографію як соціокультурний та культурно-антропологічний феномен через визначення відмінностей та тотожностей між ними. Також дослідимо уявну та/або сфальсифіковану біографію як саморефлексивну практику та дослідимо її методологічний потенціал у відношенні до дійсності. Також розглянемо практики саможиттєпису на яскравих прикладах доіндустріальної, індустріальної та постіндустріальної епох.

Виклад основного матеріалу. Відмінності між біографією від автобіографією на соціокультурному та культурно-антропологічному рівні може мати принципове значення у випадку коли життєпис слугує практикою розрізнення "Я" оповідача та Інших. Різниця між двома жанрами стає принциповою на рівні розгляду персонажа на тлі його суспільного оточення, історичних та культурних обставин. Важливим для сучасних дослідників постає питання, щодо межі що розділяє автобіографічний нарратив, який прагне бути максимально наближеним до дійсності, від уявного або навіть навмисне сконструйованого. Чи не

surrounding the question of whether the biographical approach has sufficient methodological potential. Biographers see an inseparable connection between the biography of an individual and the socio-cultural conditions of his existence. Anti-biographers separate science from the biography of a scientist, and deny the importance of studying the life circumstances of individuals for a better understanding of their scientific and creative achievements.

Actual scientific researches and issues analysis. A significant impetus for understanding and involvement of the scientific potential embedded in the life description practices was given in works of F. Schleiermacher, V. Dilthey, K. Jaspers, J.-P. Sartre, R. Rorty. Ukrainian scientists O. Valevskiy, V. Horskyi, I. Holubovych, A. Tsyapa, V. Menzhulin have especially carefully worked out the biographical discourse within the framework of philosophical science and have derived some thorough, in our opinion, methodological principles

The research objective. This research examines biography and autobiography as a socio-cultural and cultural-anthropological phenomenon by identifying the differences and similarities between them. We will also explore fiction and/or falsified biography as a self-reflective practice and explore its methodological potential in relation to reality. We will also consider autobiographical practices using vivid examples of the pre-industrial, industrial and post-industrial eras

The statement of basic materials. Differences between biography and autobiography at the socio-cultural and cultural-anthropological level can be of fundamental importance in the case when the biography serves as a practice of distinguishing between the "I" of the narrator and the Others. The difference between the two genres becomes fundamental at the level of consideration of the character against the background of his social environment, historical and cultural circumstances. An important question for modern researchers is the border that separates the autobiographical narrative, which strives to be as close as possible to reality, from the imaginary or even deliberately constructed. Perhaps the most important work

найважливішим твором, що відображає перехід від античної мемуаристики, епістоли і саморефлексивної лірики, а також жанру середньовічної агіографії до саме автобіографії, є “Сповідь” Августина Аврелія, у якій багато дослідників вбачають перший цілісний твір, побудований з використанням психологічного самоаналізу. Автобіографія як окремий жанр у сучасному розумінні оформилася наприкінці XVIII - на початку XIX ст., виокремившись з інших творів, що містили елементи саморефлексії, суб'єктивності та авторської самоідентифікації. У постіндустріальну добу біографічні/автобіографічні колізії набувають найбільш витонченої форми і яскраво виражають відносини особистості із соціумом. Поглиблюється конфлікт на межі Я/Інший, у суспільній свідомості підвищується важливість зв'язку життя автора з його твором, що переростає у своєрідну реакцію найбільш чутливих до віянь епохи авторів.

Висновки. Біографія/автобіографія у широкому сенсі може бути практикою усвідомлення, переосмислення та взаємовідображення соціокультурних, філософських та культурно-антропологічних феноменів крізь призму досвіду та практик саморефлексії окремої особистості. Тобто ми можемо розглядати біографію/автобіографію як свого роду міст між нарративним та екзистенціальним вимірами. З точки ж зору методологічного потенціалу біографічний підхід не може побудувати методологічне обґрунтування із самого себе і потребує обґрунтування, що відноситься до більш високого щаблю гуманітарної парадигми.

Ключові слова: біографія, автобіографія, методологічний потенціал, життєпис, біографічний підхід, саморефлексія.

that reflects the transition from ancient memoirs, epistles and self-reflective lyrics, as well as the genre of medieval hagiography to autobiography itself, is the “Confessions” of Augustine Aurelius, in which many researchers see the first complete work built using psychological introspection. Autobiography as a separate genre in the modern sense took shape at the end of the 18th and the beginning of the 19th centuries, standing out from other works that contained elements of self-reflection, subjectivity, and authorial self-identification. In the post-industrial era, biographical/autobiographical collisions take on the most sophisticated form and vividly express the relationship between the individual and society. The conflict on the boundary of Self/Other deepens, the importance of the connection between the author's life and his work increases in public consciousness, which turns into a kind of reaction of the most sensitive authors to the trends of the era.

Conclusions. Biography/autobiography in a broad sense can be a practice of awareness, rethinking and mutual reflection of socio-cultural, philosophical and cultural-anthropological phenomena through the prism of experience and self-reflection practices of an individual. That is, we can consider biography/autobiography as a kind of bridge between narrative and existential dimensions. From the point of view of the methodological potential, the biographical approach cannot build a methodological justification from itself and needs a justification that refers to a higher level of the humanitarian paradigm.

Key words: autobiography, autofiction, life writing, mystification, falsification, fiction, self-representation, self-reflection.

Актуальність теми дослідження. Значний попит на біографічні та автобіографічні твори у якості художнього та наукового читання останніми десятиліттями супроводжувалися (або були зумовлені) так званім “біографічним поворотом” у гуманітаристиці, зокрема філософії. В зв'язку із цим зростає актуальність визначення науково-методологічного та практичного життєтворчого потенціалу у саморефлексивній практиці створення біографії/автобіографії.

Постановка проблеми. У науковому товаристві наявна суперечка між

прибічниками та критиками біографічного підходу, що точиться навколо питання про наявність у такому підході достатнього методологічного потенціалу. Біографісти вбачають невіддільний зв'язок між життєписом особистості та соціокультурними і культурно-антропологічними умовами її існування та вважають, що через перше можна та необхідно вивчати друге. Антибіографісти відділяють науку від життєпису науковця, та заперечують важливість дослідження життєвих обставин особистості задля кращого розуміння її наукових та творчих здобутків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний поштовх до осягнення та залучення наукового потенціалу, закладеного у практиках життєпису, надали у своїх працях Ф. Шлейєрмахер, В. Дільтей, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, Р. Рорті. Свого роду енциклопедією світового автобіографічного дискурсу є довідник Handbook of Autobiography/Autofiction (2019 р.) за редакцією Мартіни Вагнер-Егельхаф. Вітчизняні вчені О. Валецький, В. Горський, І. Голубович, А. Цяпа, В. Менжулін особливо ретельно опрацювали біографічний дискурс у рамках філософської науки та вивели деякі ґрунтовні, на нашу думку, методологічні засади.

Постановка завдання. У цьому дослідженні розглянемо біографію та автобіографію як соціокультурний та культурно-антропологічний феномен через визначення відмінностей та тотожностей між ними. Також дослідимо уявну та/або сфальсифіковану біографію як саморефлексивну практику та дослідимо її методологічний потенціал у відношенні до дійсності. Також розглянемо практики саможиттєпису на яскравих прикладах доіндустріальної, індустріальної та постіндустріальної епох.

Виклад основного матеріалу. На початку, визначимо суттєві відмінності біографії від автобіографії як соціокультурного та культурно-антропологічного феномену. Основна та очевидна відмінність відображена у самих термінах, і з літературознавчої точки зору полягає в тому, що у біографічному наративі, на відміну від автобіографічного, “Я” оповідача та об'єкта його оповіді не співпадають. У випадку біографії перший описує життєвий шлях другого, базуючись на історичних відомостях, свідченнях сучасників та/або власному спостереженні зі сторони. Автобіографія ж має на увазі тотожність наратора з тим, про кого розповідають, тобто, простими словами, автор здійснює *само-життєпис*.

З соціокультурної та культурно-антропологічної позицій відмінність між біографією та автобіографією може мати принципове значення у випадку коли пропонується читачеві життєпис слугує практикою розрізнення “Я” оповідача та Інших. Адже у біографічному творі описуються люди, обставини та цінності, які мали значний вплив на автора, тому при соціокультурному аналізі така репрезентація виявляється саморефлексивною практикою все того ж Автора. Так само, велика частина автобіографічного матеріалу не усвідомлюється Автором до того як він виявляє намір описати власне життя, і стає відомою із спілкування з іншими людьми (батьками, друзями, вчителями). Під час написання автобіографії використовується самоспостереження та самопригадування, а також розгляд власного життя у взаємовідносинах із оточенням, а отже застосовуються ті ж методи, що й при написанні біографії. Різниця між двома жанрами стає принциповою на рівні розгляду персонажа на тлі його суспільного оточення, історичних та культурних обставин. Автор біографії має здійснити певне “занурення”, дослідити життя Іншого не з позиції власного відношення, а з деякої відстані, тобто максимально об'єктивувати його. Автобіографіст з цієї

точки зору виявляється дещо обмеженим. Ще Августин Блаженний у своїй “Сповіді” зазначив, що не має права включити у неї власне раннє дитинство, оскільки не пригадує його без сторонньої допомоги [9, с. 6-7]. Так само будь-який само-життєпис не може описувати події за своєю “верхньою” межею, тому що автор ще живий і може тільки здогадуватися яким чином складається його життя після того як він поставить крапку у тексті автобіографії.

Важливим для сучасних дослідників постає питання, щодо межі що розділяє автобіографічний наратив, який прагне бути максимально наближеним до дійсності, від уявного або навіть навмисне сконструйованого. Тобто, запитуємо ми, чи має вигадана або уявна автобіографія такий самий соціокультурний потенціал, що і саможиттєпис написаний із прагненням дотримуватись максимальної об'єктивності (наскільки це можливо, коли суб'єкт сам для себе виступає об'єктом), та чи має взагалі значення розділення на дійсне/уявне у цьому випадку, з оглядом на методологічну специфіку жанру та відсутність у сучасній філософії та постмодерній культурі чіткої межі між феноменами дійсного та уявного?

Стаття “Fictional Autobiography” з довідника Handbook of Autobiography/Autofiction (2019 р.) трактує вигадану автобіографію як термін, що вживається в різних спантелих значеннях, котрі часто співпадають з термінами *автобіографічний роман* або *автофікція*. У вузькому значенні вигадана автобіографія це розповідь, що імітує автобіографічний дискурс без будь-яких припущень про тотожність між оповідачем/головним героєм і автором тексту. У статті також відмічаються певні проблеми з цим визначенням, що виникають у постструктуралістській філософській парадигмі. Якщо репрезентативна здатність мови спростовується, то автобіографію загалом можна розглядати як вигаданий жанр, а поєднання “художнього” та “автобіографічного” стає проблематичним [8, с. 603].

Задля виявлення та порівняння методологічного потенціалу біографії та автобіографії у доіндустріальну, індустріальну та постіндустріальну добу, розглянемо деякі примітні твори цього жанру та колізії, що виникли навколо них.

Одним із тих хто започаткував або, принаймні, популяризував біографічний жанр та наполягав на тому, що вчення видатних особистостей (а особливо філософів) не можна розглядати окремо від їх життя, був Плутарх (I-II ст.). У своєму творі “Порівняльні життєписи”, він розглянув життя відомих античних політиків у зв'язку з впливом на них тих чи інших філософських вчень. Плутарх також піддав критиці біографічний підхід Цецилія, що розглядав ідеї мислителів, ігноруючи їх життєописання [11, с. 41-42].

Чи не найважливішим твором, що відображає перехід від античної мемуаристики, епістоли і саморефлексивної лірики, а також жанру середньовічної агіографії до саме автобіографії, є “Сповідь” Августина Аврелія (написана 397-400 рр.), у якій багато дослідників вбачають перший цілісний твір, побудований з використанням психологічного самоаналізу. Іншими словами, Августин винайшов унікальне для своєї епохи дзеркало саморефлексії, зробивши образ Бога своїм співбесідником, уявним для читача, та цілком реальним для самого автора.

Подальший розвиток автобіографічного жанру прослідковується у творах пізнього середньовіччя та Відродження (“Нове життя” Д. Аліг'єрі (1295 р.), “Лист до нащадків” та “Про презирство до світу” Ф. Петрарки (1343 р).

Наприкінці XV ст. світ зазнає гутенберзького повороту і можливість

написати та донести до масового читача автобіографічний твір отримують не лише освічені верстви населення. Якщо раніше невелика громада читачів мала доступ до творів ще меншої громади мислителів (тобто література була елітарним явищем), то завдяки розповсюдженню технічних засобів тиражування стала з'являтися світська література для дозвілля. Коло тих, хто може здійснити акт саморепрезентації завдяки написанню власного життєпису розширилось і впустило в себе аматорів, достатньо грамотних щоби написати і достатньо заповзятих щоби видати свій твір.

В XVI-XVIII ст. як пародія на лицарський роман набуває популярності розважальний жанр пікареского роману. Водночас виникають твори, що можна назвати першими автобіографічними містифікаціями. Один з перших творів, що використовує псевдо автобіографічний наратив - повість "Життя Ласарильйо з Тормеса" анонімного автора (1554 р.), події якого подаються як справжній життєпис завзятого авантюриста. Інші пікарескі твори (хоча й не всі) починають наслідувати удавану автобіографічність. Д. Дефо пише і видає "Робінзона Крузо" (1719 р.) та "Радощі та прикрощі знаменитої Молль Флендерс" (1722 р.) як життєписи головних персонажів [4, с. 64]. Якщо автор "Життя Ласарильйо" керувався мотивами власної безпеки (повість була видана за часів розквіту Інквізиції та носила провокативний характер), то Дефо вже напевно імітував автобіографічний дискурс задля досягнення художнього ефекту.

Автобіографія як окремих жанр у сучасному розумінні оформилася наприкінці XVIII - на початку XIX ст., виокремившись з інших творів, що містили елементи саморефлексії, суб'єктивності та авторської самоідентифікації. За часів Просвітництва, коли затверджувалась цінність людської індивідуальності, з'являється чимала кількість автобіографічних творів, написаних саме вченими, громадськими діячами та зокрема філософами (Ж-Ж. Руссо, Б. Франклін, І. Гете та ін.), які саме і надали жанрові найбільш наближену до сучасної форму. У той же час у піджанрі вигаданої автобіографії частішають випадки конструювання несправжньої особистості не лише в літературних цілях але й з метою змінити свій соціальний та/або матеріальний статус. Містифікатори та відверті шахраї не лише вигадують інше життя але фальсифікують історичні документи, листи, дані наукові досліджень. Тобто можна сказати, що персонажі пікареского роману перекочували в реальне життя, використовуючи чорнила та друкарський станок як інструменти для шахрайства. І якщо суто літературні експерименти з вкрапленням автобіографічних елементів у художній текст або спроби видати такий текст як сповідь справжньої персони не несли шкоди читачеві та суспільству, і лише поглиблювали та урізноманітнювали наративні засоби, то підроблені життєписи інших літераторів та літературознавців, межували із кримінальним злочином і принесли чимало шкоди їхнім читачам а також самим фальсифікаторам.

У постіндустріальну добу біографічні/автобіографічні колізії набувають найбільш витонченої форми і яскраво виражають відносини особистості із соціумом. Поглиблюється конфлікт на межі Я/Інший, у суспільній свідомості підвищується важливість зв'язку життя автора з його твором, що переростає у своєрідну реакцію найбільш чутливих до віянь епохи авторів.

Після того як роман "Ловець у житті" набуває популярності, його автор американський письменник Дж. Селінджер, відомий відлюдник, переїздить у маленьке провінційне містечко, де максимально звужує коло спілкування. Проте він радо спілкується з місцевими школярами і навіть запрошує їх до себе додому. Проте, коли інтерв'ю, взяте для шкільної газети однією з учениць, раптово

з'являється у щоденному виданні міста, письменник на довгі роки припинив спілкування із громадськістю [6]. У 1986 році він дізнається, що британський автор Ян Гамільтон має намір опублікувати біографію, у якій широко використано листи Селінджера до інших авторів і друзів. Селінджер подає до суду, щоб зупинити публікацію, і суд врешті решт задовольняє позов, постановивши, що широке використання Гамільтоном листів, включаючи цитування та перефразування, було неприйнятним, оскільки право автора контролювати публікацію переважало над правом добросовісного використання. Парадоксальним наслідком судового процесу стає те, що багато подробиць приватного життя Селінджера набувають публічності у формі судових протоколів [5].

Схожий шлях уникнення публічності обирає Т. Пінчон (нар. 1937), автор трансгресивних конспірологічних романів. Про нього навіть не було відомо як він виглядає, через те що письменник уникав фотографування понад п'ятдесят років. Проте Пінчон не цурався дотепних загравань із громадськістю. Коли, у 1974 р. йому присудили Національну книжкову премію, він погодився щоби для отримання нагороди замість нього на сцену піднявся комік Ірвін Кові. Під час виступу ніхто не помітив заміни. Також письменник озвучив самого себе в анімаційному серіалі "Сімпсони", при чому на голові у персонажа був паперовий пакет, що водночас підкреслювало та висміювало анонімність Пінчона [3].

Письменник Роме́н Гарі́ напрочуд винахідливим чином перевіряв свій літературний таланти, відділивши власну персону від результату творчості. Після отримання Гонкурівської премії (яку за правилами не дають двічі одному й тому самому автору), він вигдав письменника Емілія Ажара, від імені якого опублікував чотири романи, і отримав ще одного "гонкура". Перед журналістами Ромена Гарі удавав його двоюрідний племінник. Згодом письменник розкрив свою містифікацію у есеї "Життя та смерть Емілія Ажара" [10, с. 171-204].

Та найбільшого резонансу серед автобіографічних містифікаторів ХХ ст. спромігся американський письменник та антрополог Карлос Кастанеда. Однією з концепцій його творів, написаних у жанрі магічного реалізму є "стирання особистої історії", і в її реалізації письменник досяг значних успіхів. Він так вперто і невтомно плував сліди власного життя, що й понині невідоме його справжнє походження і навіть точний рік народження. У своєму детальному дослідженні французький журналіст Крістоф Бурсейє "Істина брехні" (Carlos Castaneda, la vérité du mensonge), спираючись на інтерв'ю та задокументовані спогади знайомих, прибічників та опонентів Кастанеди, наводить щонайменше чотири версії походження та ранніх років талановитого антрополога, який в очах громадськості перетворився з часом на сумнівного езотеричного гуру. Усі, хто був більш менш близьким із "учнем дона Хуана" свідчать про те, що схильність до містифікацій та "плутання слідів" була притаманна Карлосу з юнацьких років, проте ступінь доктора філософії з антропології не була вигадкою. Деякі етнографи та антропологи, що викладали в Університеті Каліфорнії, стверджували, що студент Кастанеда, завдяки своїм польовим дослідженням, вочевидь зміг здобути нові відомості про наркотичні рослини корінних народів Мезоамерики та способи їх вжитку для досягнення змінених станів свідомості [1, с. 45]. Друзі та знайомі свідчать, що навчаючись в університеті він захоплювався філософією Гуссерля та Вітгенштайна та багато спілкувався із засновником етнометодології Гарольдом Гарфінкелем [1, с. 50-53]. Повісті Кастанеди, що написані як автобіографічні, виходять за рамки раціональних уявлень про природу людської свідомості та не піддаються верифікації, проте для нашого

дослідження важливо, що Кастанеда у реальному житті поводив себе так, наче і справді був їх персонажем.

Порівнюючи автобіографічні саморепрезентації наведених вище письменників, бачимо що Селінджер твердо притримувався радше антибіографічної концепції, тоді як Пінчон вдавався до різних форм автобіографічних містифікацій, що містили ігрову складову. Роме́н Гарі́, вигадавши паралельну автобіографію, здійснив перевірку власного таланту, відділивши в очах читачів та критиків персону автора від продукту його творчості. “Стирання особистої історії” Кастанеди можна трактувати з двох позицій. Перша подається самим автором як правда і означає приховування життєвих подробиць як духовну практику. Друга позиція є більш скептичною, та полягає у тому, що своєю таємничістю автор підвищував медійну зацікавленість і водночас унеможлиблював верифікацію подій, описаних у (псевдо)-автобіографічних творах. Утім, обидві позиції не виключають одна одну, та підтверджують принаймні літературний талант автора.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. У висновку спробуємо визначити, чи може біографічний/автобіографічний підхід розглядатися як персонологічний (або персоноцентричний) метод у царині культурно-антропологічного та філософського дослідження. Разом із світовими (Ф. Шлейермахер, В. Дільтей, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, Р. Рорті) та українськими (О. Валевський, І. Голубович, В. Менжулін) прибічниками біографічного методу у філософії, схилиємося до висновку, що біографія/автобіографія у широкому сенсі може бути практикою усвідомлення, переосмислення та взаємовідображення соціокультурних, філософських та культурно-антропологічних феноменів крізь призму досвіду та практик саморефлексії окремої особистості. Тобто ми можемо розглядати біографію/автобіографію як свого роду міст між нарративним та екзистенціальним вимірами. Ф. Шлейермахер, В. Дільтей та їх послідовники закріплюють за біографічним дискурсом двосторонній механізм тлумачення життя через мовлення (написання).

У свою чергу антибіографісти (Г. Гегель, М. Гайдеггер, Л. Вітгенштайн, М. Фуко) вважають, що життєписи авторів ніяк не впливають на розвиток і формування філософських ідей, і тому не мають розглядатися як частина філософії, а лише як літературний твір. Іронічно, що одним із межевих каменів так званого “біографічного повороту” (1990-ті роки) у філософії є публікація книги Р. Монка “Обов’язок генія” – біографії Л. Вітгенштайна, котрий неодноразово висловлювався на користь відокремлення “людського” від “філософського” [11, с. 308-311].

Варто відмітити, що з точки зору методологічного потенціалу навіть прихильники біографічного підходу відмічають певну його недосконалість, відсутність самодостатності. Біографічний підхід не може побудувати методологічне обґрунтування із самого себе і потребує обґрунтування, що відноситься до більш високого щаблю гуманітарної парадигми.

Список використаних джерел:

1. Bourseiller, Ch 2005, *Carlos Castaneda, la vérité du mensonge*, Monaco: *Du Rocher éditions*.
2. Dilthey, W 2002, ‘The Formation of the Historical World in the Human Sciences’, *Selected Works*. Vol. III, Part 2’. Princeton: *Princeton University Press*.
3. Ketzan, E 2010, *Literary Titan Thomas Pynchon Breaks 40-Year Silence – on The Simpsons!* Available from : <<https://shipwrecklibrary.com/the-modern-word/pynchon/sl-ketzan-simpsons/>>. [20 November 2023].

4. Lazaro, Rinconete y Don Pablos 1973, *Anónimo, Cervantes, Quevedo*; selección y edición Andrés B. Couselo, La Habana: *Instituto Cubano del Libro*, 525 p.
5. Lubasch, A 1987, 'Salinger Biography Is Blocked', *The New York Times*, January 30, Section A, Page 1.
6. Lutz, N 2002, 'Biography of J. D. Salinger', In Bloom, Harold (ed.). J. D. Salinger. "Bloom's BioCritiques", Philadelphia: *Chelsea House*, p. 3–44.
7. Misch, G 1950, *A History of Autobiography in Antiquity*, Vol. I, London: *Routledge & Paul*.
8. Vandevoorde, H 2019, '3.20 Fictional Autobiography', *Handbook of Autobiography / Autofiction*, edited by Martina Wagner-Egelhaaf, Berlin, Boston: *De Gruyter*, p. 603-610.
9. Августин, С 1999, *Сповідь*, Київ: *Основи*, с. 6-10.
10. Єрмоленко, В 2017, *Гарі, або Хамелеон. Далекі близькі. Есеї з філософії та літератури*, Львів: *Видавництво Старого Лева*, с. 171–204.
11. Менжулін, В 2010, *Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні*. Монографія, Київ: *НаУКМА*.
12. Цяпа, А 2006, 'Термінологічна парадигма автобіографічного жанру', *Житомир: Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, Вип. 26, с. 129 – 132.
13. Чернявська, О 2022, 'Новітні тенденції європейської автобіографічної рефлексії', *Вчені записки Таврійського Національного Університету імені В. І. Вернадського*. Спецвипуск присвячений євроінтеграційній тематиці, Київ: *Видавничий дім "Гельветика"*, с. 164–172.

References:

1. Bourseiller, Ch 2005, *Carlos Castaneda, la vérité du mensonge*, Monaco: *Du Rocher éditions*.
2. Dilthey, W 2002, 'The Formation of the Historical World in the Human Sciences', Selected Works. Vol. III, Part 2'. Princeton: *Princeton University Press*.
3. Ketzan, E 2010, *Literary Titan Thomas Pynchon Breaks 40-Year Silence – on The Simpsons!* Available from : <<https://shipwrecklibrary.com/the-modern-word/pynchon/sl-ketzan-simpsons/>>. [20 November 2023].
4. Lazaro, Rinconete y Don Pablos 1973, *Anónimo, Cervantes, Quevedo*; selección y edición Andrés B. Couselo, La Habana: *Instituto Cubano del Libro*, 525 p.
5. Lubasch, A 1987, 'Salinger Biography Is Blocked', *The New York Times*, January 30, Section A, Page 1.
6. Lutz, N 2002, 'Biography of J. D. Salinger', In Bloom, Harold (ed.). J. D. Salinger. "Bloom's BioCritiques", Philadelphia: *Chelsea House*, p. 3–44.
7. Misch, G 1950, *A History of Autobiography in Antiquity*, Vol. I, London: *Routledge & Paul*.
8. Vandevoorde, H 2019, '3.20 Fictional Autobiography', *Handbook of Autobiography / Autofiction*, edited by Martina Wagner-Egelhaaf, Berlin, Boston: *De Gruyter*, p. 603-610.
9. Augustin, S 1999, *Spoivid (Confessions)*, Kyiv: *Osnovy*, s. 6-10.
10. Yermolenko, V 2017, *Gari, abo Khameleon. Daleki blyzki. Esei z filosofii ta literatury (Gary, or Chameleon. Far relatives. Essays on philosophy and literature)*, Lviv: *Vydavnytstvo Staroho Leva*, s. 171–204.
11. Menjulin, V 2010, *Biografichniy pidkhid v istoryko-filosofskomu piznanni (Biographical approach in historical and philosophical knowledge)*. Monohrafiia', Kyiv: *NaUKMA*.
12. Tsiapa, A 2006, 'Terminologichna paradyhma avtobiografichnoho zhanru. (Terminological paradigm of the autobiographical genre)', *Zhytomyr: Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*, Vyp. 26.
13. Cherniavska, O 2022, 'Novitni tendentsii yevropeiskoi avtobiografichnoi refleksii. (The latest trends in European autobiographical reflection)', *Vcheni zapysky Tavriiskoho Natsionalnoho Universytetu imeni V. I. Vernadskoho*. Spetsvypusk prysviacheniyi yevrointehratsiinii tematytsi, Kyiv: *Vydavnychiy dim "Helvetyka"*, s. 164–172.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.46(10-11)-6

УДК [17.035.3:94:911.3](438:477)

**ПОГРАНИЧЧЯ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ:
ФЕНОМЕН КРЕСІВ****BORDERLAND IN THE CONTEXT OF NATIONAL IDENTITY: THE
PHENOMENON OF KRESY****Н. М. Король**

Актуальність теми дослідження. Драматизм і масштаб ситуації, в якій опинилася Україна з початком активного періоду російської агресії, зумовлюють необхідність парадигмального переосмислення явищ, які дозволяють зрозуміти поведінку (і мотивацію) наших геополітичних сусідів. У цьому дослідженні ми опишемо Польщу та детермінанти її світогляду, а отже, її геополітичного самопозиціонування.

Постановка проблеми. Одним із структурних елементів національної ідентичності є поняття території (батьківщини). У польській національній свідомості поняття власної території, а з ним і батьківщини, дуже часто маргіналізується. На його зміну в епіцентрі гуманітарних студій виникає поняття “креси”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію кресознавства можна побудувати за біполярним принципом. З одного боку, комплекс досліджень ностальгійно-апологетичного напрямку. Протилежний полюс гуманітарного дискурсу представляють спроби осмислити феномен “кресів” через застосування антиколоніальної парадигми.

Постановка завдання. З огляду на історичне накладення територій, які одночасно є “рідною землею/батьківщиною” для українців і кресами/пограниччям для польського народу, варто спробувати переосмислити етимологію та історичну еволюцію поняття “креси” в контексті його значення для національної самоідентифікації. Доцільно також окреслити, в рамках яких методологічних підходів можна здійснити наукове дослідження феномену кресів як простору пограниччя та елемента національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Для розгляду кореляції між поняттям

Urgency of the research. The drama and scale of the situation in which Ukraine found itself with the beginning of an active period of Russian aggression necessitate a paradigmatic understanding of matters that allow us to understand the behaviour (and motivation) of our geopolitical neighbors. In this research, we will describe Poland and the determinants of its worldview and, therefore, its geopolitical self-positioning.

Target setting. One of the structural elements of national identity is the concept of territory (homeland). In the Polish national consciousness, the concept of its own territory, and with it the concept of a homeland, is very often marginalized. To replace him in the epicentre of humanitarian studios, the concept of “kresy” arises.

Actual scientific researches and issues analysis. The historiography of kresy studies can be structured according to the bipolar principle. On the one hand, a set of studies performed in a nostalgic-apologetic direction. The opposite pole of humanitarian discourse is represented by attempts to comprehend the phenomenon of “kresy” by applying the anti-colonial paradigm.

The research objective. Given the historical overlay of territories that are both “native land/homeland” for Ukrainians and kresy/borderland for the Polish nation, it is worth attempting to rethink the etymology and historical evolution of the concept of “kresy” in the context of its significance for national self-identification. It is also advisable to outline within which methodological approaches it is possible to carry out a scientific study of the phenomenon of kresy as a space of borderland and an element of national identity.

The statement of basic materials. To consider the correlation between the

вітчизни і поняттям кресів як власне прикордонних територій (borderland) варто звернутися до історичного минулого, щоб зрозуміти процес еволюції семантичного та концептуального наповнення поняття “креси”. Кожен етап семантичної трансформації поняття Кресів можна корелювати з певною методологічною парадигмою, яка дозволяє осмислювати його роль в історії, культурі та політиці Польщі. Відповідно феномен Кресів можна розглядати в різних парадигмальних площинах – гранд-нарративній, студій пам'яті, постколоніальній.

Висновки. “Креси” втілюють ідею квінтесенції “польськості”, яка іноді замінює собою поняття батьківщини та національної території. Зважаючи на сучасну цивілізаційно-культурну ситуацію та нове встановлення меж цивілізацій, необхідні спільні зусилля науковців у переосмисленні порубіжжя (і кресів) як простору спільного цивілізаційного пограниччя.

Ключові слова: пограниччя, національна ідентичність, національна свідомість, Креси, постколоніальний дискурс, наратив.

concept of the fatherland and the concept of kresy as a border territory itself (borderland), it is worth turning to the historical past in order to understand the process of evolution of the semantic and conceptual content of the concept of “kresy”. Each stage of changing the semantic content of the concept of kresy can be correlated with a certain methodological paradigm, which allows us to comprehend its role in the history, culture, and politics of Poland. Accordingly, the kresy phenomenon can be considered in various paradigms: grand narrative, memory studies, and postcolonial.

Conclusions. Kresy embodies the idea of the quintessence of “Polishness” sometimes replacing the concept of the homeland and national territory. Given the modern civilizational and cultural situation and the new establishment of the boundaries of civilizations, the joint efforts of scientists in rethinking the borderland (and kresy) as a space of a common civilizational frontier are necessary.

Keywords: borderland, national identity, national consciousness, Kresy, postcolonial discourse, narrative.

Актуальність теми. Драматизм та масштабність ситуації, в якій опинилась Україна з початком активного періоду російської агресії, зумовлює потребу в парадигмальному осмисленні речей, які дозволяють зрозуміти поведінку (та її мотивацію) наших геополітичних сусідів. В цьому дослідженні мова йтиме про Польщу як одного з найбільш активних союзників України. А саме - про детермінанти її світоглядного, а відтак і геополітичного самопозиціонування. Однією з таких детермінант національного світогляду (*świadomość narodowa* - саме такий термін значно частіше вживається в сучасному польському гуманітарному дискурсі) є національна ідентичність.

Постановка проблеми. Поняття національної ідентичності, всебічно розглянуте в однойменній праці Ентоні Сміта [7], (яка за час від свого виходу в світ отримала статус класичного фундаментального дослідження, одного з ключових в царині студій над ідентичністю), мужньо витримало випробування маргіналізацією в добу тотального зацікавлення глобалізацією, лібералізацією, мультикультуралізмом. В нашому сьогоденні, коли здійснюється спроба реанімувати імперський дискурс як в геополітичному форматі, так і в гуманітарному просторі, такі, здавалось би, давно усталені концепти, як національна держава, право народів на самовизначення, національна ідентичність – потребують додаткового обстоювання – а заодно і переосмислення. Саме тому концепт національної ідентичності знову опинився в полі зору багатьох сучасних дослідників, в тому числі українських. Серед них ми можемо назвати відому київську культурологиню Наталію Кривду [4], соціолога Данила Судина [8] і багатьох інших. Реактуалізація національної

ідентичності в сучасному гуманітарному дискурсі відбувається із застосуванням аналізу тих же ключових елементів, які виокремлює в структурі даного феномену вищезгадуваний Ентоні Сміт. Одним з структурних елементів національної ідентичності є поняття території (рідної землі, батьківщини). Його вагомість і системотворчість озвучують сучасні українські дослідники. Так, Наталія Кривда, розглядаючи моделі національної ідентичності і виділяючи стандартні компоненти західної моделі, на перше місце ставить поняття “історичної території” [4]. Данило Судин, пропонуючи діяльнісне трактування національної самоідентифікації, зазначає про важливість концепції “землі і крові” в націєтворчих процесах і в структурі національної ідентичності [8].

Саме в польській національній свідомості з ось цим ідентифікаційним маркером існують певні парадокси. Для сучасної масової свідомості поляків (окремо зазначимо, що мова не йде про світогляд науковців) ключовим територіальним елементом і аналогом вітчизни є поняття кресів. Яке в принципі корелюється або є аналогічним до поняття пограниччя. Поняття власної території, а разом з ним і поняття батьківщини, дуже часто маргіналізується. На зміну йому в епіцентрі національної свідомості – і заодно і у фокусі гуманітарних студій опиняється поняття “кресів”. Як елемент національної свідомості, креси перетворюються на підґрунтя національних стереотипів та поведінкових паттернів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію кресознавства можна структурувати за двополюсним принципом. З одного боку - неймовірно масштабний комплекс праць, виконаних в ностальгійно-апологетичному руслі, як-от “Елегія про Креси” [12] Анджея Новака. Протилежний полюс гуманітарного дискурсу представлений спробами критично осмислити феномен “кресовості”, переважно застосовуючи методологію антиколоніальної парадигми. Найбільш значуща серед таких праць – “Міф “східних окраїн”, або як йому покласти край” Данієля Бовуа [1]

Постановка завдання. Враховуючи історичне накладання територій, котрі є одночасно “рідною землею/батьківщиною” для українців, і Кресами/пограниччям для польської нації, варто здійснити спробу переосмислення етимології та історичної еволюції поняття “кресів” в контексті його значення для національної самоідентифікації. Також доцільно окреслити, в рамках яких методологічних підходів можна здійснювати наукове дослідження феномену кресів як простору пограниччя та елементу національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Okремо окреслимо еволюцію поняття пограниччя в його історичному науковому аспекті. Первинно поняття (як теорія) фронтиру запропоноване Фредериком Тернером в його доповіді “Значення кордону в історії США” [14], яку він виголосив у 1893 році на з’їзді Американської історичної асоціації. Концепція “фронтиру” як динамічного рухливого кордону, що становить межу між “варварством” і “цивілізацією” та є підставою для творення нових соціальних інститутів та ідентичностей, суттєво еволюціонувала на шляху ґрунтовних і запеклих дискусій (з однією з них можемо ознайомитись на сторінках часопису “Україна модерна” [5]) і врешті-решт знайшла своє оновлене тлумачення та належне місце в сучасній гуманітаристиці. Напрямок border studies (інакше кажучи - студії прикордоння) прийшов на зміну теорії фронтиру. Стосовно термінології - в науковому дискурсі набагато частіше застосовуються терміни border, borderland або boundary. В кожному випадку теоретичні інтерпретації феномену прикордонних територій мають дуже багато напрямків і вимірів, найкраще їх структурував американський історик

Альфред Рібер. На основі широкого історіографічного аналізу дослідник виділяє три основні історико-аналітичні підходи до розуміння кордону. Перший з них - територіальний кордон, поняття, яке оформилося з ростом централізованих держав і визначається державною політикою. Історично такий тип кордону представлений державним та/або військовим кордоном, що, як свідчить французький історичний досвід, буде тісно пов'язане з територіальним виміром національного тіла. Друге значення поняття кордону було сформульовано в роботах соціальних істориків і антропологів. Це межа соціальних, культурних та економічних структур, яка, зберігаючи свій географічний і територіальний вимір, підкреслює суб'єктивну "людську" складову взаємодії і розмежування. Третє значення поняття кордону - символічна межа в ментальній географії, яка артикулюється і проявляється у визначенні великих символічних регіонів, таких як "Європа" або "Східна Європа". Спираючись на розроблену типологію, автор пропонує порівняльну картину феномена кордону в історії, виділяючи історично сформовані типи кордону, сформовані під впливом державних, культурних і екологічних факторів [6]. Усі ці три типи інтерпретації кордону/пограниччя: державно-територіальний, соціально-антропологічний та ментально-географічний - можна спостерегти, аналізуючи феномен кресів.

Пробуючи розглянути кореляцію між поняттям вітчизни і поняттям кресів як власне прикордонних територій (borderland) варто звернутися до історичного минулого, щоб зрозуміти процес еволюції семантичного та концептуального наповнення поняття "креси".

Власна назва "Креси" (з великої літери) означала у XVII—XVIII століттях вузьку смугу прикордонних земель ("окраїнних") у південно-східній частині І Речі Посполитої. Також вважається, що початково під словом Креси розумілися оборонні поселення на пограниччі Поділля та України, що захищали Річ Посполиту від татарської навали, а згодом козацьких набігів. З часом цим словом позначали прикордонні землі південно-східних рубежів.

Переломним моментом в еволюції поняття кресів було XIX століття. Після брутальних поділів між Росією, Австрією та Пруссією, завершується період польської державності - І Речі Посполитої. За висловом Нормана Дейвіса, "...Польща була тепер Ідеєю. Вона існувала в людських думках, навіть якщо її не завжди можна було помітити на землі, в матеріальному світі" [2, с. 460]. Наслідком втрати державності стають два взаємопов'язані процеси - намагання її відновити (шляхом політичної боротьби та повстань) та процес формування нації. "За браком національної держави польська національна свідомість мала чотири головні джерела натхнення: церкву, мову, історію та расу" [2, с. 466] - і власне на перетині мови та історії, в літературному середовищі формується новий, міфологізований образ кресів. Певною мірою він перегукується з Тернерівським фронтіром і цілком узгоджується з ментально-географічним типом пограниччя Альфрела Рібера. Східний мур західної цивілізації. Земля обітована народу польського. Найбільш репрезентативною є назва книжки Оскара Галецького "Borderlands of Western Civilization" (1952). Автор говорить kresy wschodnie, що постали як цивілізаційна межа між західною, римокатолицькою, культурою та православним російським світом.

Поняття "Креси" в його сучасному тлумаченні з'явилося в середині XIX століття - його вжив Вінцентій Поль у поемі-рапсодії "Могорт" (1856), яка оспівує лицарство захисників пограниччя. В поемі поняття вживалося у старопольському розумінні як термін для позначення далекого прикордоння, що

живе своїм ритмом [13]. Невдовзі воно набуло ширшого географічного значення і почало означати південно-східні землі колишньої Речі Посполитої, втрачені внаслідок поділів і перетворені на складову частину Російської імперії, які в російській номенклатурі називалися “Південно-Західні губернії”. У ХІХ столітті всю територію російського поділу, яка не входила до Королівства Польського, у польській культурі зазвичай називали “забраними землями”.

Від моменту свого запровадження в літературній а загал, так і загалом гуманітарний дискурс поняття кресів систематично еволюціонує. Воно змінюється і, зрештою, кожен етап зміни семантичного наповнення цього значення можна корелювати з певною методологічною парадигмою, яка дозволяє осмислювати його роль в історії, культурі та політиці Польщі.

Формування польської національної свідомості і структуризація національної ідентичності, елементи якої набувають дуже барвистого, своєрідного або якщо польською - характеристичного звучання. В спробах осмислення історичного минулого поняття креси поступово міфологізується. На межі ХІХ – ХХ століть воно починає активну корелюватися з поняттям тернівського фронтиру: Креси це територія Речі Посполитої обох народів, яка просуває цивілізацію і є форпостом цієї цивілізації та захистом від дикого Сходу. Найкраще розуміння міфологізованості тлумачення простору Кресів пропонує Кшиштоф Квасьневський в своїй науковій розвідці “Polskie Kresy Wschodnie a Deutsche Ostmarken” [11]. Дослідник описує з точки зору соціальної психології набір характеристик, які згодом утвердилися в масовій/національній свідомості як уявлення про своєрідну “землю обітовану”: 1) зональність, зрозуміла однак більше як напрям, ніж як область; 2) більший акцент на периферійності, ніж на тяжінні до центру; 3) наступ і розширення державного володіння (переважання державного мислення над національним, державної асиміляції над національною контракультурацією); 4) одностороннє відчуття сили, переваги, автоматизм приналежності до вищого, титулованого етнокласу, який наділений правами; 5) задоволення здобутим; 6) споконвічний зв'язок з молодістю і мужністю, з пригодами; 7) задоволення від залучення “чужих”, але вірних реалізаторів власних прагнень [11, с. 24]

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття в історичній науці розпочинається епоха “великих національних історій”. Як зазначає Наталія Яковенко, “...націю ототожнювали з славним народом минулого, а його буття на нібито питомій території тлумачили як засвідчене у неперервній тягlostі від найдавніших часів до сьогодення, підкреслювали культурні чи політичні переваги над сусідами, конструювали образ зовнішнього ворога” [9, с. 176]. Дослідниця говорить про телеологічний характер такої історичної конструкції – “буття нації поставало як неunikненна реалізація наперед визначеної мети” [ibid.]. Таким чином формуються гранд-наративи національних історій народів європейського континенту, в тому числі і польського. Наративістська модель історичного дискурсу передбачає, передусім, не пошук і пояснення історичних текстів, а їхню інтерпретацію, яка, в свою чергу, бачить в них поєднання логіки, поетики і риторики, які у підсумку творять певний “код”, що його історик прагне переказати іншим [3, с. 215]. Феномен Кресів органічно інкорпорується в більш загальне поняття “питомої території”, а телеологічність історичного розвитку узасаднюється цивілізаційною місією.

Саме тому на початку ХХ ст., а насамперед у період ІІ Речі Посполитої, слово “креси” знову почали писати з великої літери, а його значення поширювалося на територію, що входила до складу Великого князівства

Литовського та Східної Галичини. Після Ризького договору 1921 р., який визначав лінію нового польського східного кордону, було використано поняття “втрачених кресів”, також відомих як “зовнішні креси” або “дальні креси”, під якими розумілися землі колишньої Речі Посполитої, які згідно договору, увійшли до складу СРСР. Натомість “внутрішні креси” ототожнювались з територією між лінією Керзона та східним кордоном. На той час Львів і Вільнюс вважались головними кресовими містами. В час міжвоєнного періоду, а саме з 1918 по 1939 рік (II Річ Посполита) семантика кресів дещо видозмінюється і стає частиною саме націоналістичного дискурсу: креси стають синонімом польськості. Зрештою, теорія цивілізаційного фронтиру також присутня: польська держава трактується як кордон західної цивілізації з реінкарнацією російської імперії - Радянським Союзом. “У свідомості польських еліт міжвоєнного періоду Східні Креси мали не тільки економічну цінність, а й становили основу статусу наддержави, а отже, і самого існування Речі Посполитої” - зазначає у своїй статті Пшемислав Журавскі Вель Граєвскі [15].

Розпад в 1989 році соціалістичної системи зумовлює “велике повернення” в дослідженнях пограниччя/кресів. Враховуючи те, що в соціалістичні часи PRL (Польської народної республіки) термін “креси” старалася максимально витіснити на маргінес наукового дискурсу, інтерес до нього і як до поняття і як до свого (славного) минулого спалахує з новою силою. Фактично в Польщі кінця ХХ - початку ХХІ століття осмислення кресів йде чітко розмежованими (навіть взаємовиключними) напрямками. Перший напрям можна трактувати в рамках парадигми/методології *memory studies*. Креси в масовій свідомості перетворюються на якийсь своєрідний пара-біблійний, втрачений рай, землю обітовану, з якою походить майже кожна польська родина - і фактично стають об'єктом некритичного тлумачення.

В сучасному польському гуманітарному (політичному також) дискурсі Креси вийшли за межі просторовості і стали втіленням національної пам'яті, національної свідомості, зрештою, національної ідентичності. Гіперболізуючи та міфологізуючи самотність і специфіку пограниччя, яке дало Польщі митців та державних діячів світового масштабу: Міцкевич, Словацький, Шимановський, Костюшко, Пілсудський, - поняття Кресів перетворилось на втілення концентрованої польськості. “Kresy sprzed II wojny światowej często przedstawiane są w kontekście sentymentalnym i wspomnieniowym, jako „kraj lat dziecińczych” i raj utracony” [15] - зазначає в своєму дослідженні П. Вель Граєвський

Сформований таким чином уявний простір по обидва боки польсько-українського кордону, який живиться завдяки асиметричній національній пам'яті обох народів, породив два концепти – Східних Кресів у Польщі та Закерзоння в Україні. Перший є збірним образом “втрачених земель” колишніх територій II Речі Посполитої і продуктом колоніального дискурсу відродження Великої Польщі “від моря до моря”. З українського боку йому протиставляється концепт Закерзоння – пасма українських етнографічних територій здовж польського і білоруського кордонів з півночі на південь, які до 1947 р. переважно населяли українські автохтони. Це ідея ностальгії за втраченими крайніми західними споконвічними українськими землями, що впливає з ідеї відродження України від Сяну до Дону. Обидва концепти – Великої Польщі та Великої України - є проявами історичного романтизму та продуктом націоналістичної інтерпретації історії, що ґрунтувалися на принципі “землі та крові”. В силу антагоністичності двох підходів знайти компроміс чи хоча б вести діалог в рамках цієї парадигми видається складним завданням.

Натомість другий напрямок, який пробує осмислювати креси застосовуючи критичне мислення, здійснює цю спробу в рамках постколоніальних студій, базуючись переважно на інструментарії та методології, запропонованих ще Едвардом Саїдом. Саме цей напрям інтерпретує креси як типово колонізаторську спробу самопозиціонування та самоосмислення.

Попри тотальне домінування інтерпретації Кресів в апологетичному руслі, слід зазначити і присутність в польському (зрештою, і українському також) гуманітарному дискурсі праць, в яких аналізуються колоніальні та постколоніальні аспекти так званого польського пограниччя.

К. Квасьневський, професор соціології Ягеллонського університету, бачить Креси як експансію анексіоністського мислення в термінах розширення державного простору до національного пограниччя, а отже позиціонує його як область асиміляції та акультурації. Дослідник виокремлює різноманітні спроби узаконити офензивність злобування кресів для власної (та іншоетнічних) спільноти, такі як почуття місії, поширення “істинної” віри, цивілізації, науки і культури [4, с. 27].

Автор ще однієї з таких аналітичних розвідок – “Kolonialne i postkolonialne aspekty polskiego dyskursu kresoznawczego (zarys problematyki)” [3], Богуслав Бакула, стверджує, що мова польських кресознавчих досліджень містить несвідомі мовні конструкції, образні кліше, що накладають свій образ світу та визначення схильності до того, щоб інші були виключені, хоча багато говориться про діалог, багатокультурність і розуміння з точки зору науки та/або ідеології. Це свідчить про надзвичайно велике поширення колонізаторських форм пам’яті, тоді як об’єкт колонізації (тобто населення українських, білоруських, литовських земель) є виведеним за межі суб’єктності, якщо не навмисно небажаним. Не вдаючись у суть цих творів, автор узагальнює їх спільні риси, а саме: 1) ідеалізація мультикультуралізму із Польщею в центрі як засобом і єдиним ключем пояснення цього світу в його цілісності; 2) відмова від мов, визнаних порубіжними і меншісними (навіть якщо ця меншість перебуває на прикордонні та становить більшість); 3) демонізація, екзотизація чи ідеалізація Іншого, не-поляка; 4) трактування пограниччя як складової концепції польської історико-цивілізаційної місії; 5) уникнення справжнього, реального контакту з Іншим (не-поляком) через бар’єр умовного діалогу, тобто діалогу, який насправді є монологом вищої польськості; 6) пограничність як умовний плюралізм, тому що він зосереджений навколо найважливішої цінності, якою є польська культура; 7) патерналізм; 8) полонізація культурного різноманіття порубіжжя; 9) нав’язування іншим власної перспективи, термінології та бачення прикордонної культури [10, с. 20]. Для подолання колоніальної парадигми в польському гуманітарному дискурсі дослідник пропонує створити проєкт “інтегральних порівняльних досліджень”, котрий у поєднанні з постколоніальною теорією стане відправною точкою для міждисциплінарних досліджень так званого “прикордоння”, що долає невидимі та видимі кордони наукової свідомості, пов’язаної з колоніальним дискурсом.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнюючи вищесказане, можна виокремити специфіку протилежних підходів в сучасних інтерпретаціях поняття “кресів”. Перш за все креси втілюють ідею квінтесенції “польськості”, подекуди підміняючи поняття батьківщини і національної території. В такому смисловому наповненні концепт кресів є антагоністичним до концепту українських територій “від Сяну до Дону”. Очевидно, що враховуючи сучасну цивілізаційно-культурну

ситуацію, трансформацію і нове усталення меж цивілізацій (європейської та московсько-радянської) необхідні спільні зусилля науковців в переосмисленні пограниччя (і Кресів) як простору спільного цивілізаційного фронтиру.

Список використаних джерел:

1. Бовуа, Д 1998, 'Міф "східних окраїн", або як йому покласти край', *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, № 5.
2. Дейвіс, Норман 2008, *Боже ігрище: історія Польщі*, Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашчук, Київ: Вид-во Соломії Павличко "Основи".
3. Зашкільняк, Л 1999, *Методологія історії від давнини до сучасності*, Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.
4. Кривда, Н 2022, *Національна ідентичність*. Доступно: <<https://www.youtube.com/watch?v=5UtaCqyc08>>. [17 Липень 2023].
5. "Поверх кордону": концепція прикордоння як об'єкт дослідження 2011, Форум, Україна Модерна, № 18. с. 47-79.
6. Рібер, АЯ 2003, 'Зміна концепцій та конструкцій кордонів: порівняльно-історичний підхід', *Ab Imperio*, (1), с. 23-46.
7. Сміт, Ентоні, Д 1994, *Національна ідентичність*, Київ: Основи, с. 10-27.
8. Судин, Данило 2023, *Українська ідентичність 2.0: бути українцями після 24 лютого 2022 р.* Доступно: <<https://www.youtube.com/watch?v=tH8PZJJBRQ>>. [31 Серпень 2023].
9. Яковенко, Н 2007, *Вступ до історії*, Київ: Критика.
10. Bakula, B 2006, 'Kolonialne i postkolonialne aspekty polskiego dyskursu kresoznawczego (zarys problematyki)', *Teksty Drugie*, 6, pp. 11-33. Available from: <http://rcin.org.pl/Content/51746/PDF/WA248_68418_P-I-2524_bakula-kolonial.pdf>. [17 Липень 2023].
11. Kwaśniewski, K 1999, 'Polskie Kresy Wschodnie a Deutsche Ostmarken', *Przegląd Zachodni*, nr 55, s. 1-28.
12. Nowak, A 2011, *Wstęp. Elegia o Kresach*, Czarna księga Kresów, red. J. Wieliczka-Szarkowa, Kraków, s. 7-13.
13. *Dziela Wincentego Pola 1875-1878*, Wierszem i prozą pierwsze wyd. zupełne przejrz. przez samego aut. T. 1 *Seria pierwsza: Poezje*.
14. Turner, Frederick, Jackson 1920. *The Frontier in American History*, N.Y.: Henry Holt and Company. Available from: <<https://rivercity.wusd.k12.ca.us/documents/Academics/Social-Science/GRADE-11-US-HISTORY/PRIMARY-SOURCE-DOCUMENTS/8960811963748714857.pdf>>. [17 September 2023].
15. Żurawski vel Grajewski, P (n.d.), *Kresy – dzieje pewnego pojęcia*. Available from: <<https://teologiapolityczna.pl/prof-przemyslaw-zurawski-vel-grajewski-kresy-dzieje-pewnego-pojecia-1>>. [17 September 2023].

References:

1. Bovua, D 1998, 'Mif "skhidnykh okrain", abo yak yomu poklasy krai (The myth of the "eastern borderlands", or how to put an end to it.)', *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, № 5.
2. Deivis, Norman 2008, *Bozhe ihryshche: istoriia Polshchi (God's playground: the history of Poland)*, Norman Deivis; per. z anhl. P. Tarashchuk. Kyyv: Vyd-vo Solomii Pavlychko "Osnovy".
3. Zashkilniak, L 1999, *Metodolohiia istorii vid davnyny do suchasnosti (Methodology of history from ancient times to modern times)*, Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka.
4. Kryvda, N 2022, *Natsionalna identychnist (National identity)*. Dostupno: <<https://www.youtube.com/watch?v=5UtaCqyc08>>. [17 Lypen 2023].

5. "Poverkh kordonu": kontseptsiiia prykordonnia yak obiekt doslidzhennia ("Over the border": the concept of the border as an object of research) 2011, Ukraina Moderna, № 18, s. 47-79.
6. Riber, AYа 2003, 'Zmina kontseptsii ta konstruktsii kordoniv: porivnialno-istorychnyi pidkhid (Changing concepts and constructions of borders: a comparative-historical approach)', *Ab Imperio*, (1), s. 23-46.
7. Smit, Entoni, D 1994, *Natsionalna identychnist (National identity)*, Kyiv : Osnovy, s.10-27.
8. Sudyn, Danylo 2023, *Ukrainska identychnist 2.0: buty ukraintsiamy pislia 24 liutoho 2022 r (Ukrainian identity 2.0: to be Ukrainian after February 24, 2022)*. Dostupno: <<https://www.youtube.com/watch?v=tH8PZJJBRQ>>. [31 Serpen 2023].
9. Iakovenko, N 2007, *Vstup do istorii (Introduction to History)*, Kyiv: Krytyka.
10. Bakula, B 2006, 'Kolonialne i postkolonialne aspekty polskiego dyskursu kresoznawczego (zarys problematyki)', *Teksty Drugie*, 6, pp. 11-33. Available from: <http://rcin.org.pl/Content/51746/PDF/WA248_68418_P-I-2524_bakula-kolonial.pdf>. [31 Serpen 2023].
11. Kwaśniewski, K 1999, 'Polskie Kresy Wschodnie a Deutsche Ostmarken', *"Przeгляд Zachodni"*, nr 55, s. 1-28.
12. Nowak, A 2011, *Wstęp. Elegia o Kresach*, Czarna księga Kresów, red. J. Wieliczka-Szarkowa, Kraków, s. 7-13.
13. *Dziela Wincentego Pola 1875-1878*, Wierszem i prozą pierwsze wyd. zupełne przejr. przez samego aut. *T. 1 Seria pierwsza: Poezje*.
14. Turner, Frederick, Jackson 1920. *The Frontier in American History*, N.Y.: Henry Holt and Company. Available from : <<https://rivercity.wusd.k12.ca.us/documents/Academics/Social-Science/GRADE-11-US-HISTORY/PRIMARY-SOURCE-DOCUMENTS/8960811963748714857.pdf>>. [17 September 2023].
15. Żurawski vel Grajewski, P (n.d.), *Kresy – dzieje pewnego pojęcia*. Available from : <<https://teologiapolityczna.pl/prof-przemyslaw-zurawski-vel-grajewski-kresy-dzieje-pewnego-pojecia-1>>. [17 September 2023].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.46(10-11)-7

УДК 130.1:17.022.1

**АРЕТОЛОГІЧНА ЕТИКА В СТРАТЕГІЯХ АКАДЕМІЧНОЇ
ДОБРОЧЕСНОСТІ**
ARETOLOGICAL ETHICS IN STRATEGIES OF ACADEMIC INTEGRITY

О. В. Пономаренко

Актуальність теми дослідження. Останнім часом українська система освіти зазнає значних світоглядних, методично-організаційних трансформацій, які спричинені як розвитком інформаційних технологій, так й загально універсальною вимогою – доброчесності у освітньому середовищі. Дотримання академічної доброчесності передбачає не тільки виконання законодавчо закріплених правил, але й

Urgency of the research. Recently, the Ukrainian education system has undergone significant methodological and organizational transformations driven by both the development of information technologies and the universal demand for integrity within the educational environment. Adhering to academic integrity involves not only compliance with legislatively established rules but also an internal, profound alignment of

внутрішню глибоку відповідність учасників освітнього процесу моральним догмам етики відповідальності. Цей постулат, зокрема в українських контекстах, потребує посиленої аргументації. Мова йде про пошук етичного підґрунтя в умовах війни, що є водночас умовою та безкомпромісною вимогою морального самоздійснення людини в час великого напруження та невизначеності. Саме цим і пояснюється звернення у статті до етичних настанов античної аретології.

Постановка проблеми. Етика доброчесності як один із підходів в нормативній етиці, що ґрунтується на моральній філософії Арістотеля, має значний потенціал допомогти сучасній людині в формуванні моральних орієнтирів, вказуючи шлях до досягнення особистого процвітання та суспільного благополуччя. Етика доброчесності дозволяє враховувати контекст і гнучко реагувати на складні ситуації, забезпечуючи взаємодію між особистими інтересами і суспільним благом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постановка проблеми в такому аспекті передбачає звернення до праць Елізабет Анскомб, Аласдера Макінтайра, Філіппи Фут, Розалінд Херстхаус, Роджера Кріспа, Едіт Холл.

Проблема академічної доброчесності набула свого висвітлення у працях В. Ромакіна, Т. Фінікова, А. Артюхова, М. Гриньової, Л. Рижак, О. Цокур, Ю. Калиновського, В. Хмарського та інших.

Постановка завдання. Розкрити творчий потенціал аретологічної етики та можливість його застосування у розробці стратегії доброчесності та її ефективного втілення в академічному, культурному та суспільно-політичному просторах сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Зміни в моральній філософії від Арістотеля до наших днів обумовлені різноманітними історичними, культурними та філософськими впливами. В середині ХХ століття в нормативній етиці переважали дві теорії - деонтологія, яка черпала натхнення від філософа ХVIII століття Іммануїла Канта, та утилітаризм, який бере свій початок з філософії Джеремі Бентама і

participants in the educational process with the moral principles of responsibility ethics. This postulate, particularly in Ukrainian contexts, requires enhanced argumentation. The article discusses the search for ethical foundations in conditions of war, which simultaneously serves as a condition and an uncompromising requirement for the moral self-realization of individuals during times of great tension and uncertainty. This is why the article turns to ethical guidelines from ancient aretology.

Target setting. Virtue ethics, rooted in Aristotle's moral philosophy, holds significant potential to assist modern individuals in shaping moral guidelines, indicating a path towards personal flourishing and societal well-being. Virtue ethics allows for context consideration and flexible responses to complex situations, fostering the interaction between personal interests and the common good.

Actual scientific researches and issues analysis. Framing the problem in this aspect involves referring to the works of Elizabeth Anscombe, Alasdair MacIntyre, Philippa Foot, Rosalind Hursthouse, Roger Crisp, and Edith Hall. The issue of academic integrity has been addressed in the research of V. Romakin, T. Finikova, A. Artyukhov, M. Grynyova, L. Ryzhak, O. Tsokur, Y. Kalinovsky, V. Khmarsky and others.

The research objective. Unveiling the creative potential of aretological ethics and its applicability in crafting a strategy of integrity and its effective implementation in the academic, cultural, and socio-political realms of contemporary Ukraine.

The statement of basic materials. Changes in moral philosophy from Aristotle to the present day are shaped by diverse historical, cultural, and philosophical influences. In the mid-20th century, normative ethics was dominated by two theories: deontology, inspired by the 18th-century philosopher Immanuel Kant, and utilitarianism, rooted in the philosophies of Jeremy Bentham and J.S. Mill. Elizabeth Anscombe, in her work "Modern Moral

Дж. С. Мілля. Елізабет Анскомб в праці "Сучасна моральна філософія" (1958) звернула увагу дослідників на легалістичний поворот в етиці. Вона вказала на те, що варто відійти від розуміння чесноти як просто обов'язку чи зобов'язання, і повернутися до аристотелівського підходу, де чесноти розглядаються як ключові якості характеру, спрямовані на досягнення людського процвітання. Праця Елізабет Анскомб стала поштовхом для відродження етики доброчесності. Філіппа Фут, Розалінд Хертсхаус, Едіт Холл та інші сприяли реабілітації і розвитку етики доброчесності, роблячи акцент на моральній філософії Арістотеля. Ці філософи прагнуть не лише відродити, але й адаптувати аристотелівське вчення про доброчесність до вимог сучасного суспільства, врахувавши виклики сьогодення, що внесло вагомий внесок в розвиток нормативної етики, розширюючи дискусії і розглядаючи аспекти доброчесності в контексті сучасних моральних теорій.

Висновки. Здійснення стратегії академічної доброчесності в складно-структурованих сучасних українських контекстах потребує систематичного й ретельного дотримання вимог доброчесності в освітньому середовищі та практичної реалізації проекту етичного просвітництва серед широких верств населення. Теоретичні підвалини цього проекту мають ґрунтуватися на універсальних принципах аретологічної етики. Аристотелівська ідея доброчесності, як керівної сили для досягнення благополуччя людського життя, набуває нового сенсу в умовах сучасності, сприяючи гармонійному розвитку особистості та зміцненню моральних засад у сучасному світі. Навіть, беручи до уваги, що соціально-культурні контексти змінилися, ключові аспекти концепції доброчесності Арістотеля залишилися релевантними та цінними для морального розвитку та досягнення особистого процвітання у сучасному світі. У цьому контексті чесноти стають важливою основою для формування цілісної особистості та визначення моральної поведінки.

Ключові слова: аретологічна

Philosophy" (1958), highlighted a legalistic shift in ethics, suggesting a departure from viewing virtues as mere duties or obligations, advocating a return to Aristotle's approach where virtues are seen as key qualities of character aimed at human flourishing. Anscombe's work sparked a revival of virtue ethics. Philosophers like Philippa Foot, Rosalind Hursthouse, Edith Hall, and others contributed to the rehabilitation and development of virtue ethics, emphasizing Aristotle's moral philosophy. These philosophers seek not only to revive but also to adapt Aristotle's teachings on virtue to the demands of modern society, addressing contemporary challenges. Their contributions have significantly influenced the development of normative ethics, expanding discussions and examining aspects of virtue in the context of contemporary moral theories.

Conclusions. The implementation of academic integrity strategies in the complex and multifaceted modern Ukrainian contexts requires systematic and careful adherence to ethical standards in the educational environment and the practical realization of an ethical enlightenment project among the general population. The theoretical underpinnings of this project should be based on the universal principles of aretological ethics. Aristotle's idea of virtue, as a guiding force for achieving human well-being, takes on new meaning in contemporary conditions, contributing to the harmonious development of personality and the strengthening of moral foundations in the modern world. Even considering that socio-cultural contexts have changed, the key aspects of Aristotle's virtue concept remain relevant and valuable for moral development and personal flourishing in the modern world. In this context, virtues become a crucial foundation for shaping a holistic personality and defining moral conduct.

Keywords: aretological ethics,

етика, академічна доброчесність, освіта, чеснота, моральне зобов'язання, деонтологія, утилітаризм.

academic integrity, education, virtue, moral obligation, deontology, utilitarianism.

Актуальність теми дослідження. Останнім часом українська система освіти зазнає значних світоглядних, методично-організаційних трансформацій, які спричинені як розвитком інформаційних технологій, так й загальною універсальною вимогою – доброчесності у освітньому середовищі. Дотримання академічної доброчесності передбачає не тільки виконання законодавчо закріплених правил, але й внутрішню глибоку відповідність учасників освітнього процесу моральним догмам етики відповідальності. Цей постулат, зокрема в українських контекстах, потребує посиленої аргументації. Мова йде про пошук етичного підґрунтя в умовах війни, що є водночас умовою та безкомпромісною вимогою морального самоздійснення людини в час великого напруження та невизначеності. Саме цим і пояснюється звернення у статті до етичних настанов античної аретології.

Постановка проблеми. Етика доброчесності як один із підходів в нормативній етиці, що ґрунтується на моральній філософії Арістотеля, має значний потенціал допомогти сучасній людині в формуванні моральних орієнтирів, вказуючи шлях до досягнення особистого процвітання та суспільного благополуччя. Етика доброчесності дозволяє враховувати контекст і гнучко реагувати на складні ситуації, забезпечуючи взаємодію між особистими інтересами і суспільним благом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постановка проблеми в такому аспекті передбачає звернення до праць Елізабет Анскомб, Аласдера Макінтайра, Філіппи Фут, Розалінд Херстхаус, Роджера Кріспа, Едіт Холл.

Проблема академічної доброчесності набула свого висвітлення у працях В. Ромакіна, Т. Фінікова, А. Артюхова, М. Гриньової, Л. Рижак, О. Цокур, Ю. Калиновського, В. Хмарського та інших.

Постановка завдання. Розкрити творчий потенціал аретологічної етики та можливість його застосування у розробці стратегії доброчесності та її ефективного втілення в академічному, культурному та суспільно-політичному просторах сучасної України.

Виклад основного матеріалу. У давньогрецькій філософії поняття доброчесності пов'язане із терміном "ареті". Це грецьке слово об'єднує в собі значення досконалості, вартості, чесності, заслуги, поваги. Слово виникло від *ἀρετός*, що є найвищим ступенем порівняння від *ἀγαθός*, що перекладається як "благородний" і вказує на всі види досконалостей. Спочатку слово використовувалось для позначення відмінної якості предмета, речі, в подальшому ним можна було охарактеризувати вчинок на предмет його якості. Таке застосування зустрічаємо в характеристиках вчинків античних героїв-напівбогів. Згодом, *ареті* перетворилося із *ареті-доблесті* в *ареті-доброчесність*, здійснивши перехід до чесноти, яка вже розглядалася в морально-філософському контексті у вченні давньогрецьких філософів, таких як Сократ, Платон та Арістотель [9, с. 477].

Антична аретологія акцентується на цілісному сприйнятті життя, як шляху спрямованого на досягненні евдемонії - благополуччя, повної реалізації власного потенціалу, щастя. Ідея постійного самовдосконалення та розвитку чеснот, таких як мудрість, мужність, розсудливість, справедливість, визнається ключовою для аретологічної етики. Людина сприймається як особистість, яка активно розвивається, усвідомлює себе на шляху до своєї ідеальної самості, та

вільно обирає слідувати шляхом спрямованим на досягнення евдемонії.

За словами британського філософа Роджера Кріспа головним питанням, на яке намагається дати відповідь мораль в сучасну епоху, є запитання: “Як мені діяти?”, а не “Як мені жити?”. І відповіді на питання про те, як діяти, закладено в термінах зобов'язань, коли мораль розглядається як законоподібний набір принципів, який зобов'язує нас виконувати чи не виконувати певні дії [4].

На питання легалістичного повороту в етиці увагу дослідників звернула Елізабет Анскомб в праці “Сучасна моральна філософія” (1958), в якій вона досліджує вплив юдейсько-християнської традиції на моральні концепції сучасності. Особливу увагу вона приділяє концепції божественного закону, яка визначає мораль як об'єктивну істину, засновану на волі божественного законодавця, що відзначається високим ступенем авторитету. На думку філософа, концепція морального зобов'язання потребує прийняття влади Бога-законодавця. Враховуючи, що в секуляризованому світі така концепція втратила свій вплив порівняно з попередньою культурою, Анскомб бачить в утилітаристському та деонтологічному підході спроби врятувати силу морального зобов'язання, знайшовши йому альтернативне обґрунтування.

Досліджуючи моральну філософію Арістотеля, Анскомб наголошує на тому, що в етиці Арістотеля вживання слів “потрібно” чи “повинен” має особливий контекст. Відзначаючи, що дії, які сприяють досягненню процвітання, можуть бути описані як “потрібні”, філософ робить акцент на корисності таких дій для досягнення благополуччя, на відміну від концепцій, де виконання чи невиконання певних правил безумовно визначається як морально чи аморально. Анскомб розглядає це як різницю у підходах до оцінки моральності. Якщо в моральній системі Арістотеля антиподом чесноти буде промах, помилка, втрачена можливість діяти для свого благополуччя та особистого процвітання, то в релігійному контексті антиподом чесноти буде гріх, як порушення божественного чи морального закону, яке ставиться у вину перед вищими силами чи спільнотою.

Анскомб висловлює думку, що моральна філософія повинна бути заснована на адекватній філософії психології, яка включає аналіз ключових понять, таких як дія, намір і задоволення. Вона вважає, що розуміння цих аспектів є критично важливим для правильного формулювання моральних принципів та обов'язків. За словами філософа: “У сучасній філософії потрібне пояснення того, чому несправедлива людина є поганою людиною, а несправедливий вчинок — поганим; давати таке пояснення належить до етики; але її неможливо навіть розпочати, поки ми не озброїмося здоровою філософією психології. Для доказу того, що несправедлива людина є поганою людиною, знадобиться позитивний опис справедливості як “чесноти”. Однак ця частина предмета етики повністю закрыта для нас, поки ми не з'ясуємо, який тип якості чесноти є проблемою не етичного, а концептуального аналізу та того, як вона пов'язана з діями” [3].

Анскомб вказує на те, що варто відійти від розуміння чесноти як просто обов'язку чи зобов'язання і повернутися до арістотелівського підходу, де чесноти розглядаються як ключові якості характеру, спрямовані на досягнення людського процвітання.

Праця Елізабет Анскомб стала поштовхом для відродження етики доброчесності в аналітичній філософії в роботах Філіппи Фут, Розалінд Херстхаус, Едіт Холл та інших. Їхні дослідження сприяли збагаченню дискусій у філософському співтоваристві та висвітлили недоліки популярних моральних

теорій, додаючи нові аспекти та розширюючи розуміння моральності у філософському дискурсі.

“Етика доброчесності” – це термін введений для розрізнення підходу в нормативній етиці, який наголошує на чеснотах або моральному характері, на відміну від підходу, який наголошує на обов’язку вчинення правильної дії, яка виконується з поваги до морального закону (деонтологія), або підходу, який зосереджується на вчинку, який має принести найбільше загальне благо (утилітаризм).

Одним із результатів появи етики доброчесності стало те, що деякі деонтологи та утилітаристи відреагували на неї, визнавши її важливість і намагаючись розглянути її в рамках своїх власних теорій. Це означало, що лінії розмежування між трьома підходами стали розмитими. Вільне описування етики доброчесності як підходу, який “наголошує на чеснотах”, більше не служитиме для її розрізнення. Так само, звісно, деонтологія й утилітаризм більше не ідентифікуються чітко, описуючи їх як підкреслення правил чи наслідків на протиположності характеру [7, 9]. Так, у праці “Причини і добро” Роджера Кріспа, автор зосереджується на питаннях нормативної етики та причинах моральної дії. Його дослідження спрямоване на розгляд можливості конструювання теорії причин для моральних вчинків, не використовуючи моральні терміни. Крісп намагається відокремити моральні поняття (такі як “правильно”, “неправильно”, “добре”, “погано”) від самого процесу визначення причин для наших дій [5].

Філіппа Фут, Розалінд Херстхаус, Едіт Холл та інші внесли суттєвий внесок у реабілітацію і розвиток етики доброчесності, роблячи акцент на моральній філософії Арістотеля. Ці філософи прагнуть не лише відродити, але й адаптувати аристотелівське вчення про доброчесність до вимог сучасного суспільства, врахувавши виклики сьогодення.

За словами Едіт Холл фундаментальний принцип, що лежить в основі аристотелівської філософії, полягає в наступному: мета життя – максимізувати щастя шляхом доброчесного життя, реалізуючи власний потенціал, а також взаємодіючи з іншими людьми – сім’єю, друзями та співгромадянами – у взаємовигідних заняттях [6].

За Арістотелем люди, як і представники інших видів, мають особливу природу, відповідно до якої вони мають певні цілі, та рухаються до особливого телосу. Говорячи про благо для людини, філософ дає йому назву *eudaimonia* – блаженство, щастя, процвітання. Чеснотами є саме ті якості, наявність яких дає змогу особі досягти евдемонії і брак яких перешкоджає її рухові до цього телосу. Вияв чеснот в аристотелівському розумінні не є одним із засобів для досягнення блага людини, адже тим, що складає благо людини, є все її життя, прожите найкращим чином, і вияв чеснот є необхідною й головною складовою такого життя, а не підготовчою вправою для досягнення такого життя. В рамках Аристотелівських поглядів припущення, що є якийсь засіб досягнення блага людини без вияву чеснот, не має жодного сенсу. Вияв чесноти призводить до вибору, що втілюється в правильній дії [2, с. 221-222].

За Арістотелем людина позбавлена чеснот може інколи діяти, так як вимагають чесноти, завдяки природженим рисам і здібностям. Але таку успадковану схильність не потрібно ставити поряд із наявністю відповідної чесноти. Чеснота – це налаштованість не лише діяти в певний спосіб, а й також почуватися особливим чином. За аристотелівською думкою діяти доброчесно це не значить діяти проти бажання, це означає діяти за бажанням, яке сформоване

завдяки культивуванню чеснот. Морально вихована людина знає, що саме вона робить, коли судить або діє доброчесно. Таким чином, вона робить те, що є доброчесним, бо воно є доброчесним [2, с. 223].

В “Нікомаховій етиці” Арістотель визначає чесноти як середній стан між двома вадами. Це означає, що чеснота полягає у виборі “золотої середини” між недостатністю і перебільшенням. Так, наприклад, мужність – це чеснота, яка знаходиться між дефектом (боягузтво) і ексцесом (безрозсудність). Таким чином, сутність чесноти полягає в тому, щоб знаходити золоту середину у вчинках та характері [1, с. 73]. Розалінд Херстхаус в праці “Етика доброчесності” так тлумачить арістотелівське поняття чесноти, “це поняття чогось, що робить свого власника хорошим; доброчесна людина – це морально хороша, чудова або гідна пошани людина, яка діє та реагує добре, як їй належить – тобто вона робить усе правильно. Кожна з чеснот включає в себе фронеzis, або практичну мудрість, тобто здатність правильно міркувати про практичні питання. У випадку щедрості це означає дарувати потрібну кількість потрібних речей з потрібних причин, потрібним людям і в потрібних випадках” [7].

Філіппа Фут в своїй праці “Чесноти і вади” говорячи про розуміння чесноти мудрості в Арістотеля, зазначає, що мудрість складається з двох частин. По-перше, мудра людина знає засоби досягнення певних благих цілей; а по-друге, вона знає, скільки коштує досягнення окремих цілей. Отже, як наполягали і Арістотель, і Аквінський, мудрість слід протиставляти кмітливості, оскільки кмітливість – це здатність робити правильні кроки до будь-якої мети, тоді як мудрість пов’язана лише з благими цілями та з людським життям загалом, а не з окремими цілями [8].

Для Арістотеля важливо, щоб люди розвивали ці чесноти через практику і навчання. Чесноти є не просто обов’язками, але і вираженням глибоких якостей особистості, спрямованих на гармонійний та здоровий спосіб життя. Арістотель вважав, що розвиток чеснот вимагає систематичної практики і навчання. Основна ідея полягає в тому, що чесноти формуються через звичайне використання розуму та волі в процесі життя. Арістотель стверджує, що моральні чесноти виникають через практикування у вчинках. Людина стає по-справжньому мужньою, наприклад, не просто роздумуючи про мужність, а вчиняючи мужні вчинки у різних ситуаціях. Практика сприяє закріпленню чеснот у характері [1, с. 69]. Здобуття чеснот також потребує належного навчання. Арістотель вірив, що розум грає важливу роль у формуванні чеснот. Розум сприяє вирішенню ситуацій та визначенню найкращих дій в конкретних обставинах. Через розум, людина може знаходити золоту середину між вадами. Загалом, для Арістотеля чесноти не є вродженими, але вони можуть бути розвинуті і закріплені через активну практику, систематичне навчання та використання розуму у різних життєвих ситуаціях. Зазначені аспекти мають практичне значення для сучасного освітнього простору.

За Арістотелем людина може стати доброю та чесною, діючи за прикладом інших. Ідея мімезису (наслідування) грає важливу роль у формуванні характеру та моральних якостей. Таким чином, етика Арістотеля підкреслює важливість виховання через приклади та навчання, де мудрі та доброчесні особистості можуть слугувати своєрідними менторами для інших, відображаючи ідеал доброчесності в діях та поведінці. В античності культ героїв відігравав важливу роль у вихованні та формуванні моральних цінностей. Героїчні постаті, які визнавалися за свої чесноти та героїчні вчинки, служили моральним орієнтиром для громади. Античні стелли, скульптури, барельєфи наочно демонстрували

особистісні приклади доброчесності. Цей підхід може бути використаний і в сучасному вихованні, підкреслюючи важливість моральних прикладів та позитивного впливу сильних, морально стійких особистостей на формування доброчесності.

За словами Едіт Холл нам потрібно виважено підходити до того, що ми робимо за власним вибором, так і до того, чого ми у своїх діях уникаємо, оскільки шкода, заподіяна бездіяльністю, може бути настільки ж руйнівною, як і та, причини якої обумовлені навмисно. Це включає прийняття емоційних імпульсів, але з гарантією того, що ми використовуємо емоції як провідника до блага, і не дозволяємо їм керувати нашими діями. І ми повинні робити це постійно, оскільки культивування чесноти та щастя, яке супроводжує такий підхід до життя, може бути тільки невід'ємною частиною всієї нашої життєвої мети [6].

Арістотель залишає за людиною свободу і відповідальність у формуванні свого характеру та обранні шляху до особистого процвітання. Замість того, щоб розглядати чесноти як нав'язані обов'язки, виховання їх може бути розглянуте як особистий вибір для досягнення життєвого щастя та глибокої задоволеності від свого способу життя, що підкреслює важливість особистої свободи та самовизначення.

Висновки. Здійснення стратегій академічної доброчесності в складноструктурованих сучасних українських контекстах потребує систематичного й ретельного дотримання вимог доброчесності в освітньому середовищі та практичної реалізації проекту етичного просвітництва серед широких верств населення. Теоретичні підвалини цього проекту мають ґрунтуватися на універсальних принципах аретологічної етики. Арістотелівська ідея доброчесності, як керівної сили для досягнення благополуччя людського життя, набуває нового сенсу в умовах сучасності, сприяючи гармонійному розвитку особистості та зміцненню моральних засад у сучасному світі. Навіть, беручи до уваги, що соціально-культурні контексти змінилися, ключові аспекти концепції доброчесності Арістотеля залишилися релевантними та цінними для морального розвитку та досягнення особистого процвітання у сучасному світі. У цьому контексті чесноти стають важливою основою для формування цілісної особистості та визначення моральної поведінки.

Список використаних джерел:

1. Арістотель 2002, *Нікомахова етика*, переклад з давньогрецької Віктор Ставнюк. Доступно: <http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf>. [27 Жовтень 2023].
2. Макінтайр, Е 2002, *Після чесноти: дослідження з теорії моралі*, Київ: Дух і літера, 436 с.
3. Anscombe, GEM 1958, *Modern moral philosophy*. Available from : <<https://sites.pitt.edu/~mthompso/readings/mmp.pdf>>. [27 October 2023].
4. Crisp, R 2003, *How Should One Live? Essays on the Virtues*, Oxford University Press.
5. Crisp, R 2006, *Reasons and the Good*, Oxford University Press.
6. Hall, E 2018, *Why read Aristotle today?* Available from : <<https://aeon.co/essays/what-can-aristotle-teach-us-about-the-routes-to-happiness>>. [27 October 2023].
7. Hursthouse, R 1999, *On Virtue Ethics*, Oxford University Press.
8. Foot, P 1978, *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy*, Oxford University Press.
9. *Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей* 2009, Том перший, Київ: Дух і літера, 576 с.

References:

1. Aristotel 2002, *Nikomakhova etyka (Modern moral philosophy)*, pereklad z davnohretskei Viktor Stavniuk. Dostupno: <http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf>. [27 Zhovten 2023].
2. Makintair, E 2002, *Pislia chesnoty: doslidzhennia z teorii morali (After Virtue: A Study in Moral Theory)*, Kyiv: Dukh i litera, 436 s.
3. Anscombe, GEM 1958,. Available from : <<https://sites.pitt.edu/~mthomps/ readings/mmp.pdf>>. [27 October 2023].
4. Crisp, R 2003, *How Should One Live? Essays on the Virtues*, Oxford University Press.
5. Crisp, R 2006, *Reasons and the Good*, Oxford University Press.
6. Hall, E 2018, *Why read Aristotle today?* Available from : <<https://aeon.co/essays/what-can-aristotle-teach-us-about-the-routes-to-happiness>>. [27 October 2023].
7. Hursthouse, R 1999, *On Virtue Ethics*, Oxford University Press.
8. Foot, P 1978, *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy*, Oxford University Press.
9. *Ievropeiskyi slovnyk filosofii: Leksykon neperekladnostei (European Dictionary of Philosophies: Lexicon of Untranslatabilities) 2009, Tom pershyi, Kyiv: Dukh i litera, 576 s.*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.46(10-11)-8

УДК: 130.2 :14.141

**ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ
ПОЛІТИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ**
*PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL CONCEPTUALIZATION OF
POLITICAL GEOGRAPHY*

I. B. Чепегін

Актуальність теми дослідження. Філософсько-антропологічна концептуалізація політичної географії є вельми актуальною і важливою темою у сучасному світі. Зростаючі зміни у геополітичних, культурних та соціальних аспектах вимагають глибокого розуміння взаємодії між географією та антропологією у політичному контексті.

Постановка проблеми. У цьому дослідженні ми спробуємо розглянути основні концепції філософсько-антропологічної політичної географії, включаючи географічну детермінацію, антропологічний підхід, вплив глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософські виміри простору, суспільства та спільнот нині мають велике значення і досліджуються вітчизняними та західними вченими. Ця тема має коріння у філософії та

Urgency of the research.

The philosophical-anthropological conceptualization of political geography is highly relevant and important in the modern world. Growing changes in geopolitical, cultural, and social aspects demand a deep understanding of the interaction between geography and anthropology in a political context.

Target setting. In this research, we aim to explore the main concepts of philosophical-anthropological political geography, including geographic determinism, anthropological approaches, and the influence of globalization.

Actual scientific researches and issues analysis. Philosophical dimensions of space, society, and communities hold great significance today and have been the subject of study by both domestic and Western scholars. This theme

географії. Початкові підходи були закладені в думках, які пов'язували розвиток націй і народів з їх територією. Ці погляди виявилися в географічному детермінізмі Ш. Монтеск'є та ідеях "геософії" Дж. К. Райта.

Постановка завдання. Головною метою цього дослідження є філософське бачення складної природи політики у контексті її взаємодії з різними аспектами географічного та культурного середовища.

Виклад основного матеріалу. Філософсько-антропологічна концептуалізація політичної географії важлива для розуміння взаємозв'язку політики та простору, виходячи за межі традиційного підходу, який обмежується вивченням розташування політичних об'єктів і кордонів. Антропологічний підхід в політичній географії розкриває роль соціокультурних факторів у політичних процесах, зокрема: вплив культурних цінностей, релігійних переконань, традицій та мовної політики на політичну діяльність. Взаємозв'язок між культурою та політикою, зокрема в сприйнятті політичних кандидатів та формуванні політичної ідентичності. Вплив глобалізації на політичну географію, а також виклики, що вона ставить перед політикою та геополітикою.

Глобалізація впливає на політику і суспільство через: зростання взаємозалежності між країнами та регіонами. Адаптацію до змін у світовій системі та розробку ефективних політичних стратегій. Вплив світової економіки, міжнародної торгівлі та організацій на національні політичні системи.

Сучасні виклики і можливості включають: спільні міжнародні рішення та співпрацю у вирішенні глобальних проблем, таких як зміна клімату та масова міграція. Роль Інтернету та соціальних мереж у політичній комунікації, мобілізації громадськості та поширенні політичної інформації.

Висновки. Узагальнюючи слід підкреслити, що філософсько-антропологічна концептуалізація

has deep roots in philosophy and geography, with initial approaches linking the development of nations and peoples to their territories. These views found expression in geographic determinism, as seen in the works of Montesquieu, and the ideas of "geosophy" by J. K. Wright.

The research objective. The primary goal of this study is to provide a philosophical perspective on the complex nature of politics in the context of its interaction with various aspects of the geographical and cultural environment.

The statement of basic materials. The anthropological approach to political geography sheds light on the role of sociocultural factors in political processes, including: the influence of cultural values, religious beliefs, traditions, and language policies on political activities. The interplay between culture and politics, particularly in the perception of political candidates and the formation of political identities. The impact of globalization on political geography and the challenges it poses to politics and geopolitics.

Globalization affects politics and society by: increasing interdependence among countries and regions. Necessitating adaptation to changes in the global system and the development of effective political strategies. Influencing national political systems through global economics, international trade, and organizations.

Contemporary challenges and opportunities include: collaborative international decision-making and addressing global issues, such as climate change and mass migration. The role of the internet and social media in political communication, mobilization of civil society, and the dissemination of political information.

Conclusions: In summary, it is important to underscore that the philosophical-anthropological

політичної географії є вкрай актуальною і важливою темою у сучасному світі. Світ зазнає значущих змін у геополітичних, культурних та соціальних аспектах, що вимагає глибокого розуміння взаємодії між географією та антропологією в політичному контексті.

Ключові слова: філософія, політична географія, антропологія, простір, концептуалізація.

conceptualization of political geography is highly relevant in the modern world. The world is undergoing significant changes in geopolitical, cultural, and social dimensions, demanding a profound understanding of the interconnectedness between politics, culture, and space.

Keywords: philosophy, political geography, anthropology, space, conceptualization.

Актуальність теми. У сучасному світі, де глобалізація та політичні перетворення постійно змінюють карту геополітичних відносин, політичних кордонів, а філософська та антропологічна концептуалізація політичної географії стає важливим аспектом для розуміння сутності політичних процесів та їхнього впливу на сучасне суспільство. Представлена тематика ставить перед нами ряд питань, які стосуються взаємодії держав, людей, природного середовища. Вона допомагає знайти відповіді на цілу низку питань про те, як природа і культура впливають на формування політичних рішень, які на свою чергу визначають майбутнє суспільства, а великі міжнародні інтеграції і долю людства.

Сутність філософсько-антропологічного підходу до політичної географії (географії кордонів) полягає в розумінні політики як складного процесу, що не може бути відокремленою від географічного, людського та культурного контексту. Цей підхід відкриває перед нами можливість досліджувати не лише формальні політичні структури, але і їх початок та взаємодію з навколишнім глобальним світом.

Постановка проблеми. У цьому дослідженні ми спробуємо розглянути основні концепції філософсько-антропологічної політичної географії, включаючи географічну детермінацію, антропологічний підхід, вплив глобалізації.

Філософсько-антропологічний аспект допомагає в розумінні соціокультурних факторів, які впливають на розвиток глобальних проблем, таких як зміна клімату, міграція та торгівля.

Розуміння ролі культурних, етнічних та релігійних ідентичностей у політичних конфліктах і міжнародній співробітництві є важливим для вирішення конфліктних ситуацій та побудови стійкого миру, який нам необхідний в XXI столітті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософські виміри простору, суспільства і певних соціальних та етнічних спільнот мають важливе значення в сучасній науці. Протягом тривалого часу, починаючи з фундаментальних робіт Ф. Ратцеля, К. Гаусгофера, Р. Челлена, Ю. Липи, С. Рудницького та інших, політична географія та геополітика є наскрізною темою для філософсько-політичних досліджень. Передумови та основи для подібних підходів були закладені ще мислителями, які ставили розвиток окремих народів у відповідність до властивих їх території проживання. Ці розуміння відображалися в географічному детермінізмі Ш. Монтеск'є та розвинуто було в "геософії" Дж. К. Райта. Філософсько-антропологічні пошуки були і у Ніцше, а саме в площині філософії географії надали поштовх екзистенціально-антропологічний та культурно-антропологічний концептуалізації простору як

культурного ландшафту. Це отримало подальший розвиток завдяки роботам філософів, таких як М. Гайдеггер, П. Слотердайк, які розглядали простір як активна рушійна сила в формуванні ідентичності і соціокультурних процесів. Поняття географічного простору також вивчалось в працях представників філософського постмодерну, таких як М. Фуко.

До філософів, які внесли значний вклад у філософсько-антропологічну концептуалізацію політичної географії, відносяться:

Георгій Гегель - розглядав політичну географію як прояв діалектики природи та духу.

- Мішель Фуко - розглядав політичну географію як продукт влади та контролю.

- Жан Бодрійяр - розглядав політичну географію як продукт симулякрів і гіперреальності.

Ці філософи запропонували різні підходи до розуміння взаємозв'язку між простором, політикою та людською поведінкою.

У вітчизняних дослідженнях робимо акцент на праці І. Мазуренко [2], В. Мельник [3], О. Пробоїв [4], Р. Чигур [6] тощо.

Постановка завдання. Головним завданням цього дослідження є філософсько-антропологічний аналіз онтологічних підвалин політики у контексті її взаємодії з іншими проявами географічного та культурного середовища. Крім того варто зазначити, що в часи екзистенційних випробувань, спричинених агресією РФ концептуалізація проблем політичної географії України набуває пріоритетного значення.

Виклад основного матеріалу. Геополітичні виклики для України завжди були злбоденною темою, особливо гостро питання збереження територіальної цілісності постає у часи надскладних екзистенційних випробувань. Війна назавжди змінила світоглядні орієнтації і пріоритети українців, визначивши військово-політичну стратегію всього українського суспільства, – це повернення державних кордонів на 24 серпня 1991 року та збереження незалежності. Саме тому, політична географія стає для українознавчих і краєзнавчих студій та широкого загалу українців тим фокусом та ресурсом, що насичує життєвою енергією та підтримує силу духу українського народу.

Філософсько-антропологічна концептуалізація політичної географії є важливою для розуміння взаємозв'язку між такими категоріями як політика та простір. Цей підхід виходить за межі традиційного розуміння політичної географії, де головним є вивчення розташування політичних об'єктів (держав) і кордонів [7]. Зміна клімату, масова міграція, бідність і нерівність - це лише деякі з глобальних викликів, які потребують спільних рішень і дій від різних країн і культурних груп. Філософсько-антропологічне осмислення може допомогти розумінню різних культур і як це може вплинути на розв'язання цих проблем.

Основні концепти, що допомагають у розумінні філософсько-антропологічної сторони політичної географії:

- 1) Географічна детермінація: концепція стверджує, що природне середовище має великий вплив на формування політичних структур і рішень. Географічні фактори, такі як клімат, рельєф, доступ до ресурсів та розміщення, можуть визначати, які типи політичних систем розвиваються в регіонах світу [1].

- 2) Антропологічний підхід: цей підхід вивчає взаємодію між культурними групами суспільства та їхніми політичними переконаннями. Досліджує, як соціокультурні фактори, такі як релігія, мова, ідентичність і звичаї, впливають на

політичні рішення та конфлікти [3, с. 88–93].

3) Глобалізація: філософсько-антропологічний підхід також розглядає вплив глобалізації на політичну географію. Він вивчає, як глобальні тенденції, такі як економічна інтеграція, міграція та інформаційні технології, змінюють політичні процеси і відносини між країнами та регіонами [4].

4) Постколоніальна теорія: ця теорія розглядає вплив колоніальної історії на формування політичної карти світу та встановлення відносин між країнами. Вона акцентує увагу на різні несправедливості і нерівності, які виникли внаслідок колонізації і прагне зрозуміти, як ці історичні фактори впливають на сучасну політику [8].

Приклади впливу географічних факторів на політичні процеси [2]:

Географічний фактор	Політичний процес	Приклад
Розміщення кордонів	Формування політичних відносин	Кордон між США та Мексикою, який проходить по річці Ріо-Гранде, ускладнює нелегальну міграцію та торгівлю наркотиками між двома країнами.
Ресурси та економіка	Розвиток економіки	Країни з доступом до природних ресурсів, таких як нафта, газ або мінерали, часто мають більш розвинену економіку. Конфлікт у Перській затоці в 1990-х роках був спровокований іракською агресією проти Кувейту, який має великі запаси нафти.
Військова стратегія	Організація оборони	Гори, ліси або водні шляхи можуть поставити обмеження на можливості ведення війни або оборони території.
Кліматичні умови	Формування державної політики	Холодна погода може призвести до виникнення проблем з енергією та забезпеченням житлом.

Антропологічний підхід в політичній географії дозволяє глибше розуміти роль соціокультурних факторів у формуванні та розвитку політичних процесів. Цей підхід допомагає зробити акцент на вплив культурних ідентичностей, релігій, традицій та мовної політики на політичну діяльність [3]. Давайте спробуємо розглянути основні аспекти антропологічного підходу до політичної географії:

Культурний аспект може впливати на політику, оскільки люди, які поділяють спільні культурні цінності, можуть сприймати політичних кандидатів як більш або менш близькі до своїх переконань.

Релігійні переконання можуть мати вирішальний вплив на політичні рішення, наприклад, у справах, пов'язаних з етикою, сім'єю чи екологією.

Традиції та обряди можуть впливати на формування політичних ідентичностей і сприйняття політичної діяльності.

Мовна політика є актуальною для України та може впливати на статус та права різних мовних спільнот, особливо в мультикультурних суспільствах. Прикладом може бути рішення щодо офіційної мови, освіти та медіа.

Антропологічний підхід допомагає розкрити важливі аспекти взаємозв'язку між культурою та політикою, а також розуміти, які впливи та дії можуть мати політичні рішення на різні культурні групи в сучасному світі [5].

Глобалізація та її вплив на політичну географію є ключовою темою

сучасної політичної науки.

1. Глобальні тенденції та політичні наслідки:
 - Глобалізація відображає процес зростання взаємозалежності між країнами та регіонами у світовому масштабі. Це охоплює не лише економічну сферу, але і культурну, соціальну, технологічну та політичну [4].
2. Глобалізація як процес і виклик для політики та геополітики:
 - Глобалізація ставить перед політичними лідерами і країнами завдання адаптації до змін у світовій системі, вироблення ефективних політичних стратегій та управління глобальними питаннями [4].
3. Вплив світової економіки, торгівлі та міжнародних організацій на національні політичні системи:
 - Глобальні економічні системи, такі як Всесвітня торговельна організація (ВТО), можуть визначати правила гри для країн у сфері торгівлі та інвестицій [4].
4. Сучасні виклики та можливості:
 - Глобальні проблеми, такі як зміна клімату та масова міграція, потребують спільних міжнародних рішень та співпраці [8].
5. Роль інтернету та соціальних мереж у сучасній політичній комунікації:
 - Інтернет і соціальні мережі стали важливими інструментами для мобілізації громадськості, поширення політичної інформації та взаємодії з виборцями [6].

Висновки. Узагальнюючи слід підкреслити, що філософсько-антропологічна концептуалізація політичної географії є вкрай актуальною і важливою темою у сучасному світі. Світ зазнає значущих змін у геополітичних, культурних та соціальних аспектах, що вимагає глибокого розуміння взаємодії між географією та антропологією в політичному контексті. Філософсько-антропологічний принцип дозволяє розглядати політичні явища через призму культурних, ідентичних і соціальних факторів, розкриваючи той вплив, який вони мають на політичні процеси та рішення. Ця концептуалізація також сприяє розумінню та розв'язанню нерівностей та конфліктів, що можуть виникати внаслідок історичної спадщини, такої як колоніальний вплив.

Таким чином, філософсько-антропологічний підхід допомагає нам зрозуміти, як саме людська свідомість та соціальні взаємодії формують наше уявлення про географічний простір. Отже, філософсько-антропологічна концептуалізація політичної географії є необхідною для аналізу та вирішення складних глобальних проблем, створення більш справедливих та стійких суспільств та розвитку більш доречних політичних стратегій для сучасного світу.

Майбутні дослідження в галузі філософсько-антропологічної політичної географії можуть спрямовуватись на більш глибоке розуміння взаємозв'язку між політикою, культурою та простором, а також вивчення ролі політики в формуванні просторової організації суспільства та ідентичності людей. Важливо проводити дослідження, що поєднують філософські, антропологічні та географічні підходи для отримання більш повного та глибокого розуміння політичної географії.

Список використаних джерел:

1. Географічний детермінізм 2002, У: *Філософський енциклопедичний словник, гол. редкол. Шинкарук, VI та ін.* Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України, 112 с.
2. Мазуренко, ІМ 2020, 'Геополітичні характеристики як форма реалізації геополітики', *Zbìrnik naukovih prac' Centru voënno-strategìchnih doslidžen' Nacional'nogo unìversitetu*

- oboroni Ukraini*. Доступно: <<https://doi.org/10.33099/2304-2745/2019-2-66/14-21>>. [02 Листопад 2023].
3. Мельник, В 2019, 'Орієнтальний вимір політичної антропології: дефініція, термінологія, головні політологічні школи', *Політичні науки*, (144), с. 88–93.
 4. Пробоїв, О 2010, 'Вплив глобалізаційних тенденцій на світові фінансові ринки та їх наслідки для економіки України', *Вісник економічної науки України*.
 5. Угрин, Л 2012, В 3-х кн. Кн.3.: *Антропний принцип концептуалізації політики у науковому дискурсі*, кол. монографія, Денисенко, ВМ, Угрин, ЛЯ, Дащаківська, ОЮ та ін.; за заг. ред. Мельник, ВП, Львів, с. 665–680.
 6. Чигур, Р 2015, 'Феномен глобалізації: соціально-філософський аналіз', *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Філософія*, (18), с. 96–102.
 7. Braslavskaya, O, Kyselov, I, Rudyi, R, Kyseliyova, O, & Udovenko, I 2020, 'Philosophical geography: establishment, development, formation of scientific foundations', *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 29 (3), pp. 460-470. Available from: <<https://doi.org/10.15421/112041>>. [02 November 2023].
 8. Poliakov, A 2023, 'Eastern europe through postcolonial prism: analysis of scientific research', *Mіžnarodnì ta političnì doslìdžennâ*, No 3 (36), pp. 167–176. Available from: <<https://doi.org/10.18524/2707-5206.2023.36.288717>>. [02 November 2023].

References:

1. Neohrafichnyi determinizm (Geographical determinism) 2002, U: *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk*, hol. redkol. Shynkaruk, VI ta in. Kyiv: *Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy*, 112 s.
2. Mazurenko, IM 2020, 'Heopolitychni kharakterystyky yak forma realizatsii heopolityky (Geopolitical characteristics as a form of implementation of geopolitics)', *Zbìrnik naukovih prac' Centru voënno-strategìchnih doslìdžen' Nacìonal'nogo unìversitetu oboroni Ukraini*. Доступно: <<https://doi.org/10.33099/2304-2745/2019-2-66/14-21>>. [02 Lystopad 2023].
3. Melnyk, V 2019, 'Orientalnyi vymir politychnoi antropologii: definitysia, terminolohiia, holovni politolohichni shkoly (Oriental dimension of political anthropology: definition, terminology, main schools of political science)', *Politychni nauky*, (144), с. 88–93.
4. Proboiv, O 2010, 'Vplyv hlobalizatsiinykh tendentsii na svitovi finansovi rynky ta yikh naslidky dlia ekonomiky Ukrainy (The impact of globalization trends on world financial markets and their consequences for the economy of Ukraine)', *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*.
5. Uhryn, L 2012, V 3-kh kn. Kn.3.: *Antropnyi pryntsyp kontseptualizatsii polityky u naukovomu dyskursi (The impact of globalization trends on world financial markets and their consequences for the economy of Ukraine)*, kol. monohrafiia, Denysenko, VM, Uhryn, LIa, Dashchakivska, OIU ta in.; za zah. red. Melnyk, VP, Lviv, с. 665–680.
6. Chyhur, R 2015, 'Fenomen hlobalizatsii: sotsialno-filosofskiy analiz (The phenomenon of globalization: socio-philosophical analysis)', *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiia. Seriia: Filosofii*, (18), с. 96–102.
7. Braslavskaya, O, Kyselov, I, Rudyi, R, Kyseliyova, O, & Udovenko, I 2020, 'Philosophical geography: establishment, development, formation of scientific foundations', *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 29 (3), pp. 460-470. Available from: <<https://doi.org/10.15421/112041>>. [02 November 2023].
8. Poliakov, A 2023, 'Eastern europe through postcolonial prism: analysis of scientific research', *Mіžnarodnì ta političnì doslìdžennâ*, No 3 (36), pp. 167–176. Available from: <<https://doi.org/10.18524/2707-5206.2023.36.288717>>. [02 November 2023].

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.46(10-11)-9

УДК 37.031.1

РЕЗУЛЬТАТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОНКУРСУ
ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЄКТІВ “ЕКОПОГЛЯД”
THE RESULTS OF THE ALL-UKRAINIAN COMPETITION OF
ENVIRONMENTAL PROJECTS “ECOPOHLIAD”

С. М. Бабійчук

Актуальність теми дослідження. Одним з головних проєктів Малої академії наук України є організація Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт. Конкурсна форма організації освітнього процесу, окрім освітньої складової містить важливий аспект мотивації через змагальну діяльність, а також подальшу промоцію та підтримку учнівських досліджень. Окрім цього конкурси стимулюють формування спільноти однодумців, оскільки дозволяють охопити велику кількість дітей в одній події та ознайомити з результатами дослідницьких розвідок громадськість. Мала академія наук України – велика освітня система, яка навчає та організовує дослідницьку діяльність учнів за 12 науковими напрямками, в яких працюють 66 наукових секцій (згідно списку секцій, затверджених на III – Всеукраїнському етапі конкурсу у 2023 році). Поза цим конкурсом у кожному відділенні також організовуються конкурси різного масштабу. У відділенні наук про Землю, зокрема лабораторією “ГІС та ДЗЗ” організовується Всеукраїнський конкурс екологічних проєктів “Екопогляд”.

Постановка проблеми. Визначити тенденції до впровадження технологій геоінформаційних систем та дистанційного зондування Землі в шкільний освітній процес згідно опрацювання 1482 анкет учасників Всеукраїнського конкурсу екологічних проєктів “Екопогляд”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїй роботі ми опиралися на деякі з найбільш цитованих закордонних праць, що стосуються організації конкурсів державного та міжнародного масштабів, зокрема праці Франка Санджорджіо, Войсава Джоні, Войсава Джоні-Нікола, Фьоре Нікола, Донато

Urgency of the research. One of the main projects and tasks of the Junior Academy of Sciences of Ukraine is the organization of the All-Ukrainian Research Competition for school students. The competitive form of organizing the educational process, in addition to the educational component, contains an important aspect of motivation through competitive activities, as well as further promotion and support of research. In addition, competitions stimulate the formation of a social community, as they allow a lot of students to participate in one event and familiarize themselves with the results of each other's research. The Junior Academy of Sciences of Ukraine is a large educational system that teaches and organizes student research activities in 12 scientific fields with 66 scientific kid's clubs (according to the list of scientific kids clubs approved at the III - All-Ukrainian stage of the competition). Apart from this competition, in each scientific fields also has been organizing competitions of various scales. In particular the GIS and Remote Sensing Laboratory, organizes the All-Ukrainian competition of environmental projects “Ecopohliad”.

Target setting. Identification of trends in the introduction of geographic information systems and remote sensing technologies into the school educational process based on the processing of 1482 questionnaires from participants of the All-Ukrainian competition of environmental projects “Ecopohliad” for 2020-2021, 2021-2022 and 2022-2023.

Actual scientific researches and issues analysis. In our work, we based on some of the most cited foreign works related to the organization of national and international competitions, in particular, the works of Franca Sangiorgio, Vojsava Gjoni, Vojsaw Joni Nicola, Nicola Fiore, Donato Tarantino, Alberto Basset, Laura-Marie U.

Тарантіно, Альберто Бассет, Лаура-Марі Шредер, Ар'єн Вальс, Кріс ван Коппен та інших. А також на існуючі публікації в українських виданнях, зокрема за авторством Станіслава Довгого, Ірини Савченко, Наталії Поліхун та інших.

Постановка завдання.

Опрацювати та узагальнити результати анкетування 1482 учасника Всеукраїнського конкурсу екологічних проектів "Екопогляд" за 2020-2021, 2021-2022 та 2022-2023 років.

Виклад основного матеріалу. У статті ми описуємо результати анкетування учасників Всеукраїнського конкурсу екологічних проектів "Екопогляд" за три роки. Визначаємо тенденції застосування технологій геоінформаційних систем та дистанційного зондування Землі в освітній процес згідно цього анкетування. Визначаємо зміну вікового складу учасників конкурсу та саморефлексію щодо рівня їх екологічної свідомості. Описуємо результати деяких конкурсних робіт.

Висновки. Конкурсна форма організації освітнього процесу мотивує учасників до проведення дослідницької роботи і створює передумови до формування учнівської спільноти однодумців. Сприяє утвердженню в думці, що екологічна грамотність та свідомість учнів – важливі фактори у розвитку сучасного суспільства. Згідно анкетування кожного року все більша частка учасників конкурсу зазначають, що під час освітнього процесу у їхніх закладах освіти використовуються, або електронні карти або змішана форма (електронні та паперові карти), і все менше – паперові карти. Також кожного року зростає частка учнів, як мають досвід роботи із супутниковими знімками. Усе це створює передумови до органічного впровадження даних супутникового моніторингу Землі в шкільний освітній процес.

Ключові слова: Екопогляд, конкурс, Мала академія наук України, ДЗЗ, ГІС.

Schröder, Arjen E. J. Wals, Kris van Koppen and others. As well as existing publications in Ukrainian publications, including articles written by Stanislav Dougyi, Iryna Savchenko, Natalia Polihun, and others.

The research objective. To process and summarize the results of the survey of 1482 participants of the All-Ukrainian competition of environmental projects "Ecopohliad" for the years 2020 - 2021, 2021 - 2022 and 2022 - 2023.

The statement of basic materials. The results of a three-year survey of participants of the All-Ukrainian competition of environmental projects "Ecopohliad" are described in this article. We identify trends in using geographic information systems and remote sensing technologies in the educational process according to this survey. There is an analysis of the changes in the age profile of the participants and their self-reflection on the level of their environmental literacy. Some of the competition projects are described.

Conclusions. The competitive form of organizing the educational process motivates the participants to do research. It creates the conditions for building a community of like-minded students. It helps to confirm the idea that the education and awareness of the students about the environment is an important factor in the development of the modern society. According to the survey, each year an increasing proportion of contest participants say that they use either electronic maps or a mixed form (electronic and paper maps) in the educational process at their educational institutions. Fewer use paper maps. The number of students with experience in the use of satellite imagery is also on the rise from year to year. All of this creates the conditions for a smooth introduction of Earth observation data from satellites into the educational process in the schools.

Keywords: Ecopohliad, competition, Junior Academy of Sciences of Ukraine, remote sensing, GIS.

Актуальність теми. Конкурсна форма організації освітнього процесу, передбачає залучення учнів до заходів змагального характеру, що додатково є підвищує їхню мотивацію до проведення якісних, ґрунтовних та перспективних досліджень, які можуть отримати призові місця на конкурсі. Окрім того, що під

час конкурсу члени журі обирають за певними факторами та критеріями найкращі роботи, це також можливість учнів ознайомитися з результатами досліджень інших учасників, обмінятися думками та рекомендаціями, щодо покращення процесу чи результатів розвідок. Також важливим аспектом конкурсів є одночасне залучення великої кількості учасників заходу, в тому числі громадськості. Отже результати досліджень і рекомендації, які виникають в процесі цих же досліджень окрім оприлюднення серед спільноти, можуть бути зібрані, систематизовані та узагальнені і передані у відповідні органи влади для подальшого опрацювання.

Постановка проблеми. В Малій академії наук України з 2012 року розробляється методичні та дидактичні матеріали щодо використання технологій геоінформаційних систем (далі - ГІС) та дистанційного зондування Землі (далі - ДЗЗ) в освітній процес. У вересні 2018 року Національний центр “Мала академія наук України” стала першою в Україні організацією, яка долучилася до міжнародної програми Європейського космічного агентства – Академія Копернікус. Відповідно з 2018 року зростає кількість освітніх проєктів та кількість учнів та освітян, які беруть в них участь. Тому логічно припустити, що кількість учнів, які мають досвід роботи з технологіями ГІС та ДЗЗ в Україні зростає з кожним роком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкурси як форма організації освітнього процесу через змагальну діяльність є не новою і добре перевіреною педагогічною практикою. Серед праць, які присвячені організації освітніх заходів екологічної тематики варто виділити працю Лаури-Марі Шредер, Ар'єна Вальса, Кріса ван Коппена, де описано організацію освітнього процесу для підвищення екологічної грамотності учнів в Іспанії та Нідерландах [4], також ми відзначили працю Франка Санджорджіо, Войсава Джоні, Войсава Джоні-Нікола, Фьоре Нікола, Донато Тарантіно, Альберто Бассет [3], які описують процес гейміфікації освітнього процесу із відповідним проведенням конкурсу, базуючись на екологічній грі ENVRİplus. Ця гра спрямована на вдосконалення систем і стратегій моніторингу спостереження за Землею, розроблена для перевірки навичок учнів у галузі наукового методу та проведення досліджень з екології та наук про Землю. Серед українських науковців ми опираємося на праці Станіслава Довгого [1, с.31], де описано щорічний Всеукраїнський конкурс-захист науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН, як способу пошуку талановитих, обдарованих дітей, схильних до наукової діяльності. У праці Наталії Поліхун, Надії Мосякін та Катерини Постової [2, с.77] описано концепцію міжнародної конкурсної діяльності Національного центру “Мала академія наук України”, яка спрямована на розбудову системи відбору та підготовки української молоді до успішної участі в міжнародних наукових та науково-технічних конкурсах.

Постановка завдання. Визначити тенденції до впровадження технологій ГІС та ДЗЗ в шкільний освітній процес згідно опрацювання 1482 анкет учасників Всеукраїнського конкурсу екологічних проєктів “Екопогляд” за 2020-2021, 2021-2022 та 2022-2023 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проєкт цього конкурсу ми почали розробляти з 2018 року. Вперше організували конкурс у 2020 році, від тоді конкурс щорічний. Суть конкурсу – популяризувати, мотивувати та навчити учнів досліджувати екологічні проблеми використовуючи сучасні інформаційні технології, зокрема ГІС та ДЗЗ. Умови конкурсу оприлюднені на сайті Національного центру “Мала академія наук України”, участь можуть брати учні

від першого по 12 класи. Загалом на конкурс з 2020 року зареєструвалися та пройшли навчання 1482 учасника. В конкурсі можуть брати участь як учні, які навчаються в секціях “ГІС та ДЗЗ” у територіальних відділеннях Малої академії наук України, так і учні, які самостійно опановують ці технології, для останніх ми розробили дистанційний курс на платформі Canvas [5], який складається з чотирьох модулів: “Знайомство з конкурсом та основами дистанційного зондування Землі”, “Використання онлайн ресурсу EO Browser для дешифрування та аналізу доступних космічних знімків”, “Знайомство з платформою супутникового моніторингу Землі - Giovanni NASA”, “Створення власного дослідницького проєкту”. Окрім того ми розробили 5 модулів відео-курсу за темою “Екопогляд: супутникові дані у дослідженні природи” для учасників конкурсу, де перший модуль присвячено теорії фізичних основ створення супутникових знімків, другий знайомить із функціоналом та можливостями сервісу Google Earth Pro, третій – EO Browser, четвертий - Giovanni NASA, пятий - NASA Worldview.

Рис. 1. QR-код покликання на відео-курс “Екопогляд: супутникові дані у дослідженні природи”

Реєстрація учасників відбувається шляхом заповнення ними Гугл форми. Важливою тенденцією, яку можна прослідкувати аналізуючи анкети конкурсу з 2020 по 2023 роки, є щорічне збільшення частки учасників, які починають здобувати базову середню освіту. Так, у 2020-2021 році учнів 5 класу було – 1,2%, 6 класу – 5,3%, 7 класу – 6,5%, 8 класу – 22,1%, 9 – 18,3%. Наступного навчального року (2021-2022 років) учнів 5 класу було – 2%, 6 класу – 7,2%, 7 класу – 14,5%, 8 класу – 11,2%, 9 – 16,8%. У 2022-2023 році учнів 5 класу було – 3,3%, 6 класу – 9,2%, 7 класу – 6,7%, 8 класу – 16,7%, 9 – 18,3%. Учні, які здобувають повну загальну середню освіту (8-11 класи) кожного року займають близько половини усіх учасників конкурсу. Згідно правил конкурсу, у фінал з усіх учасників першого етапу можуть потрапити 15 конкурсних робіт, у конкурсі 2022-2023 року вперше за усі роки у фінал було відібрано роботу учня першого класу.

Дистанційний курс та відео курс ми розробили ґрунтуючись на тому, що в конкурсі найбільша частка учасників, яка ще немає досвіду проведення власних досліджень. На питання “Ваш статус в МАН” у 2020-2021 році 57,7% учасників вказали – що планують вперше проводити дослідження, у 2021-2022 роках – 74,4%, у 2022-2023 роках 54,2%. у 2020-2021 році 24,5% учасників вказали, що мають статус “слухача Малої академії наук України” у 2021-2022 роках – 16,8%, у 2022-2023 роках 29,7%.

Відповіді на наступне питання “Чи маєте ви досвід роботи зі супутниковими знімками” також має певну тенденцію, яка простежується протягом років дослідження, зокрема частка учнів, які не мають попереднього досвіду використання супутникових знімків з кожним роком зменшується, зокрема у 2020-2021 їх частка становила 88,7%, у 2021-2022 роках – 87,1%, у 2022-2023 роках – 76,5%. Решта учнів зазначили, що більшою чи меншою мірою

мають передній досвід роботи із супутниковими знімками.

Наступне питання “Чи брали ви участь в конкурсі “Екопогляд” минулого року?” учні мали можливість надати три варіанта відповідей “так”, “ні”, “фіналіст”. Кожного з досліджуваних років кількість учнів, які беруть участь в конкурсі вперше перевищує 90% зареєстрованих. У 2020-2021 їх частка становила 95,6%, у 2021-2022 роках – 96,8 %, у 2022-2023 роках – 94,2%. Проте у цьому питанні, також простежується деяка тенденція, зокрема, все більша кількість фіналістів, які брали участь у конкурсі в минулому році, повертаються наступного року, аби спробувати свої сили ще раз. Зокрема, у 2021-2022 їх частка становила 1,6%, у 2022-2023 роках – 3,3%.

На питання “Чи користуєтеся ви електронними картами, наприклад Google maps, Apple Maps, MapBox, TomTom тощо” приблизно 2/3 учасників кожного із досліджуваних років надавали ствердну відповідь. Зокрема, у 2020-2021 їх частка становила 75,5%, у 2021-2022 роках – 78,4 %, у 2022-2023 роках – 75,6%. Решту зареєстрованих учасників вказали, що не мають такого досвіду.

Наступне питання має цінність для дослідження, оскільки навчання, яке ми проводимо для учнів базується на використанні сервісів Європейського космічного агентства (ESA) та Американського Національного управління з аеронавтики і дослідження космічного простору (NASA). Питання звучало “Чи маєте ви досвід роботи з інтернет-ресурсами Європейського космічного агентства чи NASA”. Помітно, що частка учасників, які вказали що мають такий досвід зростає з кожним роком. Зокрема, у 2020-2021 їх частка становила 10,6 %, у 2021-2022 роках – 11,8 %, у 2022-2023 роках – 16,7%. Це також пов'язано, з тим що у територіальних відділеннях Малої академії наук України, в яких працює секція “ГІС та ДЗЗ” - найчастіше використовують матеріали за першим рівнем нашої методики “Основи ДЗЗ”, а саме – “Основи ДЗЗ: історія та практичне застосування”, який власне і розроблений на базі використання сервісів Європейського космічного агентства та Американського Національного управління з аеронавтики і дослідження космічного простору.

Наступне питання, більшою мірою спрямоване на розуміння тенденцій і поточного стану “За якими картами ви навчаєтеся у своєму закладі освіти” з варіантами відповідей: “здебільшого паперові”, “здебільшого електронні”, “змішано”. Ми розуміємо, що перехід на електронні карти – це довготривалий і складний процес, оскільки необхідно надати освітянам не лише методичні та дидактичні матеріали, але й навчити їх користуватися цими матеріалами. Проте відповіді учасників конкурсу на це питання також має певну тенденцію, зокрема, частка учнів, які вказали, що під час освітнього процесу використовують здебільшого електронні карти, зростає протягом досліджуваного періоду. Так, у 2020-2021 роках їх частка становила 3,1 %, у 2021-2022 роках – 5,2 %, у 2022-2023 роках – 8,4%. Частка учнів, які вказали, що користуються здебільшого паперовими картами становила у 2020-2021 роках – 59,6 %, у 2021-2022 роках – 62,1 %, у 2022-2023 роках – 51,3%, решта учнів відповідно вказали, що користуються і електронними і паперовими у змішаному форматі.

Наступне питання “Якби у школі навчали створювати електронні карти замість рисування/заповнення контурних (паперових) карт, ви б таку ідею” має на меті визначити поточні запити учнів, зокрема чи готові вони до опанування технологій ГІС, чи вважають вони, що навичка створення електронних карт більш важливіша для їхньої освіти, ніж навичка створення паперових карт. Варіанти відповідей на це питання були такі: “повністю підтримали”, “відкинули”, “за змішаний формат (контурні карти і електронні карти)” та

“важко відповісти”. Найбільша частка відповідей припадала на “повністю підтримали” (у 2020-2021 роках – 47,7 %, у 2021-2022 роках – 48,3 %, у 2022-2023 роках – 43,3%) та “за змішаний формат (контурні карти і електронні карти)” (у 2020-2021 роках – 37,8 %, у 2021-2022 роках – 39,3 %, у 2022-2023 роках – 41,7%). Частка відповідей “відкинули” (у 2020-2021 роках – 1,4 %, у 2021-2022 роках – 1,4 %, у 2022-2023 роках – 1,7%) та “важко відповісти” (у 2020-2021 роках – 10,1 %, у 2021-2022 роках – 10,2 %, у 2022-2023 роках – 10,8%) кожного року практично однакова.

Оскільки конкурс має явно виражену екологічну складову, ми запитали в учасників про їх екологічну свідомість та активність. Зокрема на питання “Чи залежить від вас екологічний стан вашого населеного пункту” ствердну відповідь давали близько 2/3 учасників протягом досліджуваного періоду (у 2020-2021 роках – 76,7 %, у 2021-2022 роках – 76,4 %, у 2022-2023 роках – 83,3%). Негативну відповідь (від мене не залежить екологічний стан мого населеного пункту) давали у 2020-2021 роках – 7,5 %, у 2021-2022 роках – 7,3 %, у 2022-2023 роках – 5,8% учасників. Відповідь “на це впливають великі підприємства, одна людина нічого не змінить” у 2020-2021 роках дали – 13,3 % учасників, у 2021-2022 роках – 13,9 %, у 2022-2023 роках – 6,7%. Наступне питання “Чи вважаєте ви себе екологічно свідомою людиною” ствердну відповідь (“так”) надала переважна більшість учасників у 2020-2021 роках – 96,9 %, у 2021-2022 роках – 93,2 %, у 2022-2023 роках – 92,4 %. Загалом ці результати говорять про високий рівень екологічної свідомості серед учасників конкурсу і мотивацію досліджувати та покращувати екологічну ситуацію свого регіону.

До прикладу розглянемо працю фіналістки конкурсу у 2022-2023 роках, ученицю з Волинської області, за темою “Використання ДЗЗ технологій для оцінки змін у землекористуванні прикордоння України та Польщі” див. рис. 2.

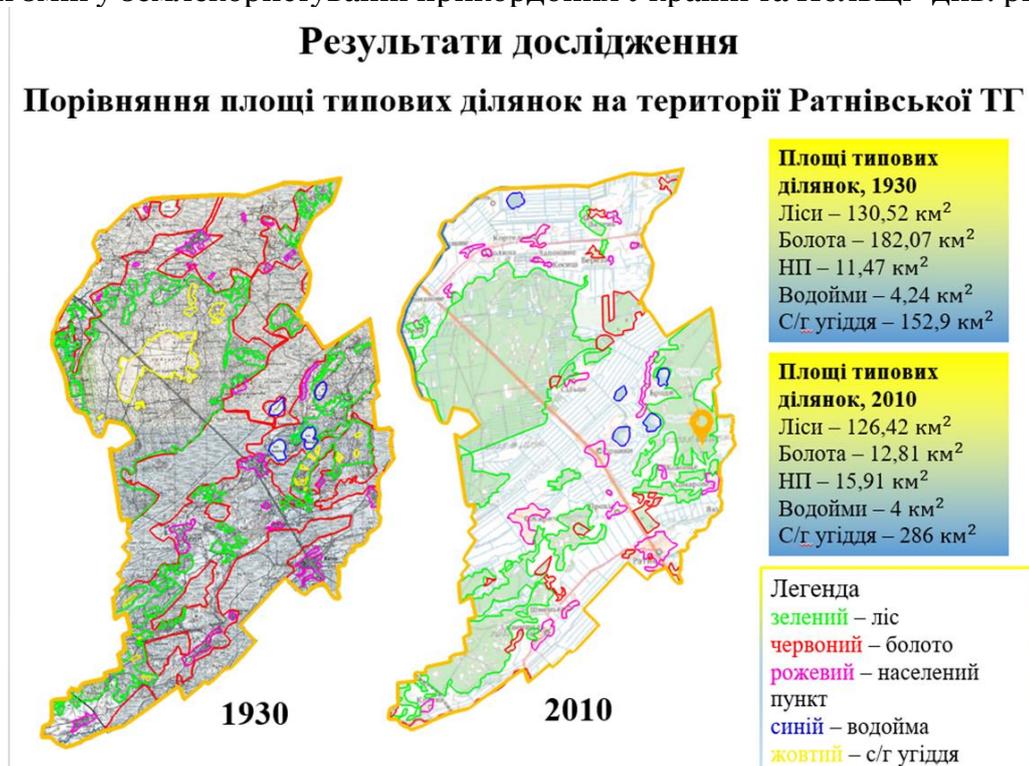

Рис. 2. Результуюча картосхема учасниці Всеукраїнського конкурсу екологічних проектів “Екопогляд” за темою “Використання ДЗЗ технологій для оцінки змін у землекористуванні прикордоння України та Польщі”

У ході дослідження проводилася оцінка змін у землекористуванні Ратнівської ТГ (Україна) та Ленчинського повіту (Польща) за період з 1930-х по 2020 роки було використано таку методику:

У програмі Google Earth Pro конкурсанткою створено контури досліджуваних територій та накладено карти 1930-х років, а також публічної кадастрової карти України. Згодом у цій програмі було обчислено площу різних типів земельних угідь на території Ратнівської ТГ та Ленчинського повіту за певні періоди. Встановлено, що в 1930-х роках на території Ратнівської ТГ найбільшу площу займали заболочені землі (182 км²) та ліси (131 км²), на території Ленчинського повіту ліси займали 54 км², а найбільше припадало на с/г угіддя (455 км²), що свідчить про кращі природні умови для землеробства. Досліджено, що у період з 1930-х по 2010-ті роки на території Ратнівської ТГ відбулися помітні зміни в структурі земельних ресурсів. Значно зменшилася площа боліт (до 13 км²), натомість збільшилася площа с/г угідь – 286 км². Без змін залишилася кількість населених пунктів, але площа їх зросла до 16 км². Малих змін зазнали площі лісів та водойм.

Для дослідження розподілу земельних ресурсів на території повіту в 2020-х роках було застосовано автоматичну класифікацію OSM Landuse Landcover. Встановлено, що на території Ленчинського повіту з 1930-х по 2020 роки відбулися суттєві зміни. Зокрема, збільшилася площа лісів, боліт, водойм, що свідчить про зменшення антропогенного навантаження на природні комплекси. Натомість зменшилася площа населених пунктів та с/г угідь.

Використання онлайн-сервісу ArcGIS Online (за даними Sentinel-2) дало можливість наочно побачити відмінності у землекористуванні досліджуваних територій. Аналіз вибраних адміністративних одиниць показує такі співвідношення по окремих компонентах: у Ратнівській ТГ набагато більший відсоток лісистості та пасовищ, у повіті Ленчин – повне переважання оброблюваних земель. Площа поселень співставна, але на території Польщі набагато більше дрібних розосереджених поселень, тоді коли на Ратнівщині – значно компактніше розміщення переважно більших за площею сіл. На знімках сервісу Global Land Cover (за даними Sentinel-2), ми помітили що на Ратнівщині відбулося збільшення площі трав'янисто-болотної та трав'янистої рослинності, натомість зменшилася площа лісу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, конкурс екологічних проєктів “Екопогляд” окрім мотиваційного та змагального аспекту, також дає можливість простежити тенденції як змінюється ставлення учнів та їх вчителів до використання інформаційних технологій зокрема ГІС та ДЗЗ в освітньому процесі.

Список використаних джерел:

1. Довгий, С 2018, ‘Про діяльність Національного центру “Мала академія наук України”’, *Вісник Національної академії наук України*, № 5, с. 30-33.
2. Поліхун, НІ, Мосякіна, НТ & Постова, КГ 2021, ‘Концепція міжнародної конкурсної діяльності Національного Центру “Мала академія наук України”’, *Наукові записки Малої академії наук України*, № 1(17), с. 76–88. Доступно: <<https://doi.org/10.51707/2618-0529-2020-17-09>>. [30 Жовтень 2023].
3. Sangiorgio, F, Gjoni, V, Fiore, N, Tarantino, D & Basset, A 2018, ‘An international online competition to stimulate student’s interest on ecological issues’, *SCIRES IT*, vol. 7, pp. 35-42. Available from : <<https://doi.org/10.2423/i22394303v7n2p35>>. [30 November 2023].
4. Schröder, L-MU, Wals, AEJ & van Koppen, CSA (Kris) 2020, ‘Analysing the state of student participation in two Eco-Schools using Engeström’s Second Generation Activity Systems

Model', *Environmental Education Research*, 26:8, pp. 1088-1111. Available from : <<https://doi.org/10.1080/13504622.2020.1779186>>. [30 October 2023].

5. Ecoview 2023, *Дистанційний курс*. Доступно: <<https://canvas.instructure.com/courses/2448389>> . [30 Жовтень 2023].

References

1. Dovhyi, S 2018, 'Pro diialnist Natsionalnoho tsentru "Mala akademiia nauk Ukrainy" (About the activities of the National Center "Junior Academy of Sciences of Ukraine")', *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, № 5, s. 30-33.
2. Polikhun, NI, Mosiakina, NT & Postova, KH 2021, 'Kontseptsiiia mizhnarodnoi konkursnoi diialnosti Natsionalnoho Tsentru "Mala akademiia nauk Ukrainy" (The concept of international competition activities of the National Center "Junior Academy of Sciences of Ukraine")', *Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy*, № 1(17), s. 76-88. Dostupno: <<https://doi.org/10.51707/2618-0529-2020-17-09>>. [30 Zhovten 2023].
3. Sangiorgio, F, Gjoni, V, Fiore, N, Tarantino, D & Basset, A 2018, 'An international online competition to stimulate student's interest on ecological issues', *SCIRES IT*, vol. 7, pp. 35-42. Available from : <<https://doi.org/10.2423/122394303v7n2p35>>. [30 November 2023].
4. Schröder, L-MU, Wals, AEJ & van Koppen, CSA (Kris) 2020, 'Analysing the state of student participation in two Eco-Schools using Engeström's Second Generation Activity Systems Model', *Environmental Education Research*, 26:8, pp. 1088-1111. Available from : <<https://doi.org/10.1080/13504622.2020.1779186>>. [30 October 2023].
5. Ecoview 2023, *Dystantsiyni kurs (Distance course)*. Dostupno: <<https://canvas.instructure.com/courses/2448389>> . [30 Zhovten 2023].

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.46(10-11)-10
УДК 27-1-725(092)

ПРАВОСЛАВНА ПОСТМОДЕРНА РАДИКАЛЬНА
ТЕОЛОГІЯ ВІРИ В. РУБСЬКОГО

POSTMODERN ORTHODOX RADICAL THEOLOGY OF FAITH BY V. RUBSKY

В. М. Лозовицький

Актуальність теми дослідження. Традиційні концепти віри зазнають в сучасній теології суттєвих трансформацій. Динамічні зміни релігії та суспільства в постсекулярну добу потребують нового прочитання базових богословських концептів. Тому актуальним завданням науки є аналіз сучасних православних теологій, в яких здійснюється переосмислення традиційних концептів віри в постметафізичному ключі.

Постановка проблеми. В. Рубський активно просуває нові візії православної теології, досить радикально висловлюється з приводу необхідності оновлення православ'я та переосмислення традиції. Це викликало хвилю критики його позиції в теологічній спільноті. Він є показовим прикладом сучасного теолога, що намагається створювати нові богословські концепти, публічно дискутувати в медіа, показує можливість вільної богословської думки в церкві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській науці здійснена важлива робота по осмисленню та критиці основних православних теологічних концептів та методологічних підходів розвитку сучасної православної теології. Концепти віри були проаналізовані у вітчизняній науці в працях Є. Кононенко, Т. Левченко, Д. Марциновської, Ю. Чорноморця, С. Качмар. Проте, за межами дослідників до цього часу залишається постметафізичний вимір віри у сучасних православних мислителів.

Постановка завдання. Комплексний аналіз усіх аспектів теології Рубського не входить в нашу мету. Ми б хотіли зупинитися на постметафізичній інтерпретації віри у В. Рубського, показати зміни і трансформації в уявленнях про віру, і тим самим

Urgency of the research. Traditional concepts of faith are undergoing significant transformations in contemporary theology. Dynamic changes in religion and society in the post-secular era require a new reading of basic theological concepts. Therefore, an urgent task of science is to analyze of modern Orthodox theologies, which rethink traditional concepts of faith in a post-metaphysical way.

Target setting. Rubsky is actively promoting new visions of Orthodox theology, speaking out quite radically about the need to renew Orthodoxy and rethink the tradition. This caused a wave of criticism of his position in the theological community. He is an exemplary example of a modern theologian who tries to create new theological concepts, publicly discusses them in the media, and shows the possibilities of free theological thought in the church.

Actual scientific researches and issues analysis. In Ukrainian science, important work has been carried out on the understanding and criticism of the main Orthodox theological concepts and methodological approaches to the development of modern Orthodox theology. The concepts of faith have been analyzed in the national science in the works of E. Kononenko, T. Levchenko, D. Martsynovska, Y. Chornomorets, and S. Kachmar. However, the post-metaphysical dimension of faith in contemporary Orthodox thinkers still remains beyond the scope of research.

The research objective. A comprehensive analysis of all aspects of Rubsky's theology is not our goal. We would like to focus on Rubsky's post-metaphysical interpretation of faith, to show changes and transformations in the concept of faith, and thus to expand the methodological

роширити методологічну перспективу сучасної православної теології.

Виклад основного матеріалу.

Аналіз православної радикальної теології віри В. Рубського показав, що він використовує методологію постметафізичної філософії і розвиває персоналістичну теологію віри, центром якої є людина. Спираючись на принципи філософії постмодерну Рубський намагається вивести віру і Бога за межі дискурсивного, побачити їх поза всіма бінарними опозиціями мови.

Він деконструє православну традицію і наголошує на важливості персональної зустрічі з Творцем, яка можлива як акт прямої інтуїції Бога, тоді як Традиція є історичним конструктом, який необхідно радикально переосмислити.

Зрештою всі його зусилля завершуються тлумаченням віри як практики впізнавання присутності Бога в повсякденних речах та подіях. Такий висновок, ще більше зближує теологію віри Рубського не лише з постметафізичним, постпсихологічними підходами, але й з феноменологією та сучасним харизматичним християнством.

Висновки. Православна радикальна теологія віри В. Рубського використовує методологію постметафізичної філософії та розвиває персоналістичну теологію віри. Рубський деконструє православну традицію і наголошує на важливості персональної зустрічі з Творцем, яка можлива як акт прямої інтуїції Бога, тоді як Традиція є історичним конструктом, який необхідно радикально переосмислити.

Таке застосування радикальної постмодерної герменевтики віри та деконструкція традиції приводить його до протестантизації православ'я.

Ключові слова: віра, постметафізична філософія, православна теологія, радикальна теологія, теологія віри

perspective of modern Orthodox theology.

The statement of basic materials. An analysis of Rubsky's Orthodox radical theology of faith has shown that he uses the methodology of post-metaphysical philosophy and develops a personalistic theology of faith centered on the human being. Relying on the principles of postmodern philosophy, Rubsky tries to take faith and God beyond the discursive, to see them beyond all the binary oppositions of language.

He deconstructs the Orthodox tradition and emphasizes the importance of a personal encounter with the Creator, which is possible as an act of direct intuition of God, while Tradition is a historical construct that needs to be radically rethought.

In the end, all his efforts culminate in an interpretation of faith as the practice of recognizing the presence of God in everyday things and events. This conclusion brings Rubsky's theology of faith even closer not only to post-metaphysical and post-psychological approaches, but also to phenomenology and contemporary charismatic Christianity.

Conclusions. V. Rubsky's Orthodox radical theology of faith uses the methodology of postmetaphysical philosophy and develops a personalistic theology of faith. Rubsky deconstructs the Orthodox tradition and emphasizes the importance of a personal encounter with the Creator, which is possible as an act of direct intuition of God, while the Tradition is a historical construct that needs to be radically rethought.

This application of a radical postmodern hermeneutic of faith and deconstruction of tradition leads him to the Protestantization of Orthodoxy.

Keywords: faith, postmetaphysical theology, Orthodox theology, radical theology, theology of faith

Актуальність теми дослідження. Традиційні концепти віри зазнають в сучасній теології суттєвих трансформацій. Ці концепти залишаються фундаментом християнства, але динамічні зміни релігії та суспільства в постсекулярну добу потребують нового прочитання базових богословських концептів. Тому актуальним завданням науки є аналіз сучасних православних

теологій, в яких здійснюється переосмислення традиційних концептів віри в постметафізичному ключі.

Постановка проблеми. Яскравим сучасним православним постметафізичним теологом України є В'ячеслав Рубський, священник з Одеси, викладач, філософ, теолог, психолог і блогер. Завдяки публічній місіонерській та блогерській активності його творчість стала помітним явищем в православному пострадянському медіапросторі. Він активно просуває нові візії православної теології, досить радикально висловлюється з приводу необхідності оновлення православ'я та переосмислення традиції. Це викликало хвилю критики позиції В. Рубського в теологічній спільноті. Його звинувачують у тому, що він “модернізує”, “релятивізує” християнство, захоплюється постмодерними філософією і руйнує православну традицію. Тим самим ситуація Рубського є показовим прикладом сучасного теолога, що намагається створювати нові богословські концепти, публічної дискусії в медіа, (не)можливості вільної богословської думки в церкві. Остання і досить несподівана книжка В. Рубського “Православна духовність: перезавантаження” (2021) викликала помітний резонанс. В ній він пропонує сучасне прочитання не лише концепту віри, але по суті пропонує нову теологію, яка відповідає на багато проблемних і суперечливих питань сучасної церкви та релігійної свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепти віри були проаналізовані у вітчизняній науці в працях Є. Кононенко [2], Т. Левченко [3, 8, 9], Д. Марциновської [4], Ю. Чорноморця [8, 9]. В дисертації С. Качмар здійснено аналіз концептів віри у східній патристиці [1]. Г. Христокін проаналізував методологію православної теології в її парадигмальних трансформаціях [7]. Проте, за межами дослідників до цього часу залишається постметафізичний вимір віри у сучасних православних мислителів. Однією з причин такої ситуації є те, що українська богословська думка ще не напрацювала значного числа текстів, які б могли бути предметом якісного дослідження, але окремі здобутки вже є. Прикладом важливих новацій в українській теологічній думці може бути позиція В. Рубського, яка виділяється з поміж багатьох своїм нестандартним підходом не лише до концепту віри, але й до багатьох інших богословських проблем. Вона ще не стала предметом наукового аналізу і потребує детального вивчення.

Постановка завдання. Комплексний аналіз усіх аспектів теології Рубського не входить в нашу мету. У цій статті ми б хотіли зупинитися на постметафізичній інтерпретації віри у В. Рубського. Нашим **завданням** є проаналізувати його постметафізичну теологію віри. Показати зміни і трансформації в уявленнях про віру, яку відкривають постметафізичний богословський інструментарій, і тим самим розширити методологічну перспективу сучасної православної теології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як прихильник постметафізичної теології, В. Рубський відкритий до теології дару Ж. Деріди і Ж.Л. Маріона. В дискусії між прихильниками “сильної” та “слабкої” теології В. Рубському близька позиція “слабкої теології” Дж. Капуто і Дж. Керні. Він симпатизує теостетиці Г.У. Бальтазара, Д. Харта, Дж. Манусакіса, православному трансценденталізму О. Давиденкова та євхаристійній теології О. Філоненка. І хоча в нього поки немає власної оригінальної версії такої теології, але основні тези постметафізичних та постмодерних богословів і філософів безсумнівно вплинули на богословську позицію В. Рубського.

Рубський позиціонує себе як радикальний православний теолог, який

виступає за необхідність кардинального переосмислення і адаптації православ'я щодо гострих викликів сучасності. Без такої роботи православ'я, на його думку, втратить будь яку перспективу для розвитку і поширення. Він виступає принциповим критиком багатьох традиційних форм православ'я. Для реалізації позиції радикальної теології В. Рубський використовує здобутки сучасної лінгвістичної та аналітичної традиції, концепти мислителів постмодерну, які відкривають нові горизонти сприйняття традиції та проблем православ'я і відіграють важливу роль в їх дослідженні.

Цікавою знахідкою Рубського є ставлення до атеїзму як бінарної опозиції до релігійного фанатизму. Бог для фанатика і для атеїста це абстракція. “Він перестає бути особистим “Ти”, даним суб'єкту в переживанні, і перетворюється на піднесене поняття типу “гармонії”, “величі” тощо, заради яких можна померти та вбити” [5, с. 31]. На близькість цих двох світоглядних форм вказує і те, що “віра і невіра так само вкорінені в природі пізнання. І атеїсти, і теїсти за одним і тим самим принципом приходять до віри та заперечення віри” [5, с. 33]. Рубський намагається вийти за межі вузького і бінарного протиставлення теїзму – атеїзму, як абсолютно протилежних світоглядних систем.

Використовуючи інструменти аналітичної та постмодерністської традицій, Рубський бачить своє завдання в своєрідній деконструкції православної мови, тих нарративів та вірувань, які сприймаються традицією некритично. Для нього “релігія” і “віра” є такими соціально-психологічними і лінгвістичними конструктами, які потребують деконструкції. Тобто, в актах віри, мислення, в традиційних уявленнях, нормах та структурах, на думку Рубського, необхідно виявити функціонуючі (теологічні) структури мови і піддати їх аналізу. Для цього необхідні мета-мови: філософія, критична теологія та психологія, які постають метадискурсами, спрямованими на аналіз консервативного релігійного дискурсу. Дослідник фактично ставить перед собою завдання – виявити і відділити елементи релігійної мови й психологічні стани від предметних релігійних відносин людини з Богом.

В стереотипному баченні консервативного православного богослов'я релігія постає як щось стале і незмінне. Духовне життя християнина протилежне оновленню і змінам. Воно полягає у постійному повторенні відомого, або в заглибленні в традицію. Критикою такого підходу В. Рубський розпочинає свою книгу. На його думку, життя людини не може бути остаточним, завершеним, повним, воно завжди вимагає оновлення. Щоб залишатися людьми і зберігати духовне життя ми маємо “щоразу народжуватися заново” [5, с. 14]. Це означає оновлювати себе: “поглянути на світ вільним, свіжим поглядом” [5, с. 14]. Бо віра вимагає постійного оновлення, кожен з нас має постійно “перезавантажувати” себе і свою віру, інакше вона буде постійно відходити на другорядне [5, с. 14]. Так як людина прагне до істини, то істина “полягає в тому, що не можна залишатися на одному місці, потрібно постійно ризикувати” [5, с. 15].

Пошук аутентичного в традиції примушує церкву жити у вічному повторенні: переказувати “свої тексти, озиратися на старі страхи, перемагати мертвих опонентів та тріумфувати давні перемоги” [5, с. 25]. Щоб цього не відбувалося, щоб не було втрати справжнього, необхідно постійно критично переосмислювати Христову Звістку, позбавляючи її спокуси традиціоналізму [5, с. 25]. Подібну думку висловлював Х. Яннарас, який казав, що “передання, замість того щоб бути передачею та сприйняттям живого досвіду, перетворюється на збори скам'янілих формул “православ'я” (ортодоксії), що живлять індивідуальну самодостатність, віддану мертвим схемам” [5, с. 26-27].

Духовне перезавантаження, на думку Рубського, може відбуватися двома шляхами: “безпосередньої віри” (апостоли) та “запитування” (Нікодим). Але, в будь-якому випадку, – християнський шлях є шляхом змін, а не шляхом незмінності. Консерватизм рано чи пізно перетворюється на формалізм та шаблонність. Без цього живого і неочікуваного руху, православ’я “тільки якась стандартизована релігія, а будь-який стандарт у цій сфері схиляється до язичництва, жрецтва” [5, с. 14].

Як бачимо, Рубський не визнає гарантій у вірі. Подібно до протестантів харизматів, православний богослов стверджує, що мати християнську ідентичність і мати зв’язок з “живим, несподіваним і неочікуваним Богом” є різними речами. Для цього “не можна завмирати, інакше ми не будемо готові до зустрічі з Богом” [5, с. 16], навпаки необхідно змінюватися, відроджуватися для відносин з Богом. Бог – це Дух, який може віяти з найнесподіванішої сторони, не можна думати, що ти готовий для зустрічі з Ним. Не можна гарантувати, що ця зустріч відбудеться саме в такий спосіб, на який ми розраховуємо, про який говорять святі, традиція або Писання. Спіймати Бога не можна, ми маємо бути на чатах, що він прийде таким чином про який ми не думали.

Взірцем новатора був сам Ісус Христос. Він не був схожим на жерців Єрусалимського Храму. “Христос не просто проповідував перезавантаження, але Сам переосмислював життя, що змінюється” [5, с. 16]. Він часто по-різному висловлювався, бо істина не може бути зафіксованою. Він може прийти з самого несподіваного боку, на який ми не очікували. Бог непрогнозований, і ми не знаємо з якого боку Він з’явить себе. “Бог чекає від нас, щоб ми були напоготові, не думали, що вже точно з’ясували – Бог там чи тут. Православні, як пеленгатори, повинні постійно сканувати світ, щоб побачити Бога” [5, с. 17].

В. Рубський розвиває персоналістичну теологію віри. Для нього віра – це персональна віра-спілкування в Христа, яку він протиставляє неперсональній “воно-вірі”, предметами якої є релігія, Біблія, пророцтва, чудеса [5, с. 18]. “Віра в православ’я як у якесь “воно” – не є вірою в Христа” [5, с. 18]. Не тому, що вони протилежні чи доповнюються, а тому, що “Переказ – він, а Бог – Особа”. Ось чому “віра в “воно” – священство, сакральне, чудесне – не говорить нічого про віру в Христа. Я вірю в Бога і в порівнянні з Ним не вірю ні в філософію, ні в богослов’я, ні в Писання, ні в милі перекази”. Це все є приголомшливим царством слів, але “це не Він” [5, с. 18]. Як бачимо Рубський виводить Бога за межі дискурсу про нього. Він наголошує, що досвід Бога є недискурсивним, не тим про який можна розповісти чи прочитати.

Бога Рубський виводить за межі всіх слів, образів, концептів, святинь, переказів, емоційних станів, авторитетів та чудес. Будь що з цього може бути предметом віри, але Бог не може бути предметом віри в цьому сенсі. Вірність такого підходу в тому, що ми тут намагаємося показати, що Бог радикально інший – Він не є нічим з того, що ми відносимо до релігії, святості, сакральності, церкви... Бог поза всіма бінарними опозиціями, Він за розділеннями і конфліктами, за межами протиставлень: сакрального і профанного, низького і високого, глибокого і мілкого, внутрішнього і зовнішнього, природного і надприродного, абсолютного і відносного, істинного і хибного.

Такий підхід відомий в історії теології як апофатичний. До нього притікали містики, богослови, пієтисти. Але послідовно розгорнутий, цей підхід досить обмежений. Для подолання суперечностей радикального апофатизму, Рубський використовує “персоналістичний вихід”, він називає “непізаного Бога” Особистістю. Здається, що ввівши критерій “персональності”, ми ніби

вказуємо на вихід з теологічного кута. Адже, не може бути істинним те, що “безлике” [5, с. 19]. Але ця персональність Бога по суті лише вказує на персональність людини. Згідно з Рубським, єдиним критерієм істинної віри для кожного є особисте свідощтво “Я”. І коли такого свідощтва немає, коли ми наповнюємо себе цитатами і думками інших, ми втрачаємо персональний вимір віри, який один тільки і міг би бути її критерієм. Тоді “жива правда Бога подається як музейний артефакт” [5, с. 19]. Тоді як віруючий сам має відкривати істину, а не отримувати її в готовому вигляді. “Істина є Життя, істинна догма, яка приймається як обов’язок, є брехнею” [5, с. 19]. Як бачимо, Рубський переконує, що осягнення релігії, розкриття православ’я має бути постійним динамічним процесом, особистою участю, творчим життям і боротьбою.

В центрі теології Рубського – завжди знаходиться людина, як активний суб’єкт та критерій віри. Без особистої присутності та участі людини віри не існує. Лише в собі людина може знайти підтвердження віри: “проповідувати можна тільки себе як видиму частину цієї причетності” [5, с. 19]. В цьому сенсі, православ’я передбачає не лише активну участь людини в засвоєнні вже існуючих форм, але й створенні нових, проповіді власного досвіду як версії прочитання досвіду отців. Але історичний розвиток Церкви завжди надає особистому досвіду певну культурну форму, прив’язує невиразний досвід до культурного контексту. Згодом культурно обумовлені форми перетворюються на таїнства, обряди, догмати, канони, які з часом перестають виконувати власну функцію – втрачають здатність налагоджувати безпосереднє богоспількування. Тоді вони починають бути обов’язковою умовою приналежності до інституції, засобом ідентифікації, атрибутом релігії, і тим самим виконують репресивну функцію. Тим самим, віра має постійно здійснювати функцію персоніфікації, увиразнення персонального досвіду над інституційно-обрядовим.

Рубський протиставляє безпосередню віру та зустріч з Богом – міфу та релігійному нарративу. Адже Бог вище всіх нарративів, міфів, ідеологем та цінностей, якими б вони не були гуманістичними. “Лише той, хто усвідомлює умовність всіх цінностей і думок може вірити в Бога стійко” [5, с. 21]. Важливу роль в очищенні релігії від ілюзій відіграє критика і сумнів, “досвід розчарування дуже важливий” [5, с. 21]. Богослов критикує наївну віру, вона повинна виключати критичне мислення, сумніви, скепсис, які можуть бути вкрай радикальними, навіть атеїстичними. Це лише допоможе позбавити віру ілюзій та розчарувань. Очистивши таким способом віру від умовностей та упереджень, Рубський говорить про “дві фундаментальні основи: одкровення Зустрічі, або Зіткнення, з Богом і спокійна недовіра до всіх форм Його презентації у світі” [5, с. 22]. Ці два фактори вступають у фактичну суперечність. Одкровення зустрічі передбачає непередаваний і неповторний особистий досвід єднання з Богом, і одночасно постулює неможливість підібрати адекватні форми вияву цього одкровення, сумнів в формах, що вже існують.

В. Рубський наголошує на важливості зустрічі з Творцем. Для цього потрібно проробити своєрідну “лінгвістичну редукцію” – відділити від Бога усі думки та уявлення, щоб він не став заручником мови і наших упереджень. Адже релігійні вірування завжди мають ціннісні центри (традиція, Писання, таїнства, теологія), навколо яких все, і навіть Бог, обертається. Тоді як для Рубського не вірування чи обряди, а саме Бог має стати таким центром. Більше того, не лише сумнівні вірування мають бути подоланими, але й позитивні. Необхідно розчаруватися не лише в тому чим не є Бог, але й в самому розчаруванні. Рубський йде навіть далі, ми маємо поставити під питання істину, бо вона стає

для людини ідолом, відмова від якої приводить до відмови від Бога: “розчарування в Богові та Церкві найчастіше є розчаруванням у здатності цих об’єктів гарантувати істину” [5, с. 22].

Як бачимо, Рубський в постмодерністському ключі здійснює деконструкцію багатьох властивих релігії концептів. Ця методологія дозволяє йому зберегти Бога в таємниці та зробити його невловимим. Якщо не існує гарантій присутності Бога ні в релігійних обрядах, ні в словесних конструктах, то варто поставити під сумнів не лише нерелігійні форми досвіду, але й форми релігійної і зокрема православної презентації Бога. “Щоб благовістити красу Бога”, священник “повинен бути частково і антиклерикалом” [5, с. 23].

Справді, віра в священницьку касту не допомагає єднанню з Богом. Як гадає Рубський, священники не є носіями особливих якостей, вони є слугами Бога, яких можна і необхідно критикувати, і не видавати критику клерикалів за критику Бога. Клерикалізм є викривленням церковності, перетворенням священника на ідола, тому антиклерикалізм дозволить позбавитися такої абсолютизації священства. Не лише благочестя, але й критика клерикалізму є ознакою здорової церкви. “Прерогатива вільних критичних висловлювань на адресу “всього святого” не повинна бути безтурботно віддана агностикам та атеїстам” [5, с. 23]. І саме критика теологами клерикалізму зможе вибити ґрунт з під атеїстичної критики релігії.

Очевидним для Рубського, але проблемним для мислення, є твердження про те, що Бога можна осягнути інтуїтивно, але не можна пізнати емпірично. Спосіб богопізнання, в якому Бога можливо сприймати безпосередньо у внутрішньому живому досвіді, Рубський протиставляє “позитивізму”, який тлумачить “єдиним джерелом істинного знання матеріально-чуттєві дані” [5, с. 27]. Біблія сповнена прикладів позитивних дій Бога – чудес, зцілень, воскресінь, які видаються за явні прояви одкровення Бога. І коли ці прояви присутності Бога зникають (стають не очевидними), тоді зникає і віра, налаштована на такий спосіб сприйняття Бога, породжуючи атеїзм. Тобто, причину атеїзму та занепаду віри в наш час, Рубський пояснює тим, що в релігії панував своєрідний “позитивізм”, що налаштовував віруючих на прості і очевидні способи одкровення. І цей натуралізм віри перекрив собою духовний досвід. Цей страх не помітити Бога в собі, невідомий Біблії, утвердився в модерну добу. Якщо Писання сповнене особистих свідчень апостолів та пророків, які свій інтуїтивний досвід прямо називають богоспілкуванням, то в наш час мова про те, що той, хто персонально розмовляє з Богом породжує сміх, або й навіть підозри у поганому психічному самопочутті. Тобто, сучасна культура знаходиться у капкані підозри біблійного позитивізму та особистого психологізму. В однаковій мірі для сучасників не викликають довіри як місця в Писанні, в яких говориться про прямі чудеса Бога в природі, так і інтерпретація власного духовного досвіду як “розмови з Богом”. Для виходу з цього положення Рубський пропонує довіряти власному досвіду. “Нам нікуди не подітися від ризикованої довіри до своїх релігійних почуттів” [5, с. 29].

Рубський пропонує відійти від спрощених способів тлумачення одкровення Бога, коли ми тлумачимо одкровення як об’єктивні факти. Насправді відбувається щось інше, кожне реальне одкровення завжди проходило через лінзу людського сприйняття та оцінки, через культурну та особисту інтерпретацію. І під час цієї інкультурації до події зустрічі додавалися ті образи, метафори, “факти” й свідчення, які дозволяли спростити і виразити для більшості цей неповторний досвід Бога. Автори священних текстів додавали

“квазірелігійні зв’язки” – прямі відсилки до чудес чи артефактів, природних явищ чи надприродних з’явлень, які ніби мали підтвердити істинність Бога, але насправді здійснювали “ведмежу послугу релігійній вірі” – ставали “невід’ємною частиною віри” [5, с. 30]. Сумнів в цих додаткових свідченнях з необхідністю привів до сумнівів у існуванні Бога. Звідси чимало прикладів, коли переосмислення авторства Тори, критика оригінальності Туринської плащаниці, або сумнів в істинності сходження “благодатного вогню”, приводили багатьох до духовної кризи і втрати віри в Бога. “Безумовно, всього цього сум’яття віри могло не бути, якби наша віра мала своїм фундаментом Бога, а не штучні конструкції, що зображують присутність/буття Бога для тих, хто не має вуха чути Його Самого” [5, с. 31].

Перевага позиції Рубського в тому, що вона враховує проблему інтерпретації людиною одкровення. Але слабкість такої позиції в тому, що вона виходить з припущення, що можливе безпосереднє і пряме богоосягнення, що ніби можливо осягнути Бога інтуїтивно без жодних зовнішніх засобів, конструкцій, психологічних актів тощо. Ідея безпосередньої інтуїції Бога передбачає, що ми можемо без будь-яких додаткових засобів напряду знати Бога, але таке твердження важко реалізувати, і ще складніше перевірити.

Рубський не заперечує важливості розумної віри, але розрізняє глибинну, інтуїтивну віру та віру-переконавання. В початковому сенсі “віра – не словесний код, а активне інтуїтивне обмацування Бога та Його світу” [5, с. 35]. В такому персональному та недискурсивному вимірі, віра “не є уможливленим переконаванням. Вона може так чи інакше виражатися в переконаваннях, але до логічних побудов доктрин має опосередковане відношення” [5, с. 34]. Тоді як віра-переконавання (віра розумна) побудована як раціональний конструкт. З такої віри виникають переконавання, що будується за схемою: “вір у спасіння, щоб досягнути його”. На місце віри в цій формулі можна поставити що завгодно – комунізм, щастя, багатство, “Его” тощо. В усіх випадках – це віра як переконавання, про яке можна повідомити. Така віра “про яку можна говорити іншому, є загальноприйнятим і словесно оформленим переживанням Бога”, а це означає, що вона є результатом суспільних домовленостей “про значення духовних понять”, які “підміняє собою суть досвіду, що обговорюється” [5, с. 35].

Як тільки досвід потрапляє у мову він трансформується. Мова є “словесним кодом” [5, с. 35], суспільним символічним явищем, що змінює будь який досвід, принаймні релігійний, адже “мова про мою ранкову молитву не може представити мій досвід адекватно” [5, с. 35]. Тим самим, Рубський вловлює принципову різницю між особистим “переживанням” і виробленням “значення” цього переживання, що визначається культурним контекстом і суспільною згодою. Тим самим, віра як акт безпосереднього інтуїтивного “спілкування-єднання-переживання” Бога, ще до отримання нею певного “значення-переконавання-вірування”, є “пороговим станом ірраціонального, це найбільш особистісний досвід за секунду до раціоналізації” [5, с. 35]. І саме в цьому сенсі будь які значення слів є “примарами”, навіть якщо це слова про Бога. Якщо ми віримо, що Бог існує, це лише вказує на нашу зацікавленість в його існуванні. Людина зацікавлена в тому, щоб світ був впорядкований, цілісний, гармонійний, закономірний, і вона вірить в порядок і гармонію світу та причину цього – Бога. Така “віра-переконавання” чи “віра-потреба” ще не є свідченням зустрічі з Богом, але гарною втіхою для релігійної душі.

Але якщо ми спробуємо зрозуміти віру через її протиставлення “невірі”, то ми так само зіткнемося з новою проблемою – віра і невір’я будуються по одній

схемі. “Традиційна ідентифікація “віруючий/невіруючий” занадто поспішна, схематична й поверхова” [5, с. 37]. Наявність досвіду не може бути критерієм віри, бо той хто посилається на досвід Бога, діє так само як той хто посилається на досвід відсутності Бога. А той хто припускає буття Бога, так само діє як той хто припускає, що його немає. Вона не враховує фактору мотивації віри і невір'я. Наявності віри у людини недостатньо, щоб з'ясувати її якість і зміст. Необхідно зрозуміти якою саме і у що саме існує віра? Під вірою часом маються на увазі її зовнішні, другорядні ознаки. Для Рубського Бог є першим і суттєвим предметом віри, а сакральні форми є чимось другорядним. “У причетному типі християнства, той хто поклоняється Богу, не поклоняється більше нічому (Йн. 4: 21, 23)”, або “хто пізнає Бога, може вклонитися Йому через людину” [5, с. 38]. Але є ті хто “не стільки вірять у Бога, скільки вірять у віру в Бога” [5, с. 39]. Це ті випадки, коли замість віри в Бога наперед виходить певна традиція – “віра в віру в догмати” чи “віра в віру в обряди”, або “віра в віру в авторитети” тощо. Остання версія віри передбачає, що визнається “лише психологічний акт віри та її матеріальні форми” [5, с. 40]. Тим самим Рубський намагається розмежувати акти віри та реальність на яку вони спрямовані. Акти свідомості можуть мати всі атрибути віри, але не торкатися самої реальності – Бога. При такому розмежуванні, коли існує “віра в віру” чи “віра в переконання” (Д. Денет), можливі: 1) яка завгодно віра, або віра в будь що; 2) віра і невір'я одночасно, коли ми одночасно і віримо і не віримо. Суб'єкт віри, при цьому, не бачить цієї підміни, він справді реально переконаний (вірить), що його віра істинна, що вона спрямована на саму реальність, але вона виявляється лише черговим переконанням. “Якщо людина не може провести різницю між цими поняттями, значить, її віра є наслідок аксіологічної передумови про добротність віри, тобто віра у віру” [5, с. 40].

Для пояснення складної структури віри Рубський пропонує розглянути як вона розгортається в чотирьох своїх стадіях: “1) сприйняття Бога; 2) бажання Бога; 3) бажання вірити в Бога через те, що це чеснота; 4) любов до емоційних та раціональних обґрунтувань своєї віри” [5, с. 40]. Рубський нас переконує, що можливе первинне сприйняття Бога – як “первинна даність нашої інтроспекції” [5, с. 41]. Чимось іншим є бажання знати і сприймати Бога. Воно породжує ефект уявного сприйняття, коли гадане стає для нас реальним. “Бажання Бога саме по собі сприяє імітації сприйняття Бога”, приводить до “символічного прийняття бажаного за дійсне” [5, с. 41]. Важливо, що Рубський виділяє бажання Бога як окремий уявний компонент віри, який він в свою чергу відрізняє від “бажання вірити в Бога” – “ще більш віддалена модель реалізації жаги Бога”, вона полягає в тому, що людина тут “прагне вірувати та засвоює всі зовнішні прояви віри” – охоче приймає різні приписи, формули і вчення як взірці віри [5, с. 41]. Нарешті, останній аспект – любов до емоційних та раціональних обґрунтувань релігії є проявом релігійної ідентифікації, заради відчуття причетності, людина ставить віру в один ряд з іншими релігійними атрибутами, а сповідування цих атрибутів вважає ознакою самої віри.

Таким чином, віра у Рубського представлена в чотирьох вимірах. Як *сприйняття Бога* – інтуїтивна зустріч з ним, яка не вкладається у форми бажання чи розуміння. Вимір *бажання Бога*, яке імітує сприйняття Бога в уявно-символічному полі релігії. Ще далі опиняється *бажання вірити в Бога*, коли людина засвоює усі зовнішні атрибути віри як саму віру. І в самому віддаленні знаходиться *прагнення до особливих емоційних та раціональних інтерпретацій релігії*, як умова формування релігійної ідентичності. Лише в

першому з цих елементів віри людина напругу зустрічає Бога, а в інших віра стає зовнішнім проявом чи то бажання, чи наміру засвоїти традицію чи любові до різних концептуальних та емоційних проявів релігії.

Проте, що первинна інтроспекція власного досвіду існує ми всі знаємо, але чи дає вона нам прямий доступ до якоїсь вищої реальності? Навіть, якщо це початковий етап “справжньої віри”, коли ще немає “переконань”, то звідки ми можемо знати, що ми доторкнулися “реальності Бога”? Ми цілком можемо припустити, що ми спочатку маємо установку (віру), що Бог існує як реальність, і впевненість (віру), що з Ним можна зустрітися. Без цих попередніх передумов віри (які самі сприймаються на віру як аксіоми) ми не змогли б розпізнати наші первинні враження як такі, що зустрілися з “реальністю”. А якщо це так, тоді нам невідомо з чим ми маємо справу, коли “сприймаємо Бога”. Чи справді ми сприймаємо реальність, і чи справді ця реальність є Богом? Ці питання залишаються за межами остаточних відповідей.

Далі, здавалося б закономірним, розділяти “уявно-символічний” аспект релігії від “реального”, але насправді це не так просто, адже саме уявний елемент нашої свідомості є основним. Він дозволяє конструювати будь яку реальність. Власне в свідомості, в якій все є результатом відчуттів, переживань, уявлень, говорити про “знання реальності” – це говорити про сам досвід та його предметний зміст. Вони нерозривні. Ніякого сприйняття без уявлення не існує, бо сприйняття є результатом попереднього уявлення. Досвід завжди передбачає, або породжує для своєї інтерпретації зміст. Це означає, що зміст (значення, сенс) досвіду виникає як результат інтерпретації цього досвіду. Рубський сам підтверджує цей сумнів, коли говорить, що треба вміти бачити присутність Бога в усьому – не лише в сакральних формах, але й в природі, речах, людях, негативних явищах, помилках, ересях – в усьому “треба вміти бачити Бога” [5, с. 42]. Саме в такій здатності Рубський вбачає прояв справжньої віри, на відміну від загальнорелігійного погляду за яким віра відноситься лише до сакральних предметів. Тобто, віра у Рубського, після всіх спроб її деконструкції, знову повертається до самих прости і конкретних її проявів, перетворюється на здатність ясного бачення Бога присутнім в усьому.

З попереднього Рубський виводить можливість розрізнити “важливе” і “не важливе” в християнстві, те, що є вічним і те, що історично себе вичерпало. Критерієм тут є слова ап. Павла: “я розсудив бути... незнаючим нічого, крім Ісуса Христа, і до того ж розіп'ятого” (1 Кор. 2: 2). Так само, як писав О. Мень, “важливо усвідомити, що християнство, відоме в історії, скінчилося, і нам нема на що озиратися, у нас немає об'єкта наслідування, що розуміється автентично” [5, с. 44]. Натомість ми схожі на віруючих книжників, які продовжують одягати старий одяг традиції, ховаємося від Бога в чагарниках традицій та передань. “Ми можемо відмовитися від усього, у що вірили, тільки якщо наша віра ґрунтується на досвіді закінчення всіх вірувань” [5, с. 44].

Зрештою всі попередні міркування дають можливість Рубському виділити два типи християнства: “імітаційний тип християнства з усією його атрибутикою, символікою та умовностями” [5, с. 38] та “причетний тип християнства, в якому той хто поклоняється Богу, не поклоняється більше нічому” [5, с. 41]. Але важко співвіднести цей “причетний тип християнства” з реальним. Здається, що Рубський конструє уявний образ “причетного” християнства, якого в дійсності важко знайти. В своєму підході він намагається зробити критерієм віри Євангеліє, кардинально вимірює сучасні церковні практики євангельським духом, для того, щоб продемонструвати можливість деконструкції православної

традиції та теології. Тим самим, В. Рубський здійснює *своєрідну протестантизацію православ'я*, показує шлях виявлення присутності Духа і метод локалізації культурно-історичних форм, які завжди змінювалися, а з часом потребують змін і оновлення, навіть радикальних трансформацій. Саме так в історії християнства відбувалося, коли апостоли не могли до кінця зрозуміти Христа, а потім писали послання, які не могли в повноті зрозуміти і прийняти їх сучасники, а згодом Церква прийняла канон Писання, який важко було узгодити з Традицією, і сама Традиція розвивалася і адаптувалася і не завжди могла набути адекватної рецепції в місцевих традиціях. І на кожному етапі розвитку традиції “незручні богослови” її перезавантажували, і їх переслідували, а згодом виявлялося, що вони ставали взірцями істини. Рубський хоче сказати, що зміни традиції не відбувалися просто так, заради самих змін. Пошук Бога в Церкві не припинявся, і продовжується зараз.

Висновки. Ми проаналізували православну радикальну теологію віри В. Рубського, яка використовує методологію постметафізичної філософії. Рубський розвиває персоналістичну теологію віри, центром якої є людина. Спираючись на принципи філософії постмодерну Рубський намагається вивести віру і Бога за межі дискурсивного, побачити їх поза всіма бінарними опозиціями мови. Радикальний апофатизм у Рубського поєднується з не менш радикальним персоналізмом, як підходами в богопізнанні. Рубський деконструє православну традицію і наголошує на важливості персональної зустрічі з Творцем, яка можлива як акт прямої інтуїції Бога, тоді як Традиція є історичним конструктом, який необхідно радикально переосмислити. Намагання відділити глибинну “віру-інтуїцію” від “віри-бажання”, “віри-розуміння” та “віри-переконання”, поєднується у нього з радикальним протиставленням двох типів віри: “персональної” та “імперсональної”, “живої” і “схоластичної”, “істинної” та “імітаційної”. Таке повернення до бінарності, робить його тексти близькими до протестантів харизматичного напрямку і закладає суперечність в його власній позиції, яка так і не змогла досягнути першопочаткової мети – подолати бінарне мислення про віру.

Зрештою, Рубський розвиває радикальну постмодерну герменевтику віри та деконструкції традиції, яка приводить його до протестантизації православ'я. Початкова спроба переосмислення віри передбачала у Рубського її повне відділення від психологічного досвіду, виведення віри за межі дискурсу та полярності бінарного мислення, інтерпретація віри як прямої інтуїції Бога. Але зрештою всі його зусилля завершуються тлумаченням віри як практики впізнавання присутності Бога в повсякденних речах та подіях. Такий висновок, ще більше зближує теологію віри Рубського не лише з постметафізичним, постпсихологічними підходами, але й з феноменологією та сучасним харизматичним християнством.

Список використаних джерел:

1. Качмар, СЛ 2016, *Проблема співвідношення віри і розуму в східній патристиці: історико-філософський і логіко-структурний аналіз*. Автореферат кандидата філософських наук, Львів. Доступно: <https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/aref_kachmar.pdf> [11 Листопад 2023].
2. Кононенко, Є 2012, *Віра як спосіб існування релігійної духовності. Релігія в контексті духовного життя*. Колективна монографія. За ред. проф. А.Колодного, Київ: Українська конфедерація журналістів та Українська асоціація релігієзнавців, с. 107–121.

3. Левченко, ТГ 2017, 'Тріада "віра-надія-любов" у теології Нового Завіту', *Гілея: науковий вісник*. Вип. 119, с. 223-228. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_119_54> [11 Листопад 2023].
4. Марциновська, Д 2014, 'Проблеми феномену релігійної віри у сучасній Україні', *Людинознавчі студії*. Випуск 30. Філософія, с. 163-172. Доступно: <http://filos.dspu.in.ua/index.php/filos/article/view/17/14> [11 Листопад 2023].
5. Рубський, В 2021, *Православна духовність: перезавантаження*, Харків: Фоліо, 240 с.
6. Рубський, ВМ 2019, *Світогляд як модель реальності: функціонально-субститутивний підхід*. Монографія, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Одеса: Купрієнко СВ [вид.], 427 с.
7. Христокін, Г 2021, *Методологія православної теології в її парадигмальній трансформації*, Ірпінь: УДФСУ, 404 с.
8. Чорноморець, ЮП & Левченко, ТГ 2017, 'Віра як акт розумної волі', *Колегія. Часопис Інституту релігійних наук св. Томи Аквінського в Києві*, №3, с. 13 – 27.
9. Чорноморець, Ю & Левченко, Т (n.d.), *Формування тріади "віра, надія, любов" в філософії та релігійній думці*. Доступно: <<http://theology.in.ua/ua/bp/theologia/contemporary/38159/>> [11 Листопад 2023].

References:

1. Kachmar, SL 2016, *Problema spivvidnoshennia viry i rozumu v skhidni patrystytsi: istoryko-filosofskyi i lohiko-strukturnyi analiz (The Problem of the Correlation of Faith and Reason in Eastern Patristics: Historical, Philosophical, and Logical-Structural Analysis)*. Avtoreferat kandydata filosofskykh nauk, Lviv. Dostupno: <https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/aref_kachmar.pdf> [11 Lystopad 2023].
2. Kononenko, Ye 2012, 'Vira yak sposib isnuvannia relihiinoi dukhovnosti. Relihiia v konteksti dukhovnoho zhyttia (Faith as a Way of Existence of Religious Spirituality. Religion in the context of spiritual life: a collective monograph)'. Kolektyvna monohrafiia. Za red. prof. A.Kolodnoho, Kyiv: *Ukrainska konfederatsiia zhurnalistiv ta Ukrainska asotsiatsiia relihiieznavtsiv*, s. 107 –121.
3. Levchenko, TH 2017, 'Triada "vira-nadiia-liubov" u teolohii Novoho Zavitu (The Triad of Faith-Hope-Love in New Testament Theology)', *Hileia: naukovyi visnyk*. Vyp. 119, s. 223-228. Dostupno: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_119_54> [11 Lystopad 2023].
4. Martsynovska, D 2014, 'Problemy fenomenu relihiinoi viry u suchasni Ukraini (Problems of the Phenomenon of Religious Faith in Modern Ukraine)', *Liudynoznavchi studii*. Vypusk 30. Filosophiia, s. 163-172. Dostupno: <http://filos.dspu.in.ua/index.php/filos/article/view/17/14> [11 Lystopad 2023].
5. Rubskiy, V 2021, *Pravoslavna dukhovnist: perezavantazhennia (Orthodox spirituality: a reset)*, Kharkiv: *Folio*, 240 s.
6. Rubskiy, VM 2019, *Svitohliad yak model realnosti: funktsionalno-substytutyvnyi pidkhid (Worldview as a model of reality: a functional-substitutional approach)*. Monohrafiia, Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Odessa: *Kupriienko SV [vyd.]*, 427 s.
7. Khrystokin, H 2021, *Metodolohiia pravoslavnoi teolohii v yii paradyhmalnii transformatsii (Methodology of Orthodox theology in its paradigmatic transformation)*, Irpin: *UDFSU*, 404 s.
8. Chornomorets, YuP & Levchenko, TH 2017, 'Vira yak akt rozumnoi voli (Faith as an act of rational will)', *Kolehiia. Chasopys Instytutu relihiinykh nauk sv. Tomy Akvinskoho v Kyievi*, №3, s. 13 – 27.
9. Chornomorets, Yu & Levchenko, T (n.d.), *Formuvannia triady "vira, nadiia, liubov" v filozofii ta relihiinii dumtsi (Formation of the triad "faith, hope, love" in philosophy and religious thought)*. Dostupno: <<http://theology.in.ua/ua/bp/theologia/contemporary/38159/>> [11 Lystopad 2023].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бабійчук Світлана Миколаївна	кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова; завідувачка лабораторії "ГІС та ДЗЗ" НЦ "Мала академія наук України" (Київ, Україна) e-mail: brevus.lana@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-6556-9351
Бакуменко Олександр Вікторович	аспірант кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: oleksandr.bakumenko@gmail.com https://orcid.org/0009-0001-4569-9893
Бірюк Максим Ігорович	аспірант, кафедра філософії, соціології та політології, Державний торговельно-економічний університет (Київ, Україна) e-mail: m.biryuk@knute.edu.ua https://orcid.org/0009-0002-3448-6363
Васильєв Олексій Михайлович	аспірант кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: avas.ilyev8727@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-9270-7649
Денисенко Наталія Василівна	викладач кафедри філософії, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" (Київ, Україна) e-mail: denisenko.natali@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-8735-2046
Колесніченко Максим Валентинович	кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри соціальної політики, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) e-mail: kmv@isgis.org.ua https://orcid.org/0000-0001-7685-2662
Король Наталя Мирославівна	кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії культури, Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, Україна) e-mail: natalya.korol@lnu.edu.ua https://orcid.org/0009-0008-4989-0821
Лозовицький Василь Миколайович	кандидат богословських наук, доцент, завідувач кафедри Священного Писання і богослів'я, Волинська православна богословська академія Православної Церкви України; докторант кафедри богослов'я та релігієзнавства Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Луцьк, Україна) e-mail: lozovutskiy@gmail.com http://orcid.org/0000-0001-5645-4309
Пономаренко Оксана Вікторівна	аспірантка кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: oksana.ponomarenko1987@gmail.com http://orcid.org/0000-0003-0500-6148
Чепегін Ігор Вікторович	аспірант кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: chepaigor3@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-8315-8978
Щириця Тетяна Володимирівна	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" (Київ, Україна) e-mail: tvshch@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-8974-9450

AUTHORS

Svitlana Babiichuk	PhD in Pedagogy, Associate Professor of the UNESCO Department of Science Education, Dragomanov Ukrainian State University; Head of GIS and Remote Sensing laboratory at the National Center “Junior Academy of Sciences of Ukraine” (Kyiv, Ukraine) e-mail: brevus.lana@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-6556-9351
Oleksandr Bakumenko	PhD student at the Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: oleksandr.bakumenko@gmail.com https://orcid.org/0009-0001-4569-9893
Maksym Biryuk	PhD student of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science, State University of Trade and Economics, Department of Philosophy, Sociology and Political Science (Kyiv, Ukraine) e-mail: m.biryuk@knute.edu.ua https://orcid.org/0009-0002-3448-6363
Oleksii Vasyliiev	PhD student at the Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: avas.ilyev8727@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-9270-7649
Nataliia Denysenko	Lecturer of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute Igor Sikorsky” (Kyiv, Ukraine) e-mail: denisenko.natali@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-8735-2046
Maksym Kolesnichenko	PhD in Philosophy, Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Social Policy, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) e-mail: kmv@isgis.org.ua https://orcid.org/0000-0001-7685-2662
Natalya Korol	PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and History of Culture, Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine) e-mail: natalya.korol@lnu.edu.ua https://orcid.org/0009-0008-4989-0821
Vasyl Lozovytskyi	PhD in Theology, Associate Professor, Head of the Department of Holy Scripture and Theology, Volyn Orthodox Theological Academy (VOTA) Orthodox Church of Ukraine; Doctoral Student at the Department of Theology and Religious Studies Dragomanov Ukrainian State University (Lutsk, Ukraine) e-mail: lozovutskiy@gmail.com http://orcid.org/0000-0001-5645-4309
Oksana Ponomarenko	PhD student at the Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: oksana.ponomarenko1987@gmail.com http://orcid.org/0000-0003-0500-6148
Igor Chepyegin	PhD student at the Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: chepaigor3@gmail.com http://orcid.org/0000-0001-8315-8978
Tetiana Shchyrytsia	PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute Igor Sikorsky” (Kyiv, Ukraine) e-mail: tvshch@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-8974-9450

**ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”**

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСУ ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ “ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”

1. Мова написання рукопису статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції *journal.discourse@gmail.com* у форматі “Автор-Назвастатті.doc”.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
 - зовнішньою рецензією (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
 - якщо рукопис публікується іноземною мовою, стаття супроводжується перекладом завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
 - розширеною анотацією (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
 - відомостями про автора (авторів) (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
 - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
 - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
 - стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора *Microsoft Word for Windows®* (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
 - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
 - формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – “книжна”; поля: ліворуч – 2,5 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; інтервал між рядками – 1,5 пт.; інтервал між абзацами “до”, “після” – 0 пт; відступи “праворуч”, “ліворуч” – 0 пт; відступ першої строки – 1,27 см;
 - рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт. Положення об’єкта – “в тексті”;
 - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
 - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
 - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
 - індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
 - ініціали та прізвища авторів у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.).Порядок подання: ім’я, по батькові, прізвище;
 - науковий ступінь, вчене звання (Time New Roman, 12 пт.);
 - електронна пошта автора;
 - порожній рядок;
 - назва статті – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті
 - подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
 - порожній рядок;
 - анотація (Time New Roman, 12 пт., курсив) (додаток 2);
 - порожній рядок;

- ключові слова (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., курсив);
 - *Основний текст статті повинен містити наступні рубрики:*
 - актуальність теми дослідження (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка завдання (Time New Roman, 14 пт.);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
 - висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
 - *порожній рядок;*
 - Список використаних джерел (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру)
 - References (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру);
 - надійшла стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
 - бібліографічний опис для цитування (Time New Roman, 12 пт.) (додаток 3).
6. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
7. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.

Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.

Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.

Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (вищий навчальний заклад, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., "Виконано за грантом назва, №..., НДР №..." або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (http://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Постановка завдання.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

Ключові слова:

Urgency of the research.

Target setting.

Actual scientific researches and issues analysis.

The research objective.

The statement of basic materials.

Conclusions.

Keywords:

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 46(10-11), 2023

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 46(10-11), 2023

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко
Головний редактор: О. П. Кивлюк
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:

ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Підписано до друку 14 грудня 2023 р.
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 8,8. Наклад 300 пр. Зам. № 154

Друк:
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>